

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარული მეცნიერებათა ფაკულტეტი

საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი

თედო დუნდუა

ნათია ფიფია

აფხაზეთი საქართველოა. ისტორიულ-ნომიზმატიკური ნარატივი

Tedo Dundua

Natia Phiphia

Abkhazia as a Part of Georgia.
Historical and Numismatic Tale

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Faculty of Humanities
Institute of Georgian History

თედო დუნდუა

ნათია ფიფია

აფხაზეთი საქართველოა.

ისტორიულ-ნუმისმატიკური ნარატივი

Tedo Dundua

Natia Phiphia

Abkhazia as a Part of Georgia.

Historical and Numismatic Tale

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

Tbilisi State University Publishing House

2025

ნაშრომის ქრონოლოგიური დიაპაზონი ძვ. წ. VI-ახ. წ. XVIII საუკუნეებია. ავტორებმა აფხაზეთში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალა დანარჩენ დასავლეთ საქართველოში ნაპოვნი ნუმიზმატიკურ მასალას შეუდარეს და ეკონომიკის ისტორიის შესახებ შესაბამისი დასკვნები შეიმუშავეს.

This work shows 6th c. B.C.-18th c. A.D. numismatic data found in Abkhazia (Northwest part of West Georgia) being compared with the coin findings in the rest of West Georgia. The authors tell economic story.

კონსულტანტი ევგენი ჭანიშვილი
Evgeni Chanishvili as a consultant

პროექტი განხორციელდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით (OTG-I-24-292) – აფხაზეთი საქართველოა. ისტორიულ-ნუმიზმატიკური ნარატივი.

Project has been made possible by financial support from the Shota Rustaveli National Science Foundation (OTG-I-24-292) – Abkhazia as a Part of Georgia. Historical and Numismatic Tale.

არაკომერციული გამოცემა
ISBN 978-9941-8-7904-3

© თედო დუნდუა, ნათია ფიფია, 2025

© Tedo Dundua, Natia Phiphia, 2025

სარჩევი

აფხაზები საქართველოში. მოკლე ისტორია	5
სამონეტო მიმოქცევა კოლხეთში ძვ. წ. VI-IV საუკუნეებში	9
სამონეტო მიმოქცევა კოლხეთში ძვ. წ. IV-III საუკუნეებში	22
სამონეტო მიმოქცევა კოლხეთში ძვ. წ. III-I საუკუნეებში	28
სამონეტო მიმოქცევა ლაზიკაში ახ. წ. I-IV საუკუნეებში	39
სამონეტო მიმოქცევა ლაზიკაში V-VII საუკუნეებში	48
სამონეტო მიმოქცევა ეგრის-აფხაზეთში VIII-X საუკუნეებში	53
სამონეტო მიმოქცევა საქართველოში X საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში-XII საუკუნის I მეოთხედში	57
სამონეტო მიმოქცევა საქართველოში XII საუკუნეში-XIII საუკუნის I ნახევარში	73
სამონეტო მიმოქცევა დასავლეთ საქართველოში XIII-XV საუკუნეებში	83
სამონეტო მიმოქცევა დასავლეთ საქართველოში XVI საუკუნეში	91
სამონეტო მიმოქცევა დასავლეთ საქართველოში XVII-XVIII საუკუნეებში	96

Contents

Abkhazians in Georgia: Short History	105
Coin Circulation in Colchis/West Georgia in the 6 th -4 th Centuries B.C.	108
Coin Circulation in Colchis/West Georgia in the 4 th -3 rd Centuries B.C.	119
Coin Circulation in Colchis/West Georgia in the 3 rd -1 st Centuries B.C.	123
Coin Circulation in Lazica/West Georgia in the 1 st -4 th Centuries A.D....	132
Coin Circulation in Lazica/West Georgia in the 5 th -7 th Centuries	140
Coin Circulation in Egrisi-Apkhazeti/West Georgia in the 8 th -10 th Centuries	144
Coin Circulation in Georgia in the Last Quarter of the 10 th Century- First Quarter of the 12 th Century	147
Coin Circulation in Georgia in the 12 th Century-First Half of the 13 th Century	158
Coin Circulation in West Georgia in the 13 th -15 th Centuries.....	167
Coin Circulation in West Georgia in the 16 th Century.....	172
Coin Circulation in West Georgia in the 17 th -18 th Centuries.....	177

სპარსული ტერმინები Varkan, Gurgan, Gurgistan, ხოლო უკანასკნელისგან – Georgia და Gruziya.

ამგვარად, ქართლს, რომელიც მტკვრის და ჭოროხის ხეობებს მოიცავდა, უცხოელები იბერიას, ვრასტანს, ვარკანს, გურგანს უწოდებდნენ. თანდათან კოლხეთი/ეგრისი და ქართლი/იბერია სულ უფრო მეტად ინტეგრირდა, და ქართული ენა, რომელზეც ქართლში საუბრობდნენ, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში გავრცელდა. შედეგად, მეგრული და სვანური ენები საოჯახო ენებად იქცა. ამ დროიდან ახალ ქვეყანას საქართველო ეწოდა, ტერმინი ქართლიდან მომდინარეობს. Iberia, Gurgistan, Gruziya და Georgia ეგზონიმებია.¹

დასავლეთ საქართველოში კიდევ ერთი ენა არსებობდა, რომელიც ასევე საოჯახო ენად იქცა, კერძოდ, აფხაზური. აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის (საქართველო) დედაქალაქი სოხუმი. სახელი სოხუმი ქართული ცხუმის თურქული ვარიანტია. ბერძნები და იტალიელები ქალაქს დიოსკურიას და სებასტოპოლისს უწოდებდნენ. ადრეანტიკურ და ელინისტურ ხანებში მიმდებარე ტერიტორიაზე კოლების და კორაქსების ამკარად კოლხური გაერთიანებები არსებობდა. შემდეგ კოლხების სახელმა კონკრეტული ეთნონიმები ჩაანაცვლა. აფსილების, აფხაზთა წინაპრების, პირველი მოხსენიება სებასტოპოლის/ცხუმის მიდამოებში ახ. წ. I საუკუნის 70-იანი წლებით თარიღდება. მალე მათი მონათესავე აბასკებიც გამოჩნდნენ. მეგრულ ენაზე მოსაუბრე, სამხრეთის მთიანეთიდან ჩამოსახლებულმა და კოლხებთან ასიმილირებულმა ლაზებმა მთელ ქვეყანას სახელი შეუცვალეს, და ის გახდა ლაზიკა. აფსილების და აბასკების ეთნონიმებს ზოგჯერ სწორედ ლაზების სახელი ცვლის. როცა ლაზიკის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილს ადგილობრივი ფეოდალები მართავდნენ, ეთნონიმები, აფსილები და აბასკები, აღორძინდებოდა ხოლმე. როცა ლაზიკის ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი ქვეყნის ძირითად ნაწილთან იყო პოლიტიკურად გაერთიანებული, ყველანი ლაზები იყვნენ. ეს იმას ნიშნავს, რომ ახ. წ. II საუკუნიდან ლაზიკაში მეგრული სოციალური ენა იყო, ხოლო აფხაზური სებასტოპოლის/ცხუმის მიდამოებში მცხოვრებთა საოჯახო ენად იქცა. მართლაც, სპეციალური მეგრული ტერმინი ლაზიკის ამ ნაწილისთვის იყო „აფხა“, განაპირა მხარე, ე.ი პერიფერია მეგრული, ანუ დასავლურქართული კულტურის. თანდათან ადგილობრივი მთავრების მიერ მართულმა აფსილებმა და აბასკებმა საკუთარ თავს აფხაზები უწოდეს. როდესაც VIII საუკუნეში აფხაზთა მთავარმა, ამკარად, ქორწინების გზით, თავის რეზიდენციად ლაზიკის

¹ T. Dundua. History of Georgia. Tb. 2017, გვ. 5-22.

მთავარი ქალაქი, ქუთაისი, აქცია, ლაზიკა/ეგრისმა კიდევ ერთი სახელი, აფხაზეთი, მიიღო. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ქართული ენის გავრცელების შედეგად მეგრული, სვანური და აფხაზური საოჯახო ენებად იქცა.²

გაერთიანებულ ეგრის-აფხაზეთს და ქართლს/იბერიას საქართველო ეწოდა. მმართველი ბაგრატიონთა დინასტიის მეფეების ტიტულატურა კი ასეთი იყო: „მეფე აფხაზთა (ე.ი. დასავლეთ საქართველოს), ქართველთა (აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს), რანთა და კახთა (აღმოსავლეთ საქართველოს უკიდურესი აღმოსავლეთი ნაწილის)“.³

საქართველოს დაკნინებამ XVI საუკუნის დასასრულისთვის ოსმალებს საშუალება მისცა, საკუთარი ტერიტორიები გაეფართოებინათ. ისინი აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქებს დაეპატრონნენ. საქართველოს სასაზღვრო სისტემა მოიშალა. სუსტი წინააღმდეგობის არსებობის პირობებში, რიგ ადგილებში სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფი შემოიჭრა და დასახლდა. მათ შორის აფხაზურ ენაზე მოსაუბრეთა ახალი ტალღაც იყო. ისინი მთიანი რეგიონიდან ჯერ დღევანდელი სოჭის (რუსეთის ფედერაცია) მიდამოებში ჩამოსახლდნენ, შემდგომ კი სანაპირო ზოლის გასწვრივ ბიჭვინთისკენ დაიძრნენ. განვითარების დაბალ საფეხურზე მყოფმა მთიელებმა ადგილობრივი მიწათმოქმედი მოსახლეობის ნაწილი აიძულეს პერიფერიიდან ქვეყნის ცენტრისკენ გაქცეულიყო. შესაბამისად, სოფელიც და ქალაქიც ძალზედ დაზარალდა, ხოლო დანარჩენ ქვეყანასთან კავშირები შესუსტდა. ოსმალებმა ტყვეთა სყიდვასაც ხელი შეუწვეს. დასავლეთ საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილის ეკონომიკური პროფილი სრულიად შეიცვალა. XIX საუკუნეში ოსმალებს რუსებმა შეუტეეს.⁴

1801 წელს ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მოექცა. ამან ხელი შეუწყო რუსეთის ექსპანსიას დასა-

² T. Dundua. Christianity and Mithraism. The Georgian Story. Tb. 1999, გვ. 6; T. Dundua, A. Chikobava. Pacorus, the Lazi King, Who Was Overlord of Colchis/Western Georgia. Tb. 2013, გვ. 9-16; T. Dundua. Georgia within the European Integration. Tb. 2016, გვ. 81-88.

³ T. Dundua. Review of Georgian Coins with Byzantine Iconography. Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche. Lugano. 2000. Vol. XXIX, გვ. 389-393; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქოზავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. ქართულ-ბიზანტიური მონეტები. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>.

⁴ T. Dundua. North and South (towards the Question of the NATO enlargement). Tb. 2001, გვ. 41-42; T. Dundua and Others. The Black Sea – Zone of the Contacts. Tb. 2001, გვ. 9-10, 15-16; T. Dundua and Others. The Black Sea. A History of Interaction. Teaching Pack. The Council of Europe. Oslo. 2004, გვ. 46, 105.

ვლეთ საქართველოში. 1810 წელს აფხაზეთის მთავარმა გიორგი (საფარ-ბეგ) შერვაშიძემ რუსეთის იმპერატორს ერთგულება შეჰფიცა. 1864 წელს აფხაზეთში რუსული მმართველობა დამყარდა. შეიქმნა სოხუმის სამხედრო განყოფილება.⁵ რუსული მმართველობა აქტიურად უჭერდა მხარს აფხაზეთის საქართველოდან გამოყოფას, მაგრამ აფხაზეთი საქართველოს ბუნებრივი და განუყოფელ ნაწილი იყო. შესაძლოა, სწორედ ამ მიზეზით სოხუმის სამხედრო განყოფილება, 1883 წლიდან სოხუმის ოკრუგი, ქუთაისის გუბერნიას შეუერთდა. რუსული იმპერიული პოლიტიკის უარყოფითი შედეგების მიუხედავად, 1918 წელს, როდესაც საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა დაფუძნდა, აფხაზეთი საქართველოს შემადგენლობაში იყო.⁶

1918 წლის 11 ივნისს აფხაზეთის სახალხო საბჭომ და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ლიდერებმა ხელი მოაწერეს შეთანხმებას, რომლის მიხედვითაც აფხაზეთმა საქართველოს ფარგლებში ავტონომია მიიღო. 1921 წელს საქართველოს ხანმოკლე დამოუკიდებლობის დასრულების შემდეგ აფხაზეთი საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკის შემადგენლობაში დარჩა სპეციალური სამოკავშირეო ხელშეკრულების საფუძველზე, რომლის თანახმადაც მას საქართველოს ფარგლებში გარკვეული სახის ავტონომია მიენიჭა. 1931 წელს აფხაზეთი ოფიციალურად გახდა ავტონომიური საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა (ასსრ) საქართველოს შემადგენლობაში. მისი სტატუსი უცვლელი დარჩა საბჭოთა კავშირის დაშლამდე. 1989 წლის საბჭოთა აღწერის მიხედვით, აფხაზეთის ასსრ-ის საერთო მოსახლეობა შეადგენდა 525 061 კაცს, რომელთა შორის 239 872 ქართველი (მოსახლეობის 45,7%), ხოლო 93 267 აფხაზი (მოსახლეობის 17,8%) იყო.⁷ საბჭოთა ეპოქაში საქართველოს შემადგენლობაში მყოფ აფხაზეთს კულტურული და სამეცნიერო პრივილეგიები ჰქონდა მინიჭებული. სკოლებსა და უნივერსიტეტში აფხაზური ენა ისწავლებოდა. 1993 წლიდან აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკა ოკუპირებულია რუსეთის ფედერაციის მიერ.⁸

⁵ M. Lordkipanidze. The Abkhazians and Abkhazia (Georg., Russ. and Engl. texts). Tb. 1990 http://www.amsi.ge/istoria/div/m.lordkiPaniZe_afx.html#90.

⁶ M. Lordkipanidze. The Abkhazians and Abkhazia (Georg., Russ. and Engl. texts). Tb. 1990 http://www.amsi.ge/istoria/div/m.lordkiPaniZe_afx.html#90.

⁷ S. Markedonov. Abkhazia: Historical Context. in Abkhazia Between Past and Future. Prague. 2013, გვ. 18.

⁸ აფხაზების შესახებ სრული ნარატივისთვის იხ. З. Папаскири. Абхазия: история без фальсификации. 2е изд. Тб. 2010.

ზემოთ წარმოდგენილი ნარატივი კომპლექსური კვლევის შედეგებია. კონკრეტული კუთხით, არის კიდევ ერთი საინტერესო მეთოდი, კერძოდ, ნუმიზმატიკური. თუ აფხაზეთში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალა შინაარსობრივად იდენტურია დანარჩენ დასავლეთ საქართველოში ნაპოვნი ნუმიზმატიკური მასალის, ყოველივე იმას ნიშნავს, რომ ისტორიულ პერსპექტივაში აქაც და იქაც ერთი ჯგუფის მონეტები მიმოიქცეოდა, და რომ დასავლეთ საქართველოს შესაბამისი ფიზიკური სუბსტრატი ყოველთვის ერთ ეკონომიკურ სისტემას ქმნიდა, კოლხეთს, ლაზიკას, ეგრის-აფხაზეთს, ზოგადი საზღვრებით – ბიჭვინთა-შორაპანი-გონიო. X-XI საუკუნეების მიჯნა უკვე საქართველოს ეკონომიკური სისტემის ფორმირების ხანაა. XIII საუკუნის II ნახევარში ის დროებით დაიშალა. თუ აფხაზეთში აღმოჩენილი XIII-XVIII საუკუნეებით დათარიღებული ნუმიზმატიკური მასალა შინაარსობრივად იდენტურია დანარჩენ დასავლეთ საქართველოში ნაპოვნი XIII-XVIII საუკუნეებით დათარიღებული ნუმიზმატიკური მასალის, ყოველივე იმას ნიშნავს, რომ დასავლეთ საქართველო XIII-XVIII საუკუნეებში ეკონომიკურ სისტემას წარმოადგენდა ზოგადი საზღვრებით – ბიჭვინთა-შორაპანი-გონიო.

სამონეტო მიმოქცევა კოლხეთში ძვ. წ. VI-IV საუკუნეებში

კოლხური თეთრი სამონეტო ჯგუფის სახელია. პირველად სახელწოდება „კოლხური თეთრი“ II ტიპის ჰემიდრაქმებს (იგივე ტრიობოლი. შუბლი: ხაზოვან ან წერტილოვან რკალში ჩასმული ადამიანის თავი მარჯვნივ/მარცხნივ. ზურგი: მარჯვნივ მიმართული ხარის თავი, რომელიც ხაზოვან რკალშია ჩასმული) ეწოდა. ისინი ათასობითაა აღმოჩენილი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე და მათი კოლხური გენეზისი ეჭვგარეშეა.

ე.წ. ტეტრადრაქმის (შუბლი: იშვიათი ხელოვნებით შესრულებული დაღრენილი ლომის თავის გამოსახულება მარცხნივ/მარჯვნივ. ზურგი: quadratum incusum-ში მოთავსებული ფრთოსანი რაშის პროტომა მარჯვნივ) სამი ცალია ცნობილი, სამივე უპასპორტოა. ერთი მონეტა გამოქვეყნდა 1907 წელს და გამომცემელმა ის ყოველგვარი არგუმენტაციის გარეშე დაუკავშირა კუნძულ ლესბოსს. ამჟამად ეს ცალი ინახება ჰააგის მუზეუმში. 1949 წელს საქართველოს მუზეუმის კუთვნილი იდენტური მონეტა გამოსცა დ.

კაპანაძემ, ხოლო 1957 წელს ბრიტანეთის მუზეუმში დაცული ცალი – ინგლისელმა ქართველოლოგმა დ. ლანგმა.

ე.წ. ტეტრადრაქმის შუბლზე გამოსახული ლომის თავი სტილისტურად მსგავსია I ტიპის დიდრაქმის (შუბლი: მწოლიარე ჰერმადროდიტი ლომის გამოსახულება მარჯვნივ/მარცხნივ, რომელსაც თავი უკან აქვს მიბრუნებული. ზურგი: *quadratum incusum*-ში მოთავსებული მუხლმოდრეკილი ხარისთავიანი ქალის ფიგურა მარჯვნივ/მარცხნივ) შუბლზე გამოსახული ლომის თავის. I ტიპის დიდრაქმის 9 ცალიდან 5 დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი, მათგან 3 – ფოთის და ახალსოფლის (ზუგდიდის რაიონი) კოლხური მონეტების განძებში. ამ განძებში აღმოჩენილი ფულის უმრავლესობა II ტიპის ჰემიდრაქმებს წარმოადგენს. ამ უკანასკნელის კოლხური გენეზისი კი ეჭვგარეშეა. I ტიპის დიდრაქმის აღმოჩენის ტოპოგრაფია (დასავლეთ საქართველო) მიუთითებს მის კოლხურ გენეზისზე.

ე.წ. ტეტრადრაქმის შუბლზე გამოსახული ლომის თავი სტილისტურად მსგავსია I ტიპის ჰემიდრაქმის (შუბლი: დადრეწილი ლომის თავი მარჯვნივ/მარცხნივ. ზურგი: *quadratum incusum*-ში მოთავსებული მარჯვნივ მიმართული ძუ ლომის პროტომა) და ე.წ. დრაქმის (შუბლი: ლომის თავის გამოსახულება პირდაპირ. ზურგი: *quadratum incusum*-ში მოთავსებული მარჯვნივ მიმართული ხარისთავი) იკონოგრაფიის. I ტიპის ჰემიდრაქმის 4 ცალი კოლხეთის ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი სხვა კოლხურ მონეტებთან ერთად, რაც მისი კოლხური გენეზისის მანიშნებელია. ქუთაისის მუზეუმის კუთვნილი უპასპორტო ე.წ. დრაქმა კი, ალბათ, სადმე იქვეა აღმოჩენილი. ლოკალურ მუზეუმში ეს უნიკალური მონეტა სხვანაირად ვერ მოხვდებოდა.

I ტიპის დიდრაქმის ზურგის იკონოგრაფია ტიპოლოგიურად მსგავსია ე.წ. დრაქმის, III ტიპის დიდრაქმის (შუბლი: ხაზოვან რკალში ჩასმული ადამიანის თავის პროფილი მარჯვნივ. ზურგი: ხარის ორი თავის გამოსახულება ერთმანეთის საპირისპიროდ ორ *quadratum incusum*-ში. ეს უკანასკნელი, ტიპოლოგიურად და სტილისტურად მსგავსია II ტიპის დიდრაქმის, რომელზეც ადამიანის სამი თავია გამოსახული. შუბლი: ხაზოვან რკალში ჩასმული ადამიანის თავის პროფილი მარჯვნივ (ზუსტად ისეთივე, როგორც მეორე ტიპის ნახევარდრაქმაზე). ზურგი: ორ *quadratum incusum*-ში ადამიანის ასეთივე თავები ერთმანეთის საპირისპიროდ) და II ტიპის ჰემიდრაქმის ზურგზე გამოსახული ხარისთავების. II ტიპის ჰემიდრაქმები ათასობითაა აღმოჩენილი დასავლეთ საქართველოს

(ძველი კოლხეთი) როგორც ზღვისპირა, ისე შიდა ტერიტორიაზე. II ტიპის დიდრაქმის ნაწილია კოლხეთში აღმოჩენილი, ისევე როგორც – III ტიპის დიდრაქმა.

თავდაპირველად, „კოლხური თეთრი“ II ტიპის ჰემიდრაქმას ეწოდა. ე.წ. ტეტრადრაქმის და ზემოთ განხილული სხვა ტიპის მონეტების აღმოჩენათა ტოპოგრაფია და ტიპოლოგიური-სტილისტური ანალიზი საფუძველს გვაძლევს ისინი კოლხური თეთრის ჯგუფს მივაკუთვნოთ.

ე.წ. ტეტრადრაქმის ზურგზე გამოსახული ფრთოსანი რაშის პროტომა თითქოს ანალოგიის გარეშეა, მაგრამ ის სემანტიკურად უკავშირდება კონკრეტულ სამონეტო ჯგუფს.

სამონეტო ჯგუფის, კოლხური თეთრის, ფარგლებში რვა ტიპი გამოიყოფა. რვავე ტიპის ლოკალური გენეზისის საკითხი პუნქტობრივად ასე უნდა გადაწყდეს:

1) ჰემიდრაქმის II ტიპი (ადამიანის თავის გამოსახულება/Rv. ხარის თავი) კოლხეთში იჭრებოდა. აღმოჩენათა ტოპოგრაფია სწორედ ამაზე მეტყველებს – ათასობით არის ნაპოვნი დასავლეთ საქართველოში; მის ფარგლებს გარეთ კი მხოლოდ რამდენიმე ათეული ცალია დაფიქსირებული.

2) III ტიპის დიდრაქმა (ადამიანის თავი/Rv. ხარის თავები ორ quadratum incusum-ში) ადამიანის და ხარისთავიანი ძეგლების ტიპოლოგიური პროტოტიპია, ჰემიდრაქმა მისი გამარტივებული ვარიანტია – აქ ხარის თავია ორის მაგივრად. ორივე ტიპის არქაისტული სტილიც მათ ერთმანეთს მჭიდროდ უკავშირებს – ეს კოლხეთის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის ელინური პოლიტიკური ორგანიზმის პროდუქციაა.

3) II ტიპის დიდრაქმა (ადამიანის არქაისტული თავი/Rv. ასეთივე თავები ორ quadratum incusum-ში) წინას მსგავსია. ზურგის მხარეები თითქოს განსხვავებულია, მაგრამ ცოტა ქვემოთ აღვნიშნავთ ქალის და ხარის ტიპოლოგიურ სინთეზს I ტიპის დიდრაქმის რევერსზე; ე.ი. ქალი და ხარი სინონიმური კატეგორიებია. არქაისტული ადამიანის თავის ტიპოლოგია და აღმოჩენათა ტოპოგრაფია კვლავ და კვლავ კოლხეთის ელინურ პოლისებზე უნდა ამახვილებდეს კონკრეტული ასპექტით ჩვენს ყურადღებას.

4) ჰემიტეტარტემორიონები ფიჭვნარიდან (არქაისტული თავი/Rv. წერო) თემატურ ჰარმონიაშია დანარჩენ ნომინალებთან და აი, რატომ:

ა) II ტიპის დიდრაქმაზე ტრიომორფული ჰეკატეა (ამაზე ქვემოთ).

ბ) III ტიპის დიდრაქმაზე – ტრიომორფული და ზომორფული ჰეკატე.

გ) II ტიპის ჰემიდრაქმის ტიპოლოგიაც მსგავსია.

ე. ი. ყველგან მთვარის ატრიბუტებია.

ჰემიტეტარტემორიონის ტიპოლოგიასთან მიმართებაში მეტად სიმპტომატურია მაღალფეხებიანი ფრინველის და ლოტოსის კვიპროსული (კერამიკაზე) სინთეზი; ეს უკანასკნელი ნაყოფიერების ღვთაების ატრიბუტია, წერო კი მისი სინონიმი ყოფილა. ნაყოფიერების ღვთაება კოლხეთში ამავე დროს ჰეკატეცაა.

5) ასეთი ფუნქციური სინთეზის იკონოგრაფია I ტიპის დიდრაქმის ზურგის მხარეზეა წარმოდგენილი:

ა) ქალის შიშველი ფიგურა ნაყოფიერების კულტთან არის დაკავშირებული;

ბ) ხარის თავი მთვარის ატრიბუტია;

გ) ამასთან ჰინტერლანდში ὁ Μείζ კულტია, ზღვისპირეთში – ἡ Ἑκάτη. ბილინგვიზირებული ფაზისის ვარიანტია ჰერმადროდიტული სინთეზი – მთვარის სქესობრივი აღქმის მოტანილი და ადგილობრივი შტრიხების შერწყმა.

ტიპოლოგიური მიმართებანი, აღმოჩენათა ტოპოგრაფია, ასტრალური თემატიკა (შუბლის მხარეზე გამოსახული ლომი, აპოლონ/ჰელიოსის სიმბოლო; მისი ჰერმადროდიტიზაცია კი უკვე აპოლონის მზექალასთან შერწყმის პერიპეტიაა. ლომი ნამდვილად ჰერმადროდიტია – ხვადის ფაფრითა და ძუძუებით. ეს ორი სქესობრივი კატეგორია იკონოგრაფიულად რეალისტურად აისახებოდა, მაგალითისთვის იხ. კოლხური ჰემიდრაქმების I ტიპი; ან კი – საკუთრივ მილეტური ნუმისმატიკა) კონკრეტულ ტიპს უცილობლად უკავშირებს ზემოაღნიშნულ მასალას.

6) კოლხური ე.წ. დრაქმა (ლომის თავი პირდაპირ/Rv. ხარის თავის გამოსახულება), ქუთაისის მუზეუმის უპასპორტო ცალი, ტიპოლოგიურ-თემატურ კავშირშია განხილულ დიდრაქმასთან.

7) იგივე შეიძლება ითქვას I ტიპის ჰემიდრაქმის (ლომის თავი/Rv. ძუ ლომის პროტომა) მიმართაც – აქ მზის ჰერმადროდიტული აღქმის იდეაა დაფიქსირებული; აღმოჩენათა ტოპოგრაფიაც მის კოლხურ გენეზისს ეთანხმება.

8) ე.წ. ტეტრადრაქმები უპასპორტოა. მაგრამ ტიპოლოგიური პარალელი ჰემიდრაქმების I კატეგორიასთან აშკარაა; თემატიკა ტრადიციულია: აპოლონი-ლომი-მზე/პეგასი-მთვარე.

ე.წ. ტეტრადრაქმებზე, I ტიპის დიდრაქმებზე და I ტიპის ჰემიდრაქმებზე მოთავსებულ ლომის გამოსახულებას ანალოგია გააჩ-

ნია მილეტის ნუმიზმატიკაში. ლომი მილეტის სახელმწიფოებრივი ემბლემაა და გამოსახულია მის მონეტებზე. ლომის მოტივი ძალიან ხშირია ბერძნულ ნუმიზმატიკაში და მას სხვადასხვა გეოგრაფიულ პუნქტში განსხვავებული ფუნქციები აკისრია. მაგრამ მილეტის ნუმიზმატიკაში, როგორც ამას სპეციალისტები ერთხმად აღიარებენ, ის ყოველგვარი ეჭვის გარეშე დაკავშირებულია აპოლონის კულტთან. გარდა ამისა, იმასაც უნდა გაესვას ხაზი, რომ მილეტის კოლონიების მონეტებზე ყველგან ლომია გამოსახული (მაგ., პანტიკაპეიონის, თანამ. ქერჩი, მონეტებზე). კოლხურ I ტიპის დიდრაქმაზე გამოსახული ლომი, როგორც ეს არაერთგზისაა აღნიშნული სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში, ყველა დეტალში იმეორებს მილეტურ მონეტებზე ამოტვიფრულ ლომს. ამის იდენტურია აგრეთვე კოლხურ ე.წ. ტეტრადრაქმაზე და I ტიპის ჰემიდრაქმაზე ამოკვეთილი ლომის თავები. მიუხედავად იმისა, რომ ე.წ. დრაქმაზე გამოსახული ლომის თავი პირდაპირ ანალოგიის გარეშეა, იკონოგრაფიული მახასიათებლებით ის დაკავშირებულია კოლხური თეთრის ჯგუფთან.

ცნობილია, რომ მილეტის მთავარი ღვთაება აპოლონი იყო (ეს მრავალსახა ღვთაებაა, მაგრამ ამჯერად ჩვენთვის ის არის მნიშვნელოვანი, რომ იგი აღიარებულია გზების, მგზავრებისა და მეზღვაურების მფარველად და აგრეთვე, მზის სხივის ღვთაებად). ისიც ცნობილია და დავას არ იწვევს, რომ კოლონიას თავის დამაარსებელ ქალაქთან აკავშირებდა რელიგიური კულტი; კოლონიაში იგივე ღვთაებას სცემდნენ თაყვანს, როგორსაც მეტროპოლიაში.

1899 წელს მდ. ყუბანის ნაპირას ხუტორ ზუბოვკაში აღმოჩნდა ვერცხლის თასი წარწერით: „აპოლონ-წინამძღოლისა ვარ, რომელიც ფაზისში არის“. წარწერა თარიღდება ძვ. წ. V საუკუნის დასასრულით, ან IV საუკუნის დასაწყისით. ამის საფუძველზე ყველა მკვლევარი ერთხმად აღიარებს, რომ ფაზისში არსებობდა აპოლონის ტაძარი ან სამლოცველო და ეს ნივთი მისთვის იყო შეწირული. ამრიგად, ფაზისში, ისევე როგორც ყველა თავის კოლონიაში, მილეტელებს გადმოუტანიათ და დაუნერგავთ აპოლონის კულტი. განსაკუთრებით უნდა გაესვას ხაზი იმ გარემოებას, რომ ფაზისში აპოლონ-წინამძღოლის/ჰეგემონის ტაძარი იყო, ე.ი. სწორედ კოლონისტების კულტი იყო გადმოტანილი.

კოლხურ თეთრზე გამოსახული ლომი აპოლონის კულტს უკავშირდება. ის ასევე უკავშირდება ქართული პანთეონის მთავარ ღვთაებას – მზეს. კოლხური მონეტა სინთეზურ კატეგორიას მიეკუთვნება.

ზემოთ მოტანილი არგუმენტები იძლევა საფუძველს, რომ ლომის გამოსახულებიანი კოლხური თეთრის ემისია ფაზისის ზარაფხანას მივაკუთვნოთ.

ე.წ. ტეტრადრაქმების ატრიბუციასთან დაკავშირებული სიმნელების მიუხედავად, როგორც აღვნიშნეთ, ავერსზე გამოსახული ლომის გამოსახულება ტიპოლოგიურად და სტილისტურად მსგავსია კოლხეთის ნუმიზმატიკური მასალის, განსაკუთრებით კი მწოლიარე ლომის გამოსახულებიანი დიდრაქმების. თუმცა რევერსზე გამოსახული ფრთოსანი რაშის პროტომა ანალოგიის გარეშეა. II ტიპის დიდრაქმის, III ტიპის დიდრაქმის, ე.წ. დრაქმის ზურგის მხარის და II ტიპის ჰემიდრაქმის გამოსახულებების ჰეკატეს კულტთან დაკავშირებით შესაძლებელია ე.წ. ტეტრადრაქმის რევერსზე გამოსახული ფრთოსანი რაშის, რომელიც ამოვარდნილია კოლხური თეთრის საერთო ტიპოლოგიიდან, სემანტიკური მნიშვნელობის ახსნაც.

რას უკავშირდება ყველაზე უფრო გავრცელებული კოლხური თეთრის იკონოგრაფია ადამიანისა და ხარის თავების გამოსახულებით? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად აუცილებელია იმ ფანტასტიკური არსების სწორი დეფინიცია, რომელიც I ტიპის დიდრაქმაზეა ამოტვიფრული. ეს უაღრესად რთული საკითხია, მაგრამ ზოგი მოსაზრების წამოყენება მაინც არის შესაძლებელი.

ზოგიერთი მეცნიერის მიერ ადრევე იყო შენიშნული დიდი მსგავსება ჩვეულებრივი ტიპის ნახევარდრაქმებზე გამოსახული ხარისა და დაჩოქილი ადამიანის ხარის თავებს შორის. ეს იძლევა მათ შორის იკონოგრაფიული ძაფის გაბმის საშუალებას. გაითვალისწინა რა ზემოთქმული, რუსმა მეცნიერმა ა. ზოგრაფმა დასვა უაღრესად მნიშვნელოვანი კითხვა: ხომ არ არის კოლხური თეთრის ტიპოლოგიის ცვალებადობა ერთ და იმავე ღვთაებაზე წარმოდგენათა დიფერენციაციის, წარმოდგენათა ცვალებადობის (ცხადია, დროის განზომილებაში) შედეგი? ეს უაღრესად მნიშვნელოვანი დაკვირვებაა. მართლაც, შესაძლებელია ფანტასტიკურ არსებაზე წარმოდგენათა დიფერენციაციამ ძვ. წ. V საუკუნეში, თავდაპირველად, მოგვცა II ტიპის დიდრაქმა, ხოლო შემდეგ – III ტიპის დიდრაქმა. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ადამიანისა და ხარის თავების მონაცვლეობა II ტიპის დიდრაქმის და III ტიპის დიდრაქმის რევერსზე შემთხვევით არ უნდა იყოს და მათ ეკვივალენტურობაზე უნდა მიუთითებდეს, და ბოლოს, მივიღეთ II ტიპის ჰემიდრაქმა, ადამიანისა და ხარის თავების გამოსახულებით.

ხარი, როგორც წესი, უკავშირდება მთვარის ღვთაებას. ანტიკურ მითოლოგიაში კი სამთავიანი ღვთაება, რომელსაც მთვარის ღვთაე-

ბის ფუნქციაც აქვს, არის ჰეკატე. სწორედ, ამ ქალღმერთის სამი თავი უნდა იყოს გამოსახული II ტიპის დიდრაქმაზე. ამრიგად, თითქოს გაიბა ერთგვარი ჯაჭვი კოლხური თეთრის სხვადასხვა ტიპის მონეტებს შორის.

გაითვალისწინეს რა ყოველივე ზემოთქმული, ქართველმა მეცნიერებმა დ. კაპანაძემ და ი. შენგელიამ II ტიპის დიდრაქმაზე გამოსახული სამი იდენტური თავი მიიჩნიეს სამთავიან ჰეკატეს იკონოგრაფიად და დაუკავშირეს მთვარის სამ ფაზას.

ამრიგად, ჰეკატეს კულტის არსებობის ფაქტი კოლხეთში რეალობაა. თუ მსჯელობა ჰეკატეს კულტისა და კოლხური თეთრის ტიპოლოგიის ურთიერთკავშირის შესახებ შესაწყნარებელია, მაშინ შესაძლებელია აიხსნას აგრეთვე ე.წ. ტეტრადრაქმის რევერსზე გამოსახული ფრთოსანი რაშის სემანტიკური მნიშვნელობაც. საქმე ისაა, რომ სხვა მრავალ ფუნქციას შორის, რომელიც ჰეკატეს გააჩნია, ის ცხენების მოშენების მფარველი ღვთაებაცაა. ძალიან ფრთხილი ვარაუდის სახით შეიძლება გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ ამ შემთხვევაშიც საქმე ჰეკატეს კულტის ანარეკლთან გვაქვს.

იმასაც უნდა გაესვას ხაზი, რომ ძველ ქართულ წარმართულ პანთეონში მთვარის ღვთაება ერთ-ერთი მთავარი ფიგურა იყო. ჰეკატე კი თავის თავში აერთიანებდა მთვარის ღვთაების ფუნქციებსაც. ამავე დროს ჰეკატეს კულტი, სხვადასხვა სამეცნიერო გამოკვლევების თანახმად, ასევე პოპულარული იყო მილეტში.

აქედან გამომდინარე, სავსებით შესაძლებელია, რომ მილეტიდან მოსულმა ბერძნებმა ადგილობრივი მთვარის ღვთაება გაიაზრეს როგორც ჰეკატე და მისი გამოსახულება მოათავსეს ე.წ. კოლხურ მონეტებზე. თუ ეს ასეა, მაშინ არაფერი იქნება იმაში უჩვეულო, რომ ეს მონეტები ერთდროულად ასრულებდა საქალაქო მონეტის ფუნქციასაც და კოლხეთის შიდა რაიონებთან სავაჭრო ეკვივალენტის როლსაც. ეს მოსაზრება დასტურდება იმიტაც, რომ კოლხური თეთრი აღმოჩენილია როგორც შავი ზღვის სანაპირო ზოლის პუნქტებში, ასევე – დასავლეთ საქართველოს შიდა რაიონებში. ამასთანავე, დღეისათვის მათი აღმოჩენების რიცხვი შიდა რაიონებში სჭარბობს.

ე.წ. ტეტრადრაქმების ზუსტი დათარიღება ძალიან ჭირს, ვინაიდან ისინი არ აღმოჩენილა კარგად დათარიღებულ არქეოლოგიურ თუ სამონეტო კომპლექსში. მაგრამ შედარების გზით სხვა ცენტრების არქაულ მონეტებთან, სტილისტური, ტიპოლოგიური და ფაქტურული ანალიზის საშუალებით სავსებით შესაძლებელია მათი მიკუთვნება ძვ. წ. VI საუკუნის დასასრულისთვის. არ არის

გამორიცხული, რომ მონეტები მოიჭრა ძვ. წ. 494 წლის შემდგომ, მილეტის განადგურების მერე.

კოლხური თეთრის აბსოლუტური უმრავლესობა ანეპიგრაფიკულია, მაგრამ II ტიპის ჰემიდრაქმის უმნიშვნელო რაოდენობაზე მაინც გვხვდება ბერძნული ასო-ნიშნები: MO/ΣO, Φ, A, O, E, Π, Δ. მათი მნიშვნელობის გახსნა დიდ სიძნელეებთან არის დაკავშირებული. ანალოგიების საფუძველზე, შეიძლება გამოითქვას ვარაუდი, რომ ისინი მაგისტრატების სახელების აღმნიშვნელი ასოებია. სწორედ ისინი აგებდნენ პასუხს სამონეტო ემისიაზე. მაგისტრატის ფიქსაცია ეკონომიკური წლის აღნიშვნის ტოლფასია. ე.ი. ჰემიდრაქმები იდენტური ასოებით ერთი ემისიას.

განსახილველი ნუმიზმატიკური ძეგლების ტიპოლოგიურ-სტილისტური ანალიზი და აღმოჩენათა ტოპოგრაფია მეტყველებს იმაზე, რომ კოლხური თეთრი ადგილობრივი ბერძნების მიერ არის მოჭრილი. დამატებითი არგუმენტი ბერძნების მიერ კოლხური თეთრის მოჭრისა და, შესაბამისად, ფაზისის პოლისური სტატუსის შესახებ ასეთია: კოლხურ თეთრზე ღვთაებები და მათი ატრიბუტებია გამოსახული, და არა მეფესთან დაკავშირებული იკონოგრაფია, ან ლეგენდა. სამონეტო ტიპის ასეთი გადაწყვეტა სწორედ რომ რესპუბლიკის მახასიათებელი შტრიხია. ზემოთ განხილული ნუმიზმატიკური ძეგლების ნებისმიერი ტიპი ამ მომენტის მატარებელია.

II ტიპის ჰემიდრაქმის დათარიღების საკითხში ერთსულოვნება არ სუფევს. ალბათ, უფრო მისაღებია მათი მოჭრის თარიღად ძვ. წ. V-III საუკუნეები ვივარაუდოთ, რადგან ისინი სწორედ ამ პერიოდის სამარხებში გვხვდება. გარდა ამისა, იშვიათ შემთხვევებში, მაგრამ მაინც, ეს მონეტები აღმოჩენილია უცხო ქვეყნების კარგად დათარიღებულ საფასეებთან ერთად, რაც ამაგრებს ზემოთ დასახელებულ თარიღს. მათი მოჭრის ქრონოლოგიის დასადგენად ასევე სიმპტომატურია: 1. quadratum incusum-ის გაქრობა, 2. ამ ტიპის ნუმიზმატიკური ძეგლების განსაკუთრებული მრავალრიცხოვნება, 3. სინჯის და წონის ეტაპობრივი შემცირება – ყოველივე აღნიშნული საფუძველს გვაძლევს II ტიპის ჰემიდრაქმების ძვ. წ. V-III საუკუნეების ჩარჩოში მოქცევისათვის.

დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი უცხოური ფული (ძვ. წ. VI-IV სს., ალექსანდრემდე)

მცირეაზიური მონეტები

ა) ლიდური მონეტები:

1. 1990 წელს ვანის რაიონის სოფელ სულორში აღმოჩნდა მეორე ტიპის ნახევარდრაქმების განძი, რომლის შემადგენლობაში ერია ვერცხლის სამი უცხოური მონეტა. სამი უცხოური მონეტიდან ორის განსაზღვრა არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს, მესამეს ატრიბუცია კი სათუაოა. ვერცხლის ერთი მონეტა მოჭრილია ლიდიამი ძვ. წ. 561-546 წლებში. შუბლი: ერთმანეთის საპირისპიროდ გამოსახული დადრეწილი ლომის და ხარის თავები. ზურგი: ორი *quadratum incusum*. მცირე ზომის ვერცხლის მეორე მონეტაზე გამოსახულია მარჯვნივ მიმართული ფაფარიანი ლომის თავი, ხოლო ზურგზე – გამარტივებული ვარსკვლავისმაგვარი ფიგურა. შუბლის მოტივის მიხედვით, პირობითად ისიც შეიძლება ლიდიას მივაკუთვნოთ (გამორიცხული არაა მისი ემისია კარიაში) და ძვ. წ. VI საუკუნის პირველი ნახევრით დავათარილოთ. რაც შეეხება მესამე მონეტას, ის აქემენიდურია და მას თავის ადგილას შევცხებით (იხ. №20).

ბ) კიზიკური სტატერები:

2. 1952 წელს ფიჭვნარში შემთხვევით აღმოჩნდა მეორე ტიპის ნახევარდრაქმების განძი, რომლის შემადგენლობაში ერია ძვ. წ. 500-460 წლებით დათარიღებული კიზიკის სტატერი გამარჯვების ქალღმერთ ნიკეს გამოსახულებით, ზურგზე *quadratum incusum*.

3. 1968 წელს ფიჭვნარის არქეოლოგიური გათხრების დროს ბერძნული სამაროვნის №15 სამარხში იპოვეს კიზიკური მონეტა ტრიტონის გამოსახულებით. სტატერი თარიღდება ძვ. წ. V საუკუნის I ნახევრის დასასრულით.

4. 1967 წელს იმავე სამაროვანზე №6 სამარხში მიკვლეულ იქნა კიზიკური სტატერის ნიმფა კლიტეს (კლიტიას) გამოსახულებით. მონეტა თარიღდება ძვ. წ. 460/430 წლებით.

5. ლიტერატურაში დაცული ცნობის თანახმად, ერთი კიზიკური მონეტა აღმოჩნდა ვანში 1895 წელს. სამწუხაროდ, ზუსტი თარიღი ამ სტატერისა ცნობილი არ არის.

გ) სინოპური დრაქმები:

6. 1967 წელს ფიჭვნარის ადრეანტიკური ხანის სამაროვანზე შემთხვევით იპოვეს ძვ. წ. VI-V საუკუნეების სინოპური დრაქმა (ტიპი: დელფინი – *quadratum incusum*)

7-8. 1965 და 1966 წლებში ურეკში ზღვის ნაპირას შემთხვევით აღმოჩნდა ძვ. წ. IV საუკუნის I ნახევრის სინოპური დრაქმები. ვინაიდან სინოპური მონეტები ფართოდ იყო გავრცელებული კოლხეთის სანაპირო ზოლში, ვიძლევიტ მათ სტანდარტულ აღწერილობას. შუბლი – ნიმფა სინოპეს გამოსახულება მარცხნივ. ზურგი – მარცხნივ მიმართული დელფინზე მჯდომი არწივი. არწივის

ფრთის ქვეშ სხვადასხვა მაგისტრატის სახელი ბერძნული ასოებით. დელფინის ქვემოთ ასევე ბერძნულად ქალაქის სახელი – ΣΙΝΩ.

9-12. ძვ. წ. IV საუკუნის I ნახევრით თარიღდება 4 დრაქმა, აღმოჩენილი ბათუმის მიდამოებში 1900-იან წლებში.

13. 1948 წელს ფიჭვნარში საკარმიდამო ნაკვეთის დამუშავების დროს აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტების განძი წონით 6-8 კგ. მისი ძირითადი ნაწილი გაიფანტა. აჭარის სახელმწიფო მუზეუმში 149 მონეტაა დაცული, საქართველოს მუზეუმში – 9. გადარჩენილი ნაწილიდან 110 სინოპური დრაქმაა, რომლებიც ზოგადად ძვ. წ. 360-320 წლებით თარიღდება; დანარჩენი კი მეორე ტიპის კოლხური ტრიობოლებია. განძის მეცნიერულმა შესწავლამ დააკონკრეტა მისი ჩაფლობის თარიღი – ძვ. წ. 350-345 წწ.

14. 1880-იან წლებში სოხუმში იპოვეს ძვ. წ. IV საუკუნის სინოპური დრაქმა.

დ) ამისოს დრაქმები:

15. 1966 წელს ქობულეთში შემთხვევით აღმოჩნდა ქალაქ ამისოს ვერცხლის მონეტა, დათარიღებული ძვ. წ. IV საუკუნით, ალექსანდრე მაკედონელის მეფობის წინა ხანებით (ტიპი: შუბლი – ქალის თავის გამოსახულება. ზურგი – ბუ).

16. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა სოხუმის ციხის ტერიტორიაზე.

ჩრდილო შავიზღვისპირეთის მონეტები

ა) პანტიკაპეიონი:

17. 1967 წელს ფიჭვნარში ბერძნული სამაროვნის №5 სამარხში აღმოჩნდა ძვ. წ. 475-450 წლებით დათარიღებული პანტიკაპეიონის ვერცხლის მონეტა (შუბლი – დელფინი. ზურგი – quadratum incusum).

18. ლიტერატურაში დაცული ცნობის თანახმად, ციხისძირში შემთხვევით უპოვიათ პანტიკაპეიონის სპილენძის მონეტა, მოჭრილი ძვ. წ. 370-340 წლებში.

ბ) ნიმფეიონი:

19. 1968 წელს ფიჭვნარის ბერძნულ სამაროვანის №8 სამარხში აღმოჩნდა ნიმფეიონში მოჭრილი დიობოლი, დათარიღებული ძვ. წ. V საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედით (შუბლი – ნიმფას თავის გამოსახულება. ზურგი – quadratum incusum -ში მოთავსებული ვაზის ლერწი ყურძნის მტევნითა და ფოთლებით).

აქემენიდური ირანი:

20. ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი სულორის განძის შესახებ (იხ. №1). სწორედ ამ განძის შემადგენლობაში აღმოჩნდა აქემენიდური ხანის ძვ. წ. V საუკუნის სპარსული სიკლი (შუბლი – მარჯვნივ

მიმართული ირანის „მეფის“ გამოსახულება. ზურგი – quadratum incusum).

ათენური ტეტრადრაქმები:

21. 1890-იან წლების დასასრულს მწვანე კონცხის მიდამოებში იპოვეს ძვ. წ. V-IV საუკუნეების ათენური ტეტრადრაქმა (შუბლი – მარჯვნივ მიმართული ქალღმერთ ათენას თავის გამოსახულება. ზურგი – მარჯვნივ მიმართული ბუ), რომელიც პირადად ნახა და აღწერა ე. პახომოვმა. ამდენად, ეს აღმოჩენა ეჭვს არ იწვევს.

მაკედონია:

22. ვანში არქეოლოგიური გათხრების დროს 1969 წელს კოლხი მეომრის სამარხში აღმოჩნდა მაკედონიის მეფის ფილიპე II-ის (ძვ. წ. 359-336 წწ.) სტატერი. ამ ოქროს მონეტის აღწერილობა ასეთია: შუბლი – აპოლონის თავის გამოსახულება მარჯვნივ. ზურგი – მარჯვნივ მიმართული მხედარი ორცხენიან ეტლზე. ცხენების წინა ფეხებთან სიმბოლო – ლომის თავი პირდაპირ. ხაზს ქვემოთ ბერძნული ზედწერილი – ΦΙΛΙΠΠΟΥ.⁹

კოლხური თეთრი აფხაზეთიდან

XX საუკუნის დასაწყისში სოხუმის მიდამოებში აღმოჩნდა კოლხური თეთრის განძი. 1926 წელს ზღვის სანაპიროზე სოხუმთან იპოვეს ერთი კოლხური ჰემიდრაქმა. ბ. კუფტინის მიერ წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ზემო ეშერასთან (სოხუმის რაიონი) კიდევ ერთი კოლხური მონეტაა ნაპოვნი.

1953 წელს სოხუმის მიდამოებში მ. ტრაპშის მიერ წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების დროს ძვ. წ. IV საუკუნით დათარიღებულ №39 სამარხში აღმოჩნდა კოლხური ჰემიდრაქმა რევერსზე ბერძნული ასოთი.

1959 წელს სოხუმში, შუქურის რაიონში, მოქალაქე დარასელიამ იპოვა ჩვეულებრივი ტიპის კოლხური მონეტა.

1966 წელს სოფელ ფარნაუთში (გულრიფშის რაიონი) აღმოჩნდა დიდი განძი, საიდანაც ხუთი მონეტა ჩაიბარა სოხუმის მუზეუმმა.

1967 წელს სოფელ ნაბაკევში (გალის რაიონი) აღმოჩნდა კოლხური თეთრის განძი, რომელიც 430 მონეტისგან შედგებოდა.

⁹ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. კოლხური თეთრი. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. I ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2013, გვ. 8-78; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, Natia Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, გვ. 11-65.

სოფელ საბერიოში (გალის რაიონი) აღმოჩნდა კოლხური თეთრის განძი, რომელიც 44 მონეტისგან შედგებოდა.¹⁰

ცნობილია სოფელ ფსირცხადან (გუდაუთის რაიონი) მომდინარე კოლხური თეთრის განძი; კოლხური თეთრის ცალკეული აღმოჩენა ოჩამჩირედან.¹¹

სოხუმის მუზეუმში ინახება 5 მონეტისგან შემდგარი განძი, რომელთაგან ოთხი კოლხურია.

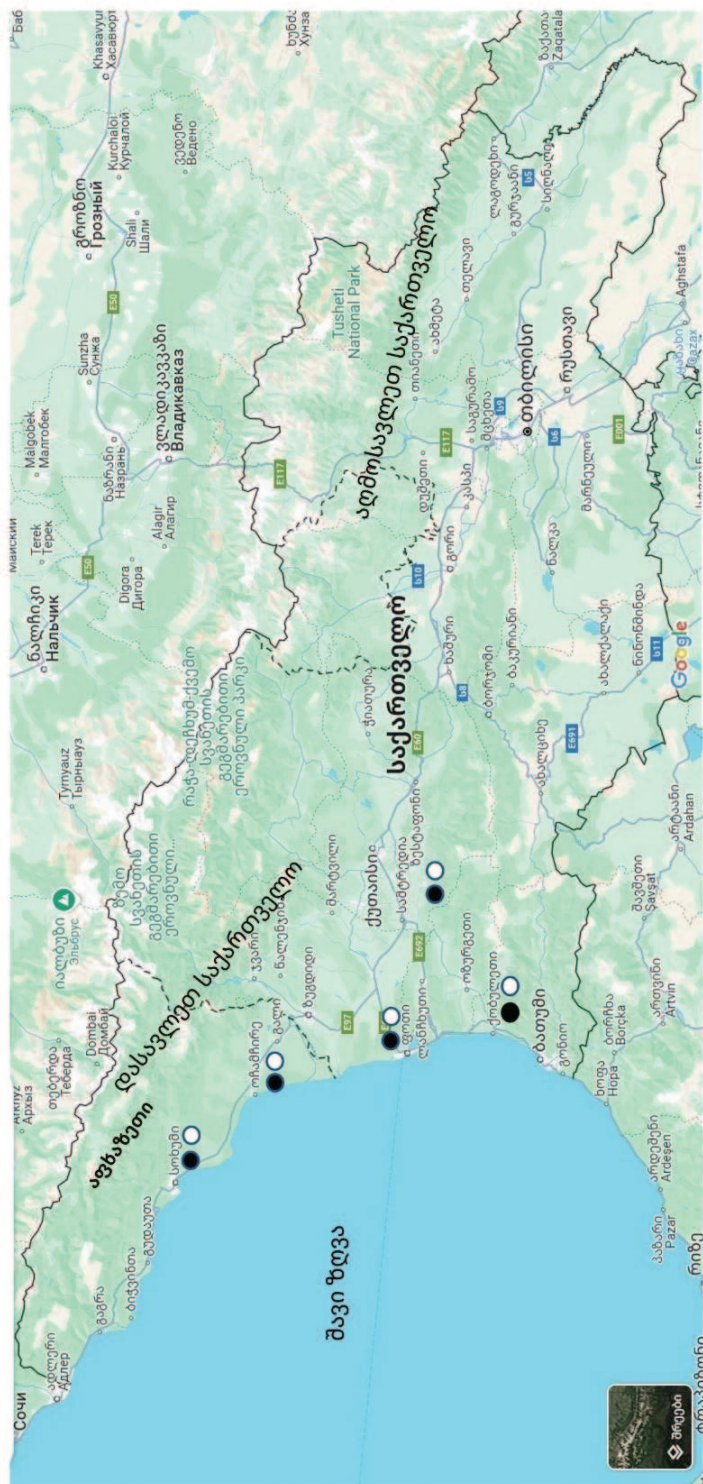
არის ცნობა სოფელ ანუხვაში (გუდაუთის რაიონი) კოლხური მონეტის აღმოჩენის შესახებ, რომელზე დატანილი იყო ბერძნული ასო Δ.¹²

¹⁰ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, гз. 10; აფხაზეთში აღმოჩენილი მონეტების უახლესი მიმოხილვისთვის იხ. А. Тания, И. Чкадуа. История денежного обращения Абхазии. Сухуми. 2022.

¹¹ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, гз. 11.

¹² С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, гз. 18.

ბგ. წ. VI-IV სს. მონეტები დასავლეთ საქართველოდან

- კოლხური თეთრი
- სინოპური დრაქმები და სხვა ბერძნული ფული

სამონეტო მიმოქცევა კოლხეთში ძვ. წ. IV-III საუკუნეებში

ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობებმა გადატრიალება მოახდინა ანტიკური სამყაროს ყველა სფეროში, მათ შორის სამონეტო საქმეშიც. ალექსანდრეს ფულადმა სისტემამ თითქმის მთელ იმდროინდელ მსოფლიოში გაბატონებული მდგომარეობა დაიკავა. მისი გარდაცვალების შემდეგ დიადოხოსებიდან ერთ-ერთმა გამორჩეულმა, თრაკია-მაკედონიის მეფე ლისიმაქემ ალექსანდრეს გამოსახულებით მოჭრა მონეტები, რომლებმაც ასევე დიდი საერთაშორისო აღიარება მოიპოვა. ალექსანდრეს და ლისიმაქეს ოქროს მონეტები იმდენად პოპულარული იყო, რომ ამ მონარქების გარდაცვალების შემდეგ ორი-სამი საუკუნის განმავლობაში ორივე სამონეტო ტიპის მოჭრა გრძელდებოდა მათივე სახელით, სხვადასხვა ტერიტორიაზე, სხვადასხვა იურიდიული ორგანოს, თუ პირის მიერ.

კოლხური თეთრის ემისიის შეწყვეტაც სწორედ ალექსანდრე მაკედონელის სტატერების მასობრივ შემოსვლასთანაა დაკავშირებული. უფრო მეტიც, მოგვიანებით, კოლხეთში მოჭრილი მონეტები ტიპოლოგიურად სწორედ ალექსანდრეს და ლისიმაქეს სახელით მოჭრილ სტატერებს უკავშირდება, მათი იმიტაციაა.

აკის სტატერი (შუბლი: ალექსანდრე მაკედონელის თავის გამოსახულება მარჯვნივ. ზურგი: მარცხნივ მიმართული ტახტზე მჯდომი ათენა პალადა, რომელსაც მარჯვენა გაშლილ ხელში გამარჯვების ქალღმერთი ნიკე უჭირავს, ხოლო მარცხენათი ტახტის სახელურს ეყრდნობა. ტახტის უკან მოთავსებულია ფარი. ათენა პალადას ქვემოთ სამთითა, რომლის ორსავე მხარეს პატარა დელფინებია გამოსახული. ამ კომპოზიციის უკან ბერძნული ზედწერილი – ΒΑΣΙΛΕΩΣ, წინ – ΑΚΟΥ) ზუსტი ასლია ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი ოქროს იმ მონეტებისა, რომელთა ემისიას აწარმოებდა ქალაქი ბიზანტიონი ძვ. წ. 195 წლის შემდგომ ხანებში. სწორედ ბიზანტიონში მოჭრილ მონეტებზეა დატანილი ამავე ქალაქის ემბლემა, სამთითა, რომლის ტარი შემკულია ორი დელფინით. აღნიშნული გარემოების გათვალისწინებით, აკის სტატერი ძვ. წ. 195 წლის შემდგომი პერიოდით, ძვ. წ. II საუკუნის 80-იანი წლებით თარიღდება. აკის სტატერის მარაგი 2 ცალით განისაზღვრება. მონეტა თავისი მხატვრული, სტილისტური და ტექნიკური თვისებებით არაფრით ჩამოუვარდება პროტოტიპს.

მონეტების აღმოჩენათა ტოპოგრაფია ამტკიცებს მათ ადგილობრივ, კოლხურ წარმოშობას – აღმოჩენილია ქალაქ ტრაპიზონში (1865 წ.), რომელიც ძველად კოლხეთის საზღვრებში შედიოდა და ხონის რაიონის სოფ. კინჩხაში (1946 წ.), თუმცა სხვა წყაროებით ასეთი სახელის მქონე კოლხეთის მეფე არ დასტურდება.

აკის სტატერს მოსდევს ადგილობრივ მოჭრილი ოქროს მინაბამების მთელი სერია, ალექსანდრეს და ლისიმაქეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბამები (ლისიმაქეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბამები. შუბლი: არანატურალისტური თავის გამოსახულება მარჯვნივ. თმის სოლარული ვარცხნილობა ხშირად შემკულია ჩიტების გამოსახულებით. ზურგი: ტახტზე მჯდომი ათენას სქემატური გამოსახულება მარცხნივ/მარჯვნივ. ხელში ნიკე უჭირავს. ქვემოთ სამთითა. ალექსანდრეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბამები. შუბლი: არანატურალისტური თავის გამოსახულება მარჯვნივ. ზურგი: ხარისთავიანი ან ვერძისთავიანი ნიკეს სქემატური გამოსახულება პირდაპირ). დროთა განმავლობაში მინაბამების გამოსახულებანი თანდათან უხეშდება, სქემებად იქცევა და ძალიან სცილდება ორიგინალებს. ლისიმაქეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბამები აღმოჩენილია სხვა კარგად დათარიღებულ მონეტებთან ერთად და ასევე კარგად დათარიღებულ სამარხებში, რის საფუძველზეც მათი ემისია სავარაუდებელია ძვ. წ. II საუკუნის 80-იანი წლების შემდგომი პერიოდიდან, ვიდრე ძვ. წ. I საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედამდე. ალექსანდრე მაკედონელის ტიპის სტატერების ქართული მინაბამების ემისიის ქრონოლოგიური დიაპაზონი განისაზღვრება ძვ. წ. I-ახ. წ. I საუკუნეებით. რა თქმა უნდა, ეს ეხება მხოლოდ და მხოლოდ დღემდე მოღწეულ ცალებს.

დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ძვ. წ. IV-III საუკუნეების უცხოური ოქროს ფული

ალექსანდრე მაკედონელის სახელით მოჭრილი მონეტები

ა) ალექსანდრე მაკედონელის სახელით მოჭრილი სტატერები:

1. ალექსანდრე მაკედონელის სახელით მოჭრილი ოქროს მონეტები აღმოჩენილია სვანეთში (სხვადასხვა ადგილას) – 367 ცალი (მათი უმრავლესობა განძებში იყო თავმოყრილი), რეყეში (ზუგდიდის რაიონი) – 2, ვანში – 2, თითო-თითო ცალი – ფიჭვნარში, ლენტეხში, ფარცხანაყანევში (წყალტუბოს რაიონი), გულრიფშის რაიონში, ჭიორაში (ონის რაიონი). შუბლი – გრძელთმიანი ათენას თავის გამოსახულება კორინთულ მუზარადში მარჯვნივ. მუზარადზე ზოგჯერ დაკლაკნილი გველია გამოსახული. ასევე ზოგჯერ,

ქალღმერთს ყელზე მძივები უკეთია და ყურებზე საყურე ჰკიდია. ზურგი – გრძელ ქიტონში ჩაცმული ფრთოსანი ნიკეს გამოსახულება მთელი ტანით მარცხნივ. მარჯვენა ხელში მას გვირგვინი უჭირავს, მარცხენაში – სტილიდა. ადრეულ ცალებზე მის უკან მოთავსებულია ბერძნული ზედწერილი: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. მოგვიანო ცალებზე გამოსახულების წინ – ΒΑΣΙΛΕΩΣ, უკან – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. გარდა ამისა, მონეტის არეზე ამოკვეთილია სხვადასხვა მონოგრამები და სიმბოლოები, რომელთა მეშვეობით ხერხდება ზარაფხანების დადგენა.

ბ) ალექსანდრე მაკედონელის სახელით მოჭრილი ვერცხლის მონეტები (სხვადასხვა ნომინალები):

2. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ალექსანდრე მაკედონელის ვერცხლის მონეტებიდან ერთი დრაქმა და ერთიც ტეტრადრაქმა. აღმოჩენათა ტოპოგრაფია ასეთია: ყვირილას მიდამოები და ქუთაისი. შუბლი – ახალგაზრდა ჰერაკლეს თავის გამოსახულება ლომის ტყავში მარჯვნივ. მას ალექსანდრე მაკედონელის სახის ნაკვთები აქვს. ზურგი – ტახტზე მჯდომი ზევის გამოსახულება მარცხნივ. მას მარჯვენა ხელზე არწივი უზის. გამოსახულების უკან მოთავსებულია ბერძნული ზედწერილი: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. მონეტის არეზე სხვადასხვა მონოგრამები და სიმბოლოები.

მაკედონიის მეფის ფილიპე III-ის (ძვ. წ. 323-316 წწ.) სტატერები:

3. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ფილიპე III-ის ორი მონეტა ნაპოვნი, ერთი შემთხვევით, აგუმერაში (გულრიფშის რაიონი), ზღვის ნაპირას, და მეორე – ვანში, არქეოლოგიური გათხრების დროს. მაკედონიის მეფე ფილიპე III-ის ოქროს მონეტა უცვლელად იმეორებს ალექსანდრე მაკედონელის სტატერის ტიპს, განსხვავება მხოლოდ ლეგენდაში: ΦΙΛΙΠΠΟΥ.

ლისიმაქეს (თრაკია-მაკედონიის მეფე – ძვ. წ. 306-282 წწ.) სახელით მოჭრილი სტატერები და ვერცხლის მონეტები (ისინი ერთტიპიურია):

4. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ლისიმაქეს სახელით მოჭრილი ექვსი სტატერია ნაპოვნი. აქედან ორი მონეტა მიკვლეულია სვანეთში, ორი – ვანში, თითო-თითო – ეკსა (სენაკის რაიონი) და გულრიფშში. ვერცხლის ორი მონეტიდან ერთი აღმოჩენილია ვანში და ერთიც მაკრიალასთან (ადრე შედიოდა ბათუმის ოლქში, ამჟამად თურქეთის ფარგლებშია). შუბლი – მარჯვნივ მიმართული ალექსანდრე მაკედონელის თავის გამოსახულება დიადემაში.

ზურგი – მარცხნივ მიმართული ტახტზე მჯდომი ათენა პალადა, რომელსაც მარჯვენა გაშლილ ხელში ქალღმერთი ნიკე უჭირავს, ხოლო მარცხენათი შუბსა და ფარს ეყრდნობა. გამოსახულების უკან ბერძნული ზედწერილი – ΒΑΣΙΛΕΩΣ, წინ – ΑΙΣΙΜΑΧΟΥ. მონეტის ზურგზე დამატებითი სიმბოლოები და მონოგრამებია მოთავსებული იმის მიხედვით, თუ რომელ ზარაფხანაშია მოჭრილი ესა თუ ის ცალი.

პანტიკაპეიონის სტატერები (ძვ. წ. IV საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედი):

5. პანტიკაპეიონის სტატერები, დაახლოებით 30-32 ცალი, აღმოჩნდა სვანეთში განძის სახით, ხოლო ერთი – სამეგრელოს რეგიონში. შუბლი – მარცხნივ მიმართული წვეროსანი სატირის თავის გამოსახულება სუროს გვირგვინში. ზურგი – მარცხნივ მიმართული ლომისთავიანი გრიფონის გამოსახულება, მის ქვემოთ პურის თავთავი. ბერძნული ზედწერილი: ΠΑΝ – გადმოცემს ქალაქის სახელს.

სირაკუზი, ჰიერონ II-ის (ძვ. წ. 275/4-216 წწ.) ნახევარსტატერი:

6. ეს ოქროს მონეტა აღმოჩნდა ვანში არქეოლოგიური გათხრების დროს. ეს არის ერთადერთი შემთხვევა შორეული სიცილიის მონეტების აღმოჩენისა საქართველოში. შუბლი – მარცხნივ მიმართული პერსეფონეს თავის გამოსახულება. ზურგი – მარჯვნივ მიმართული გამარჯვების ქალღმერთი ნიკე ორცხენიან ეტლზე. ბერძნული ლეგენდა ჰიერონის სახელით.¹³

ალექსანდრეს და ლისიმაქეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბადები აფხაზეთიდან

1860 წელს გაგრის მიდამოებში აღმოჩნდა ალექსანდრე ტიპის სტატერების ორი ქართული მინაბადი.¹⁴

1928 წელს სოხუმის რაიონში ნაპოვნია ალექსანდრეს ტიპის სტატერების ქართული ელექტრუმის მინაბადი.

¹³ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. ალექსანდრეს და ლისიმაქეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბადები. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. I ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2013, გვ. 79-102; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, Natia Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, გვ. 66-83.

¹⁴ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, გვ. 30.

ლისიმაქეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბადი ნაპოვნია 1909-1911 წლებში წებელდასთან.¹⁵

ლისიმაქეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბადი ნაპოვნია 1956 წელს ახალისოფლის კოლმეურნეობაში (გუდაუთის რაიონი).¹⁶

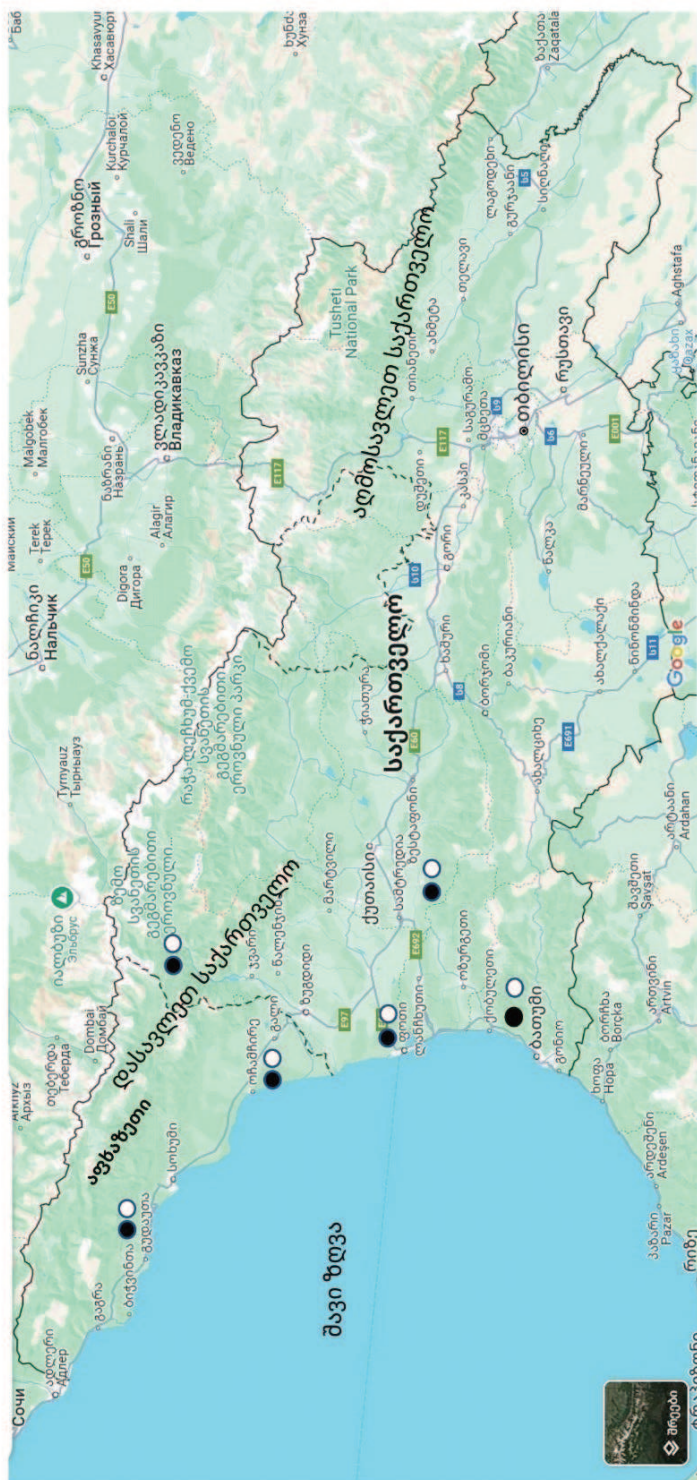
აფხაზეთის მუზეუმში ინახება ლისიმაქეს ტიპის სტატერების ორი ქართული მინაბადი. ერთი აღმოჩენილია ჩობანდუკის დასახლებაში (ახალი ათონი), ხოლო მეორე – 1911 წელს სოფელ წებელდაში.¹⁷

¹⁵ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, гз. 30.

¹⁶ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, гз. 30.

¹⁷ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, гз. 30.

ბკ. წ. IV-III სს. მონეტები დასავლეთ საქართველოდან

- ალექსანდრეს და ლისიმეჩეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბალები
- ალექსანდრეს და ლისიმეჩეს სახელით მოჭრილი სტატერები

სამონეტო მიმოქცევა კოლხეთში ძვ. წ. III-I საუკუნეებში

კოლხეთში ძვ. წ. II საუკუნეში სამეფოს არსებობის დადასტურების თვალსაზრისით დიდი მნიშვნელობა აქვს მცირე ზომის სპილენძის, ბილონის და ვერცხლის მონეტების სწორ ატრიბუციას. ჩვენამდე მათ მოაღწიეს რვა ცალის რაოდენობით. ეს მონეტები იყოფა სამ ტიპად.

I ტიპი. შუბლი: მარჯვნივ მიმართული მამაკაცის პროფილი სხივანა გვირგვინში. ზურგი: მარჯვნივ მიმართული ხარის თავი. გამოსახულების ზემოთ და ქვემოთ ბერძნული ზედწერილი – ΒΑΣΙΛ... ΣΑΥΛ ან ΣΑΥΜ... ე.ი. მეფე სავლაკისა ან სავმაკისა. მეფის სახელი მონეტაზე ფრაგმენტულად არის ამოკვეთილი, ხოლო უკანასკნელი ასოს მიჩნევა შეიძლება როგორც “Λ”-დ, ასევე “Μ”-დ.

II ტიპი. შუბლი: მარჯვნივ მიმართული მამაკაცის პროფილი სხივანა გვირგვინში. ზურგი: ვარდის გამოსახულება, რომლის ზემოთ და ქვემოთ ბერძნული ლეგენდაა – ΒΑΣΙΛΕ... ΣΑΥΛ ან ΣΑΥΜ... ე.ი. მეფე სავლაკისა ან სავმაკისა.

III ტიპი. შუბლი: მამაკაცის თავის გამოსახულება სხივანა გვირგვინში პირდაპირ. ზურგი: ფრთოსანი ელვა, რომლის ზემოთ და ქვემოთ წარწერაა – ΒΑΣΙ... ΣΑΥ...

როგორც ვხედავთ, არც ერთ მონეტაზე მეფის სახელი სრულად არაა დაწერილი, რამაც მათი გენეზისის საკითხი მწვავე დისკუსიის საგნად აქცია საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში. საკამათოა მონეტის რევერსზე მოცემული მეფის სახელის მეოთხე ასოს მოხაზულობა. მეცნიერთა ერთი ნაწილი მას “Λ”-დ კითხულობს, აქედან გამომდინარე, წარწერა იშიფრება, როგორც ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΑΥΛ(ΑΚΟΥ) – მეფე სავლაკის, ვინაიდან კოლხეთის მეფეთა რიგში ასეთი სახელი ფიგურირებს. თუმცა მკვლევართა მეორე ჯგუფის აზრით, მონეტის რევერსზე სადავო სიტყვის მეოთხე ასო წაკითხული უნდა იქნას, როგორც “Μ”. რ. ვაილის აზრით, “Μ”-ს მარჯვენა კიდურის ზემო ნაწილის დაბოლოება ბერლინის მუზეუმის ცალზე აშკარად ჩანს. ბოლო, ვანში აღმოჩენილი ეგზემპლარის მიხედვით, გ. დუნდუა ფიქრობს, რომ მონეტის ზურგზე ასო “Μ” იკითხება. აქედან გამომდინარე, მკვლევართა ამ ჯგუფის მიხედვით, მონეტაზე სახელი უნდა წაკითხულ იქნას, როგორც ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΑΥΜ(ΑΚΟΥ) – მეფე სავმაკის, ვინაიდან ასეთი მეფე ცნობილია ბოსფორის სამეფოს ისტორიაში. ეს რაც შეეხება მონეტაზე დაფიქსირებული წარწერის ანალიზს. ამის გარდა, საკამა-

თოა საკითხის ირგვლივ არსებული მთელი რიგი ისტორიული თუ ნუმიზმატიკური ნიუანსები.

მეცნიერთა იმ ნაწილს, რომელიც ამ მონეტებს კოლხეთის სამეფოს უკავშირებს, ერთ-ერთ არგუმენტად მოჰყავს I საუკუნის რომაელი ისტორიკოსის პლინიუსის ცნობა, რომლის თანახმადაც კოლხეთში ოდესღაც მეფობდა სავლაკი. მაგრამ საქმე ისაა, რომ, როგორც დაანგარიშებულია, ეს ზღაპრული სავლაკი კოლხეთში მეფობდა 1200 წლით ადრე, ვიდრე ჩვენთვის საინტერესო მონეტები მოიჭრებოდა. ამ მონეტების მეორე ტიპზე გამოსახულია ვარდი, რომელიც მიახლოებით ათარიღებს მთელ სამონეტო ჯგუფს. ეს ტიპი აღებულია როდოსის ნუმიზმატიკიდან. კერძოდ, ვარდის გამოსახულებიანი მონეტა ზუსტი ასლია როდოსის იმ მონეტებისა, რომელთა მოჭრა წარმოებდა ძვ. წ. 166-88 წლებში. ეს კი იძლევა სადისკუსიო ცალეების ზუსტი დათარიღების საშუალებას ძვ. წ. II-I საუკუნეებით.

ასე რომ, ისტორიულად ამ პარალელის გავლებას საფუძველი არ გააჩნია. შემდეგი არგუმენტი, რომელიც მოჰყავთ ამ მონეტების კოლხური წარმოშობის სასარგებლოდ, გახლავთ ის, რომ პირველი ტიპის ცალეების ზურგზე გამოსახულია ხარის თავი. აქედან – კავშირი კოლხურ თეთრთან. დაბოლოს, იმაზეც საუბრობენ, რომ ე.წ. სავლაკის და კოლხური მონეტები ერთად გაყიდულა სოხუმში, რაც თითქოს მათი ერთობლივი აღმოჩენის დამამტკიცებელი საბუთია. კონკრეტული მონეტების კოლხური გენეზისის სასარგებლოდ მოყვანილი არგუმენტები არ არის ძლიერი. პირველი არგუმენტის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი. ასევე ვერ უძლებს კრიტიკას მეორე საბუთიც. საქმე ისაა, რომ ხარის გამოსახულების გეოგრაფია ბერძნულ სამყაროში ძალიან ფართოა, ის მრავალი ქვეყნისა და ქალაქის მონეტებს ამშვენებს და მისი დაკავშირება მაინცდამაინც კოლხურ სამყაროსთან, რბილად რომ ვთქვათ, მართებული არაა. რაც შეეხება სავლაკისა და კოლხურის მონეტების ერთად გაყიდვის ფაქტს, ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს მათ ერთ პუნქტში აღმოჩენას. ყველაზე ძლიერი არგუმენტი, რომლის მოყვანაც კი შეიძლება ამ მონეტების კოლხური წარმოშობის სასარგებლოდ, გახლავთ ის, რომ დღემდე ცნობილი 8 ეგზემპლარიდან, 5 დასავლეთ საქართველოს ფარგლებშია აღმოჩენილი (სოხუმის მიდამოებში და ვანში).

მეცნიერთა მეორე ნაწილი ზემოთ აღწერილ მონეტებს ბოსფორის სამეფოს უკავშირებს. მათი არგუმენტაცია ასეთია: როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ვარდის გამოსახულებიანი მონეტების ტიპოლოგია აღებულია როდოსის ნუმიზმატიკური ძეგლებიდან, რომელთა

მოჭრა წარმოებდა ძვ. წ. 166-88 წლებში. ამგვარად, ეს მონეტები ძვ. წ. II-I საუკუნეებით თარიღდება. ერთადერთი ისტორიული პიროვნება ამ ხანაში, რომლის არსებობაც წყაროებით დასტურდება, არის სავმაკი. ეს ის სავმაკია, რომელიც იხსენიება მითრიდატე VI პონტოელის (ძვ. წ. 120-63 წწ.) მხედართმთავრის, დიოფანტეს საპატივცემულოდ ქერსონესში აღმართულ დეკრეტში. სავმაკმა ძვ. წ. II საუკუნის უკანასკნელ ათწლეულში სახელმწიფო გადატრიალება მოახდინა ბოსფორის სამეფოში და მცირე ხნით დაიკავა ტახტი. სწორედ ამ დროს უნდა მოეჭრა მას ჩვენთვის საინტერესო მონეტები. ძვ. წ. 107 წელს კი ის დაამარცხა და ტყვედ იგდო უკვე მოხსენიებულმა დიოფანტემ. ყოველივე ზემოთ თქმულის გამო, სადავო მონეტები შესაძლებელია მივაკუთნოთ ბოსფორის სამეფოს ნუმიზმატიკას. ძალიან ძნელია კონტარგუმენტის მოძებნა ამ დებულების წინააღმდეგ. თუმცა ერთი ცხადია: ვიდრე არ აღმოჩნდება ე.წ. სავლაკის (თუ სავმაკის) სრულწარწერიანი მონეტა, მანამ ეს საკითხი ყოველთვის პოლემიკის საგანი იქნება.¹⁸

დასავლეთ საქართველოში მითრიდატე VI ევპატორის ეპოქის პონტოური მონეტების აღმოჩენის ფაქტები პონტო-კოლხეთის ინტენსიურ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებზე მიანიშნებს. ამ კუთხით კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია კოლხეთის ტერიტორიაზე მოჭრილი მონეტები. მათ შორისაა ქალაქ დიოსკურიის სპილენძის საქალაქო მონეტები წარწერით ΔΙΟΣ/ΚΟΥΡΙΑ/ΔΟΣ (შუბლი: დიოსკურების, ტყუპი ძმების, პოლიდეკესა და კასტორის ემბლემის, ორი ქუდის გამოსახულება, რომელთა ზემოთ მოთავსებულია ექვსი ან რვაქიმიანი ვარსკვლავები. ზურგი: მონეტის ცენტრში კვერთხის გამოსახულება, მის ორივე მხარეს სამ სტრიქონად ბერძნული ზედწერილი – ΔΙΟΣ/ΚΟΥΡΙΑ/ΔΟΣ).

დიოსკურიის სპილენძის საქალაქო მონეტების გამოშვების ქრონოლოგიური ჩარჩოების დადგენას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს კოლხეთის ისტორიის ზოგიერთი მომენტის დასაზუსტებლად, კერძოდ, იმ თარიღის განსაზღვრისათვის, თუ როდის მოხდა

¹⁸ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. ე.წ. სავლაკის მონეტები. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. I ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2013, გვ. 121-134; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, Natia Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, გვ. 93-103.

პონტოს მეფის, მითრიდატე VI ევპატორის მიერ კოლხეთის დამორჩილება. ყოველივე ეს, კონკრეტული დროის მითითების გარეშე, დადასტურებულია წერილობით წყაროებში. აღნიშნული მონეტები ტიპოლოგიურად უკავშირდება პონტოს სპილენძის საქალაქო მონეტებს. კერძოდ, შუბლის მოტივი (დიოსკურების ორი ქუდი) აღებულია ამისოს იმ მონეტებიდან, რომლებიც იჭრებოდა ძვ. წ. 120-111 წლებში, ხოლო ზურგისა (დიონისეს, ე.ი. მითრიდატე ევპატორის კვერთხი) ასევე ნასესხებია სამხრეთ და ჩრდილო შავი ზღვისპირეთის საქალაქო ნუმიზმატიკიდან, იმ მონეტებიდან, რომლებიც თარიღდება ძვ. წ. 105-90 წლებით. ამრიგად, ყოველგვარი ექვის გარეშე, დიოსკურიაში მოჭრილი მონეტები ძვ. წ. II საუკუნის დასასრულითა და I-ის დასაწყისით უნდა დათარიღდეს. შესაბამისად, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს შეერთება თავის სამფლობელოსთან მითრიდატე VI-მ ზუსტად ამ დროს განახორციელა. უკვე მითრიდატეს ქვეშევრდომი დიოსკურიელები მუნიციპალურ სტრუქტურებს ინარჩუნებენ და საკუთარ სპილენძის ფულსაც ჭრიან. დიოსკურიაში, ჩანს, მითრიდატე VI-ის გარნიზონი იდგა და მონეტების მოჭრას სწორედ მის მიერ დანიშნული მოხელე აკონტროლებდა.¹⁹

1967 წელს ვანის ნაქალაქარის არქეოლოგიური გათხრების დროს მოზაიკურიატაკიანი ტაძრის საკურთხევლის წინ აღმოჩნდა 119 სპილენძის მონეტისგან შემდგარი განძი, რომელიც, როგორც ჩანს, მოთავსებული იყო ქისაში. განძის 118 მონეტა იდენტურია (შუბლი: ეგვიპტური ნაყოფიერების ღვთაების, ისიდას თავსამკაულის, სტილიზებული ლოტოსის გამოსახულება. ზურგი: რვაქიმიანი რელიეფური ვარსკვლავი (რომელიც, ნახევარმთვარის გამოსახულებასთან ერთად, პონტოელი მითრიდატიდების დინასტიურ ემბლემად ითვლებოდა). განძის 119-ე მონეტა მოჭრილია ამისოში ძვ. წ. 111-105 წლებში ან 105-90 წლებში (შუბლი: ომის ღმერთის, არესის თავის გამოსახულება მარჯვნივ. ზურგი: ქარქაშში ჩაგებული მახვილი). ეს მონეტა ათარიღებს განძის შემადგენლობაში შემავალ დანარჩენ

¹⁹ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილამე. დიოსკურიის სპილენძის საქალაქო მონეტები. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. I ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2013, გვ. 135-137; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, Natia Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, გვ. 104-106.

ცალესაც, კერძოდ, ძვ. წ. I საუკუნის დასაწყისით. ლოტოსის გამოსახულებიანი სპილენძის ანონიმური მონეტები სულ 126 ცალის ოდენობითაა ცნობილი. ამ მონეტების ემისია, პირობითად, ვანში (ანტიკური ხანის სურიონი) განხორციელდა. არგუმენტაცია ასეთია: ვანის განძის მონეტები ისიდას სტილიზებული თავსამკაულის გამოსახულებით უნიკალურია. ამ მონეტების დასავლეთ საქართველოს გარდა სხვაგან აღმოჩენის არც ერთი შემთხვევა არ არის აღრიცხული. ძირითადი მასა ვანშია აღმოჩენილი, რამდენიმე ცალი ეშერაშია ნაპოვნი. ერთი ანალოგიური ეგზემპლარი ეშერადან უკვე ვერცხლისგან არის მოჭრილი.

ამრიგად, თითქოს არის საფუძველი ლოტოსის გამოსახულებიანი სპილენძის ანონიმური მონეტების ემისია ვანის ზარაფხანას დავუკავშიროთ. რა ისტორიული ახსნა შეიძლება მოეძებნოს ამ ფაქტს?

მითრიდატემ კოლხეთი ძვ. წ. 105-90 წლებში დაიპყრო. თავდაპირველად კოლხეთი პონტოს სატრაპიას წარმოადგენდა, მაგრამ შემდეგში, აპიანეს თანახმად, კოლხები აჯანყებულან და მითრიდატესათვის მოუთხოვიათ, რომ მას კოლხეთში მისი შვილი, მითრიდატე ფილოპატორ-ფილადელფოსი გაემეფებინა. მითრიდატე ევპატორმა ეს მოთხოვნა დააკმაყოფილა. კოლხეთში მითრიდატე ფილოპატორ-ფილადელფოსი გამეფდა. აღნიშნული მოვლენა, როგორც ირკვევა, ძვ. წ. 85 წელს უნდა მომხდარიყო. ამ ხნიდან მოკიდებული, კოლხეთი ნომინალურად პონტოს ვასალური სახელმწიფოა. მაგრამ კოლხეთის ასეთი მდგომარეობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. მითრიდატემ თავის შვილს ღალატში დასდო ბრალი და ერთი წლის შემდეგ, ძვ. წ. 84 წელს სიკვდილით დასაჯა.

სამწუხაროდ, უცნობია მამა-შვილის კოლიზიების დეტალები. შეიძლება, მითრიდატე ფილოპატორ-ფილადელფოსმა მართლაც წააქეზა კოლხები აჯანყებისკენ. საკუთარი ანეპიგრაფიკული ემისიებით კი ის მამას თავს ერთგულ „სატრაპად“ აჩვენებს. მისთვის, როგორც სამეფო ოჯახის წევრისთვის, კარგად უნდა ყოფილიყო ცნობილი სპილენძის ანონიმური ემისიების იურიდიული ბუნება და ტიპოლოგია. ამ კატეგორიის მონეტებს, რვაქიმიანი ვარსკვლავის გამოსახულებით, პონტოს მეფეთა ნაცვლები ჭრიდნენ მითრიდატე VI ევპატორამდე. აი, ამიტომაც გამოსახული ვანში აღმოჩენილი მონეტების რევერსზე რელიეფური ვარსკვლავი, ის მთელი ანონიმური სერიის აუცილებელი თანამგზავრია და სამეცნიერო ლიტერატურაში ინტერპრეტირებულია, როგორც პონტოს მეფეთა დინასტიური ემბლემა.

მაგრამ, რა შუაშია მონეტის ავერსზე ამოტვიფრული ისიდას სიმბოლო? რას უნდა დავუკავშიროთ ის? როგორც ვარაუდობენ, ნაყოფიერების ღვთაების (დემეტრა/ისიდა) ქანდაკება უნდა მდგარიყო ქალაქ ვანის/სურიონის კარიბჭესთან. ეს იყო ქალაქის მფარველი ღვთაება. მითრიდატე უმცროსის რეზიდენცია კოლხეთში ვანი უნდა ყოფილიყო. ვინ, ან რა უნდა გამოესახა მას თავისი მონეტის შუბლზე, თუ არა ქალაქის მფარველი ღვთაება ან მისი სიმბოლო?

ასეთია ის ლოგიკური გზა, რომელიც საშუალებას იძლევა, ვამტკიცოთ ვანში მონეტის მოჭრის შესაძლებლობა.²⁰

ომები რომსა და პონტოს შორის ძვ. წ. I საუკუნეში პონტოს მეფე მითრიდატე VI-ის მარცხით დასრულდა. რომის ძლევამოსილი სარდალი გნეუს პომპეუსი ჯერ სომხეთში შევიდა და იქ პონტოს მოკავშირე ტიგრან II (ძვ. წ. 95-55 წწ.) დაიმორჩილა, ხოლო შემდეგ, კერძოდ, ძვ. წ. 65 წელს ქართლს/იბერიას მიაღება. მიუხედავად მედგარი წინააღმდეგობისა, ქართლის მეფე არტაგიც ბოლოს იძულებული გახდა პომპეუსს დამორჩილებოდა. იბერიიდან რომაელები კოლხეთში გადავიდნენ, სადაც პომპეუსმა ქვეყნის ეფემერულ მმართველად ძვ. წ. 63 წელს არისტარქე კოლხი დანიშნა.

ჩვენამდე მოაღწია მისი სახელით მოჭრილმა ვერცხლის ექვსმა მონეტამ (შუბლი: მარჯვნივ მიმართული უწვერული ადამიანის თავი გასხივოსნებული გვირგვინით (ჰელიოსი პომპეუსის სახის ნაკვთებით). ზურგი: მარჯვნივ მიმართული მაღალზურგიან ტახტზე მჯდომი ქალღმერთი ტიხე კოშკისებური გვირგვინით თავზე. მარცხენა ხელში სფეროს მსგავსი საგანი უჭირავს, ხოლო მარჯვენათი საჭეს ეყრდნობა. გამოსახულების ორივე მხარეს და ქვემოთ ბერძნული ზედწერილი – ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ ΤΟΥ ΕΠΙ ΚΟΛΧΙΔΟΣ/BI („არისტარქესი, კოლხეთის მეფისნაცვლისა, ან კოლხეთის მმართველის, ან არისტარქესი, რომელიც კოლხეთს მართავს“, და თარიღი – 12, რაც ამ პიროვნების მმართველობის მეთორმეტე წელს,

²⁰ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. ვანში (?) მოჭრილი სპილენძის ანონიმური მონეტები. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. I ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2013, გვ. 138-142; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, Natia Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, გვ. 107-111; C. M. Шамба. О чём говорят монеты. Сухуми. 1982, გვ. 18, №18.

ანუ ძვ. წ. 52-51 წლებს უდრის), რომელთაგან ერთ-ერთი სოხუმის მიდამოებშია აღმოჩენილი.

ინგლისელი და რუსი მეცნიერების, ჯ. ჯენკინსისა და კ. გოლენკოს გამოკვლევების თანახმად, მონეტაზე გამოსახულია მზის ღმერთი ჰელიოსი, რომელსაც პომპეუსის ნაკვთები აქვს. ამ მოსაზრებას იმით ასაბუთებენ, რომ კოლხეთის პირველი მეფე, პლინიუსის ცნობის მიხედვით, მზის შვილი იყო, ხოლო არისტარქემ ძალაუფლება პომპეუსისგან მიიღო. ამ შემთხვევაში ერთმანეთს შეერწყა ადგილობრივი ტრადიცია და პოლიტიკური კონიუნქტურა. ეს მოსაზრება უაღრესად ანგარიშგასაწევია.

ზურგზე მოთავსებულია მარჯვნივ მიმართული ტახტზე მჯდომი ქალის დრაპირებული გამოსახულება კოშკისებური გვირგვინით, რომელსაც მარცხენა ხელში სფეროს მსგავსი საგანი უჭირავს, ხოლო მარჯვენათი საჭეს ეყრდნობა. მონეტის ზურგზე არსებული გამოსახულების სწორი ინტერპრეტაცია ჯ. ჯენკინსმა იმის წყალობით მოახერხა, რომ მის ხელთ აღმოჩნდა შესანიშნავად დაცული ეგზემპლარი, რომელზედაც კარგად ჩანს საჭე, შემთხვევის, ბედისა და ბედნიერების ქალღმერთის, ტიხეს აუცილებელი ატრიბუტი.

ზოგიერთი ანტიკური ავტორი არისტარქეს მეფეს უწოდებს. თვით მონეტის წარწერაში კი, რომელსაც იურიდიული მნიშვნელობა აქვს, ეს უკანასკნელი მმართველად/მეფისნაცვლად არის მოხსენიებული. ამრიგად, მონეტის ლეგენდის საშუალებით მთელი ქვეყნის პოლიტიკური ვითარების დადგენა ხერხდება. ცხადია, კოლხეთი ამ დროს სამეფო კი არ არის, არამედ, ფორმალურად მაინც, რომზე დამოკიდებული მხარეა.²¹

ძვ. წ. III-I საუკუნეების უცხოური მონეტები დასავლეთ საქართველოდან

სოხუმი და მისი მიდამოები

1. ეშერას გათხრების დროს აღმოჩნდა ძვ. წ. III საუკუნის სინოპური ჰემიდრაქმები: ა) შუბლზე ნიმფა სინოპეს თავის და ზუ-

²¹ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. არისტარქე კოლხის დრაქმა. ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმისმატიკის კატალოგი. I ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2013, გვ. 143-145; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, Natia Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, გვ. 112-114.

რგზე არწივის გამოსახულებით, 1 ცალი (ზუსტად ასეთივე მონეტები აღმოჩენილია ფიჭვნარში (3 ცალი) და დაფნარში (1 ცალი); ბ) შუბლი – ნიმფა სინოპეს თავი, ზურგი – გემის ცხვირი (1 ცალი).

2. 1939 წელს სოხუმის ციხის მიდამოებში იპოვეს ძვ. წ. III საუკუნის დასასრულისა და II საუკუნის დასაწყისის ამისოს სიკლი.

3. იქვე აღმოჩნდა რომის რესპუბლიკური დენარი, მოჭრილი ძვ. წ. 171-151 წლებში.

4. იქვე მოიპოვეს ძვ. წ. II საუკუნის I ნახევრის პანტიკაპეიონის სპილენძის მონეტა შუბლზე სატირისა და ზურგზე დიოსკურების ორ ქუდს შორის მოთავსებული სიუხვის ყანწის გამოსახულებით.

5. 1949 წელს სოხუმში ზღვამ გამორიყა ე.წ. „ახალი სტილის“ ათენური ტეტრადრაქმა (არქაული სტილის ტეტრადრაქმებისგან განსხვავებით, შუბლზე გამოსახულია მარჯვნივ მიმართული ათენას თავი მუზარადში, რომელიც ძვ. წ. V საუკუნის უდიდესი ბერძენი მოქანდაკის, ფიდიასის ქმნილების ასლია, ხოლო ზურგზე – ამფორაზე მჯდომი ბუ და ზედწერილები, რომლებიც გადმოგვცემს ქალაქისა და მაგისტრატის სახელებს, თარიღს და ა.შ.), რომელიც ძვ. წ. 130/129 წლებშია მოჭრილი.

6. სოხუმში აღმოჩნდა რომის რესპუბლიკური დენარი, მოჭრილი ძვ. წ. 99-94 წლებში მარკუს სერგიუს სილუსის სახელით.

7. სოხუმის ციხის ტერიტორიაზე 1942 წელს შემთხვევით უპოვიათ ძვ. წ. 100-75 წლების პანტიკაპეიონის ტეტრახალკი შუბლზე აპოლონისა და ზურგზე სამფეხაზე მოთავსებული კვერთხის გამოსახულებით.

8. ეშერაში არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა მითრიდატე VI ევპატორის ეპოქის პონტოს ქალაქების სპილენძის მონეტები – ტეტრახალკი და დიხალკი, გამოშვებული ძვ. წ. 111-105 ან 105-90 წლებში. ერთი მათგანი მოჭრილია ამისოში (ტიპი: ომის ღმერთის, არესის პროფილი – მახვილი).

9. იმავე პუნქტში ნაპოვნია პონტოს ქალაქების სპილენძის კიდევ შვიდი მონეტა, მოჭრილი ძვ. წ. 105-90 წლებში (გორგონა – ნიკე). მონეტები ცუდადაა დაცული, მაგრამ ერთ-ერთი მათგანი უცილობლად ამისოშია მოჭრილი, ერთიც, შესაძლებელია, ამასტრიაში.

10. ქალაქ სოხუმში 1886 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა ამისოში ძვ. წ. 105-90 წლებში მოჭრილი სპილენძის მონეტა.

11. ეშერაში 1971 წელს აღმოჩენილი ქალაქ ფარნაკიაში მოჭრილი ტეტრახალკი (ტიპი: ტიხეს თავი კოშკურა გვირგვინში – ზეესი მთელი ტანით) მითრიდატე VI ევპატორის ხანით თარიღდება.

12. აქვე 1972 წელს მიაკვლიეს კაბირაში მოჭრილ თანადროულ დიხალკს (ტიპი: დიონისეს თავი – კვერთხი).

13. ეშერაში აღმოჩნდა ძვ. წ. 80-70 წლებში ამისოში(?) მოჭრილი ტეტრახალკი (ტიპი: ზეესი – არწივი).

14. 1936 წელს სოხუმის მიდამოებში აღმოჩნდა მითრიდატე VI ევპატორის ორი ტეტრადრაქმა. ერთ-ერთი მათგანი მოჭრილია ძვ. წ. 74 წელს.

15. სოხუმის სანაპიროზე იპოვეს ძვ. წ. 87 წლით დათარიღებული რომის რესპუბლიკური დენარი.

16. სოხუმის ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა ძვ. წ. 83 წელს მოჭრილი რომის რესპუბლიკური დენარი.

17. ეშერაში აღმოჩნდა სიცილიაში ძვ. წ. 49 წელს მოჭრილი რომის რესპუბლიკური დენარი.

18. სოხუმის მიდამოებში იპოვეს რომის რესპუბლიკური დენარი, მოჭრილი ძვ. წ. 48 წელს.

19. ეშერაში ნაპოვნია ძვ. წ. 19-16 წლებით დათარიღებული ავგუსტეს დენარი.

20. სოხუმთან ნაპოვნია ძვ. წ. 8 წლით დათარიღებული ავგუსტეს დენარი.

ვანის ნაქალაქარი

21. ძვ. წ. II-I(?) საუკუნეების სპილენძის სამი მონეტა.

22. ე.წ. „ახალი სტილის“ ათენური მონეტები: ა) დრაქმა, მოჭრილი ძვ. წ. 146/5 წლებში და ბ) ტეტრადრაქმა, დათარიღებული ძვ. წ. 125/4 წლებით.

23. ვერცხლის მცირე ზომის მონეტა, მოჭრილი როდოსში ძვ. წ. 166-88 წლებში, ჰელიოსისა და ვარდის გამოსახულებით. ესაა როდოსული მონეტის საქართველოში აღმოჩენის პირველი და ერთადერთი შემთხვევა.

24. კაპადოკიის მეფეთა დრაქმები: ა) არიარათ VI (ძვ. წ. 130-116 წწ.) – 1; ბ) არიარათ VII (ძვ. წ. 116-101 წწ.) – 1; გ) არიარათ IX (ძვ. წ. 101-87 წწ.) – 2; დ) არიობარძანე I (ძვ. წ. 96-63 წწ.) – 3.

25. რესპუბლიკური ხანის რომაული დენარები – 2 (ერთი მოჭრილი ძვ. წ. 119-110 ან 90-80 წწ., ერთიც – ძვ. წ. 64 წ.); კვინარიუსი (დენარის ნახევარი) – 1, დათარიღებული ძვ. წ. 102 წლით.

26. მითრიდატე VI ევპატორის ეპოქის პონტოს ქალაქების სპილენძის მონეტები:

ა) ძვ. წ. 111-105 წლებით დათარიღებული, ტიპი: არესი – მახვილი – 1 ეგზემპლარი;

ბ) ძვ. წ. 111-105 ან 105-90 წლები – 14, ტიპი – იგივე. ამისოს ზარაფხანა – 5, არ იკითხება – 9;

გ) ძვ. წ. 105-90 წლები – 1. ტიპი: ათენა – პერსეკსი, ამისოს ზარაფხანა;

დ) 105-90 წლები, ტიპი: გორგონა – ნიკე, ამისო – 7, ამასტრია – 3, განუსაზღვრელი ზარაფხანა – 14. სულ 24 ცალი;

ე) ძვ. წ. 90-80 წლები – 1. ტიპი: დიონისე – კისტა, ამისო;

ვ) ძვ. წ. 80-70 წლები – 5. ტიპი: ზევსი – არწივი, ამისო – 2, დაუდგენელი ზარაფხანა – 3;

ზ) ძალიან ცუდად დაცული სპილენძის მონეტები, მაგრამ, ყოველგვარი ეჭვის გარეშე, მოჭრილი მითრიდატე VI-ის ეპოქის პონტოს ქალაქებში – 9.

ამრიგად, სულ 55 ეგზემპლარი, აქედან: 47 – ტეტრახალკი, 6 – დიხალკი, 1 – ობოლი.

27. მითრიდატე VI ევპატორის ტეტრადრაქმა, დათარიღებული ძვ. წ. 74-3 წლებით, ზურგზე ირმის გამოსახულებით.

28. ამავე მონარქის კიდევ ერთი ტეტრადრაქმა აღმოჩნდა ვანის არქეოლოგიური გათხრების დროს, ოღონდ მის ზურგზე ფრთოსანი პეგასია გამოსახული.

29. პართული დრაქმები სინათრუქისა (ძვ. წ. 77-70 წწ.) და ოროდ II-ისა (ძვ. წ. 57-38/7 წწ.) – თითო-თითო ცალი.

30. პერგამონში ძვ. წ. 50-49 წლებში მოჭრილი კისტაფორი.

ჰინტერლანდის სხვა რაიონები

31. 1914 წელს ზუგდიდთან ახლოს შემთხვევით უპოვიათ სომხეთის მეფის ტიგრან II-ის ტეტრადრაქმა.

32. ძვ. წ. 83-69 წლებში ანტიოქიის ზარაფხანაში მოჭრილი ტიგრან II-ის ტეტრადრაქმა აღმოჩენილია ჭიათურის მიდამოებში.

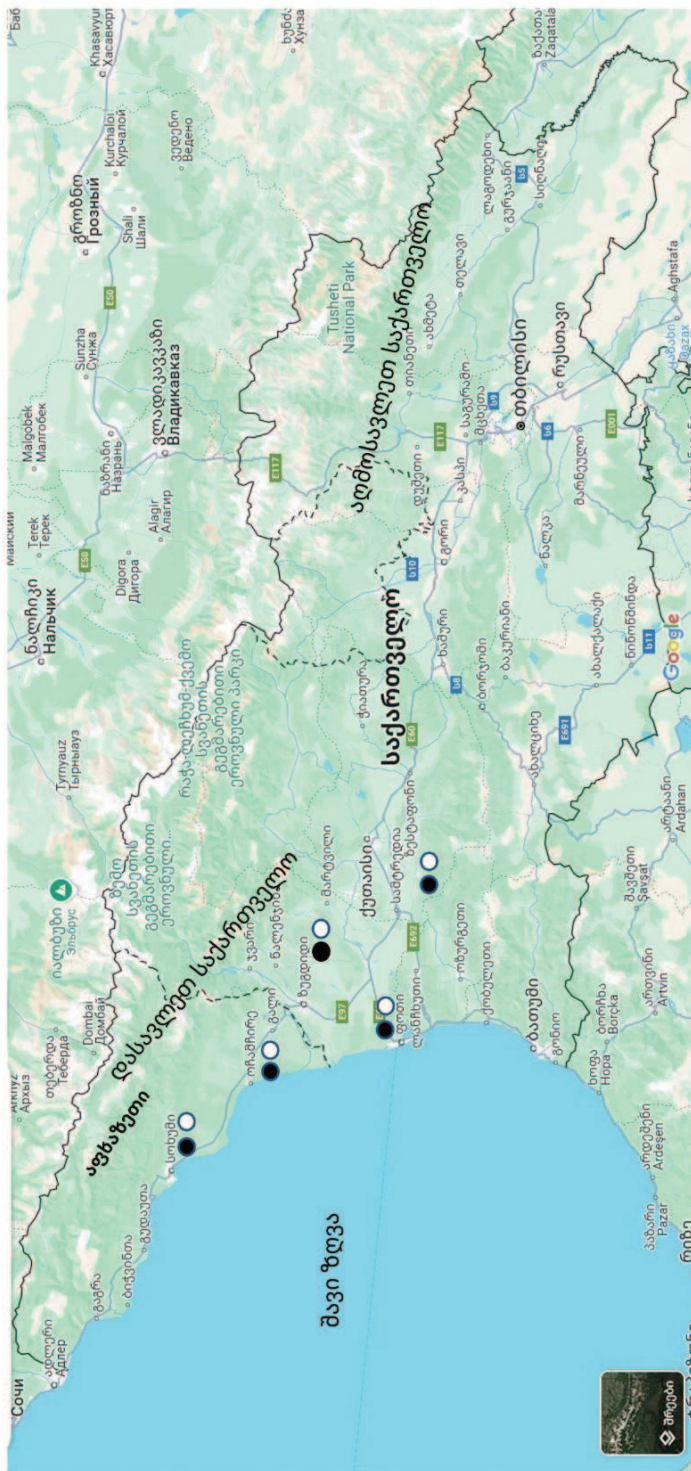
33. სინათრუქის დრაქმა აღმოჩენილია გუდაუთის რაიონში.

34. 1930 წელს გალის რაიონის სოფელ ღუმურში შემთხვევით იპოვეს ვერცხლის სამი მონეტა. ერთი, ა. ზოგრაფის განსაზღვრით, ტიტუს კარიზიუსის დენარი ყოფილა, მოჭრილი ძვ. წ. 45 წელს.

35. 1897 წელს სოფელ საზოდელავოში (სენაკთან ახლოს) შემთხვევით აღმოჩნდა ძვ. წ. I საუკუნის რომაული დენარების განძი 23 ცალის რაოდენობით.²²

²² თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. I ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქოზავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2013, გვ. 146-149.

ბგ. წ. III-I სს. მონეტები დასავლეთ საქართველოდან

- არისტარქე კოლხის დრაქმები
- პონტოს სამეფოს ტეტრადრაქმები, რესპუბლიკური დენარები, სხვა ელინისტური ვერცხლის მონეტები

სამონეტო მიმოქცევა ლაზიკაში ახ. წ. I-IV საუკუნეებში

აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ვიწრო სანაპირო ზოლს ჯერ ელინები აკონტროლებდნენ, შემდგომ კი – რომაელები. ახ. წ. I საუკუნიდან მთელ ქვეყანას ლაზიკა ეწოდა.

რომაელთა ჰეგემონია პიტიუნტიდან (ბიჭვინთა) აფსაროსამდე (გონიო) განლაგებულ კასტელუმებს ეყრდნობოდა ძლიერი გარნიზონებით. რომაელთა კლიენტები, ქვეყნის შიდა რაიონებში მცხოვრები ლაზი მეფეები, კარგად სარგებლობდნენ პანევროპული სიმშვიდით და სარფიანად ვაჭრობდნენ პონტოს აყვავებულ ქალაქებთან – სინოპესთან, ამისოსთან და ტრაპეზუნტთან. შავიზღვისპირეთს, ამ ეთნოკულტურული კუთხით ჭრელ მაკრორეგიონს, ერთი რამ აერთიანებდა – კერძოდ, ელინიზმის პრინციპები, მაგრამ ყოველივეს უკვე რომაული ფული და რომაელი ჯარისკაცები ემსახურებოდნენ.

ჯარისკაცებს და ვაჭრებს ფული მოჰქონდათ. ის აქ „დაილექა“ (დაახლ. 3000 ცალი) და საერთო ჯამში, ასეთი სურათი მოგვცა (ფიგ. 1).²³

რომაული ლაზიკის სამონეტო მიმოქცევის მკაფიო ილუსტრაციაა ბიჭვინთის (პიტიუნტი, ზღვისპირა კასტელუმი და ქალაქი) ნუმიზმატიკური მასალა და ჰინტერლანდის ზოგიერთი განძი.

a) ბიჭვინთა/პიტიუნტი

I საუკუნე – ავგუსტეს დიუპონდიუსი.

II საუკუნე – ტრაპეზუნტის მუნიციპალური სპილენძი – 25 ცალი; კაპადოკიის კესარიამი მოჭრილი ვერცხლის მონეტები – 9; ორივე, ვერცხლი და სპილენძი, რომი – 7; აზიური ზარაფხანა – 1; პაუტალია – 1.

III საუკუნე – 340 ცალი. III საუკუნის I ნახევარი – 247 ცალი: ტრაპეზუნტის მუნიციპალური სპილენძი – 191; კესარიამი მოჭრი-

²³ ნუმიზმატიკური მასალისთვის იხ. Г. Ф. Дундуа. Монетное дело и монетное обращение в Грузии в античную эпоху. Диссертация на соискание учёной степени доктора исторических наук. Тб. 1982; T. Dundua. Influx of Roman Coins in Georgia. Roman Coins Outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop. Radziwill Palace, Nieborow (Poland) 3-6. 09. 2005. Moneta 82. Wetteren. 2008, გვ. 309-319; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბომიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქოზავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. ტრაპეზუნტის სპილენძის საქალაქო მონეტები. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. II ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბომიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქოზავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2014, გვ. 17-25.

ლი ვერცხლის მონეტები – 31; ნეოკესარიის სპილენძი – 3; სინოპეს – 1; ამისოს – 1; ნიკომედიის – 1, ა.შ. 149 ცალი განძს ქმნის. მისი სტრუქტურა ასეთია: II-III საუკუნეებით (ლუციუს ვერუსი-ფილიპე უფროსი) დათარიღებული ტრაპეზუნტის მუნიციპალური სპილენძი – 139; კესარიის ვერცხლის ემისიები – ადრიანეს დიდრაქმა – 4; კომოდის დიდრაქმა – 1; სეპტიმიუს სევერის დრაქმა – 2; იულია დომნას დრაქმა – 1; გეტას დრაქმა – 1; კარაკალას დრაქმა – 1. განძის ჩამარხვის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარია 245 წელი. შესაძლოა ფული გადამალეს 252 წელს ყირიმელი გუთების თავდასხმის საშიშროებასთან დაკავშირებით. პიტიუნტი მათი საშინელი დარტყმის ობიექტაგანი იყო. საერთო ჯამში, ბიჭვინთა/პიტიუნტსა და სოხუმ/დიოსკურია/სებასტოპოლისში 238 ცალი ტრაპეზუნტული მუნიციპალური სპილენძის მონეტაა ნაპოვნი. III ს. II ნახევარი – 100 ცალამდე, ძირითადად სპილენძი: აქედან 70 მოჭრილია რომში, მათ შორის ანტონინიანებიც; ანტიოქია – 11; კიზიკი – 6; სხვა ზარაფხანები თითო ცალითაა წარმოდგენილი.²⁴

IV საუკუნე – 500-ზე მეტი სპილენძის მონეტა, აქედან 310 – განძის სახით. განძის სტრუქტურა ასეთია: კონსტანტინე I – 11 ცალი; ელენე – 4; კონსტანტინე I (გარდაცვალების შემდგომი ემისია) – 52; კონსტანტინე II – 6; კონსტანციუს II – 102; კონსტანსი – 75; კონსტანციუს II ან კონსტანსი – 60. კონსტანციუსის ემისია ბოლოა. ზარაფხანები: კონსტანტინოპოლი – 20; ანტიოქია – 87; ნიკომედია – 51; კიზიკი – 31; ალექსანდრია – 10; სისცია – 9; თესალონიკა – 1; განუსაზღვრელი – 101. ცალკეული აღმოჩენები შემდეგ სახელებს წარმოგვიდგენს – ლიცინიუსი, კონსტანტინე I, ელენე, კონსტანტინე I (გარდაცვალების შემდგომი ემისია), კრისპუსი, კონსტანტინე II, კონსტანციუს II, კონსტანსი, ვალენტინიანე II. ზარაფხანები: ანტიოქია – 30; კონსტანტინოპოლი – 20; ნიკომედია – 11; კიზიკი – 5; თესალონიკა – 6; სისცია – 7; ტირირი – 1; სირმიუმი – 1; ალექსანდრია – 1; განუსაზღვრელი – 127.

ბ) განძები ჰინტერლანდიდან

ღურზულის განძი – 469 მონეტა. სტრუქტურა: ავგუსტეს დენარი – 1; ლისიმაქეს ტიპის სტატერების ქართული მინაბადი – 1; კესარიული ვერცხლის ემისიები – ნერონი (1); ვესპასიანე (30); დომიციანე (9); ნერვა (22); ტრაიანე (165); ადრიანე (90); ანტონინე პიუსი და მარკუს ავრელიუსი (122); ლუციუს ვერუსი (28). ნომინალები: ჰემიდრაქმა, დრაქმა, დიდრაქმა.

²⁴ ტრაპეზუნტული მონეტები (მარკუს ავრელიუსი-ალექსანდრე სევერი) აღმოჩენილია გონიო/ავსაროსშიც. იხ. <https://chre.ashmus.ox.ac.uk/hoard20923>.

ეკის განძი – 907 ცალი. სტრუქტურა: პართიის მეფე ოროდ II – 1; ნერვას კესარიული დიდრაქმა – 1; ტრაიანეს კესარიული დიდრაქმა – 2; ადრიანეს კესარიული დიდრაქმა – 712; ანტონინე პიუსის კესარიული დიდრაქმა – 55; ლუციუს ვერუსის კესარიული დიდრაქმა – 1; კომოდის რომში მოჭრილი დენარი – 1; პერტინაქსის რომში მოჭრილი დენარი – 5; ნიგერის რომში მოჭრილი დენარი – 1; სეპტიმიუს სევერის დენარი – 101 (ზარაფხანები: რომი (12), აღმოსავლეთი (84), ალექსანდრია (5)); იულია დომნა – 14 დენარი, მოჭრილი რომში (5) და აღმოსავლეთის ზარაფხანაში (9), და კესარიული დრაქმა – 1; კარაკალა – დენარები, მოჭრილი რომში – 2, და კესარიული დრაქმა – 1; გეტა – რომში ან ანტიოქიაში მოჭრილი დენარი (1), და კესარიული დრაქმა – 1; ელაგაბალი – კესარიული დრაქმა (1); ალექსანდრე სევერი – 6 დენარი, მოჭრილი რომში (1) და აღმოსავლეთის ზარაფხანაში (5). სულ, კესარიული პროდუქცია 775 ცალია, დენარები – 131, უმეტესწილად მოჭრილი აღმოსავლეთის ზარაფხანებში.

სეფიეთის განძი – დაახლოებით 377 ცალი. სტრუქტურა: რომაული დენარები – 365 ცალი (ზარაფხანები: ემესა (158), რომი (118), აღმოსავლეთის ზარაფხანა (62)), და მცირე რაოდენობით კესარიული ვერცხლი. სეპტიმიუს სევერის მონეტები (227 ცალი) დომინირებს განძში, მათი უმრავლესობა 194 წელს არის მოჭრილი ემესაში. ალბათ 222 წლით დათარიღებულ ალექსანდრე სევერის ემისიას შეუძლია განძის ჩამარხვის გარკვეული თარიღის შემოთავაზება.

მონეტები არგვეთიდან, ანუ ლაზიკის აღმოსავლეთი პროვინციიდან: ავგუსტეს დენარი – 56 ცალი; ტიბერიუსის დენარი – 1; კალიგულას დენარი – 1; ნერონის კესარიული ჰემიდრაქმა – 1; ნერვას კესარიული დრაქმა – 3; ტრაიანეს დენარი – 1; ადრიანე – კესარიული დიდრაქმა (2), კესარიული ჰემიდრაქმა (2); ანტონინე პიუსის კესარიული დიდრაქმა – 2; ფაუსტინა უმცროსის დენარი – 1; იულია დომნას დენარი – 1 (ლაოდიკეია); კონსტანტინე I-ის სოლიდი – 1 (სისცია); კონსტანციუს II-ის სოლიდი – 2 (ანტიოქია); კონსტანტინე I-ის სემისი – 1 (კონსტანტინოპოლი); კონსტანციუს II-ის სემისი – 1 (ანტიოქია); კონსტანციუსის ტრიენსი – 1 (ანტიოქია).

მასალის ინტერპრეტაციის ემპირიული დონე ასეთია – სანაპირო ზოლის კომპლექსების, განძების და ცალკეული აღმოჩენების კომპონენტებია კაპადოკიის კესარიაში მოჭრილი ვერცხლის მონეტები, ტრაპეზუნტის მუნიციპალური სპილენძი და უმეტესწილად, მცირე აზიის და ანტიოქიის ზარაფხანების საიმპერიო სპილენძის ემისიები. ჰინტერლანდში კესარიული ვერცხლი და ძირითადად აღ-

მოსავლური (მაგ. სირიის) ზარაფხანების პროდუქციაა საიმპერიო დენარების სახით. ლაზიკის აღმოსავლეთი, იბერიასთან მომიჯნავე, პროვინციების ნუმიზმატიკური ბაზარი გვიანრომაული ოქროს ფულების, ავგუსტეს დენარების და კესარიული დრაქმების საინტერესო სინთეზია. მასალის ინტერპრეტაცია სწორედ რომ კესარიული მონეტების მნიშვნელოვანი აკუმულაციის კომენტარით იწყება. ვის შეეძლო აღნიშნული ნუმიზმატიკური კატეგორიის შემოტანა? ვაჭრებს, სინოპელებს ან ამისოელებს, ამ ქალაქების იმპორტი ხომ დომინირებს დასავლეთ საქართველოში. მაგრამ რა ვუყოთ, რომ ნორმალური სავაჭრო ბალანსის ლოგიკა ამ ფულს მაინცდამაინც საგარეო ვაჭრობას მოახმარდა, და არა საშინაო ბაზარს. სხვა დამატებითი სახსრები იყო საჭირო. ასეთი რამ ხომ არ ხდებოდა: ლაზებს არასდროს მოუჭრიათ თავისი ფული, მაგრამ მათ შეეძლოთ ბარტერის გზით შემოეზიდათ საკუთარი ეკონომიკისთვის აუცილებელი რაოდენობა რომაული მონეტებისა, ხოლო ერარიუმის ყველაზე ახლომდებარე განყოფილებები სწორედ კაპადოკიისა და სირიის იყო. სპილენძის ფული კი ჰინტერლანდში არ არის – აქედან დასკვნა, ლაზიკაში წვრილი ვაჭრობა სუსტადაა განვითარებული. ე.ი. სპილენძის ნუმიზმატიკურ ძეგლებს ქვეყანაში „მილიტარისტული“ ფუნქცია ჰქონდა; ისინი რომაელ ჯარისკაცთა ხელფასის ნაწილს შეადგენდა. აქ შეიძლება ვიკამათოთ.

კონკრეტული თანხა სპილენძის მონეტებით, და იგივე თანხა ვერცხლით და ოქროთი მკვეთრ სხვაობას იძლეოდა წონითი ატრიბუტიკის კუთხით; ამ შემთხვევაში, განა უმჯობესი არ იქნებოდა სამხედრო ბანაკს აურეუსები და დენარები მიწოდებოდა?!²⁵ არადა ყველგან, ყოფილი რომაული ბანაკების ტერიტორიაზე (მაგ. რაინზე), ბრინჯაო სჭარბობს.²⁶ ლოგიკურია, რომ ვალუტით განხორციელებულიყო იმ ხელფასის გაცემა, რაც წელიწადში რამდენიმე ასეულ დენარს შეესაბამებოდა და რომლის გადახდაც სამ ნაწილად

²⁵ ob. R. Wolters. Bronze, Silver or Gold? Coin Finds and the Pay of the Roman Army. *Zephyrus. Revista de Prehistoria y Arqueología*. vol. LIII-LIV. 2000-2001. Salamanca, გვ. 579-588.

²⁶ D. G. Wigg. Coin Supply and the Roman Army. *Roman Frontier Studies*. 1995. Proceedings of the 16th International Congress of Roman Frontier Studies. Oxbow Monograph 91. 1997, გვ. 281-288; D. G. Wigg. The Development of the Monetary Economy in Northern Gaul in the Late La Tène and Early Roman Periods. *Roman Germany. Studies in Cultural Interaction*. Journal of Roman Archaeology. Supplementary series №32. Portsmouth, Rhode Island. 1999, გვ. 111, 121; D. G. Wigg. Die Rolle des Militärs bei der Münzversorgung und Münzwirtschaft am Rhein in der frühen Kaiserzeit. Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. *Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption*. B. 1. Osnabrück. 1999, გვ. 327-346; F. Berger. Untersuchungen zu römerzeitlichen Münzfunden in Nordwestdeutschland. Berlin. 1992. *Studien zu Fundmünzen der Antike*. B. 9.

ხდებოდა. მაგრამ რისთვის უნდა დასჭირვებოდა სახელმწიფო ხარჯზე ეკიპირებულ და გამოკვეთილ ჯარისკაცს მთელი ეს თანხა საზღვარზე?! განა უმჯობესი არ იქნებოდა, მისი დიდი ნაწილი ბანკში ყოფილიყო მოთავსებული, ხოლო სამსახურის ვადის გასვლის შემდგომ – სარფიანად ინვესტირებული ლეგიონერისთვის მიცემულ პატარა ფერმაში?! ალბათ, ასეც ხდებოდა; ყოველივე ამას კი რომაული I ციკლის კაპიტალიზმის ნორმალური საბანკო სისტემა ემსახურებოდა.²⁷ და თუ ეს ასეა, მაშინ ჯარისკაცებზე მხოლოდ სპილენძის მონეტები გაიცემოდა ჯიბის ფულის სახით. ნარატიულ წყაროებში საუბარია ლეგიონებისთვის ხანდახან ბოძებულ ვერცხლის ფულზე. მაგრამ ნარატიულ წყაროებში საუბარია იმაზეც, თუ რამდენად სახიფათო შესაძლოა ყოფილიყო დიდი თანხის კონცენტრაცია ბანკში – ვიტელიუსი პრინცეპსი გახდა საკუთარი ჯარისკაცების ფინანსური დახმარების წყალობით (არა ყოველთვის ნაღდი ფულით) (Tac. Hist. I. 57). ე.ი. პოლიტიკური ისტებლიშმენტისთვის ლეგიონერთა ფული საბანკო ანგარიშზე ნიშნავდა ფულის სახიფათო კონცენტრაციის თავიდან აცილებას, ერთის მხრივ, მეორეს მხრივ კი ყოველთვის არსებობდა დამატებითი სახსრები მსხვილი მასშტაბის სახელმწიფო კომერციული ოპერაციებისთვის.

ის რომ ჯარისკაცებს სპილენძს უხდიდნენ, ძალზედ კარგად ჩანს ქართულ მაგალითზე. აგრარული პროფილის მატარებელმა ამ ეკონომიკურმა სისტემამ, რომლის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქცია იოლად საღებოდა როგორც კოლხებით დასახლებულ ჰინტერლანდურ ქალაქებში და შერეული ეთნიკური ჰაბიტუსის მქონე ზღვისპირა ელინურ პოლისებში, ასევე საზღვარგარეთ, ჯერ მილეტში, შემდგომ ათენსა და სინოპეში, შექმნა ფულის მქონე საშუალო კლასი²⁸, მაგრამ XI საუკუნემდე ვერ შეძლო დაენერგა წვრილი სერვისის ქსელი.²⁹ მუშახელი უფრო სხვაგან იყო საჭირო. ელინური ტიპის ეკონომიკაზე ტრანსფორმაციაც არ გამოვიდა ქვეყნის ზესინოტივის გამო; ბერძნებმა არ იცოდნენ, რა უნდა მოეხერხებინათ ამ ჭაობებისთვის.³⁰ ყოველივე ამის გამო სპილენძის ფული კოლხეთში პრაქტიკულად არ გამოიყენებოდა. მხოლოდ ერთხელ ცადა ფაზის-

²⁷ T. Dundua. The Cyclic Dialectics. Tb. 1996; J. Andreau. La vie financière dans le monde Romain. Les métiers de manieurs d'argent (IVe siècle av. J.-C.-IIIe siècle ap. J.-C.). École Française de Rome. Palais Farnèse. 1987.

²⁸ T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage. Catalogue of Georgian Coins. Tb. 1999, გვ. 4.

²⁹ თ. დუნდუა. ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ.113-114.

³⁰ T. Dundua. Making of Europe. Tb. 2000, გვ. 3.

მა წვრილი ფულის ემისია და ეს ცდა დაკავშირებული იყო ისევ და ისევ კარგად აპრობირებულ ვერცხლთან – სამი უკნიესი ჰემიტეტარტემორიონი ექსპერიმენტის წარუმატებლობის მკაფიო ილუსტრაციაა.³¹ ძვ. წ. VI-II საუკუნეებით დათარიღებული იმპორტული სპილენძის მონეტებიც სულ რამდენიმე ცალია აღმოჩენილი და ისიც ზღვისპირეთში.³²

შემდგომ საოცარი რამ მოხდა – ძვ. წ. I საუკუნე სპილენძის „რევოლუციით“ აღინიშნა. სპილენძი ყველგანაა – სოხუმსა (დიოსკურია) და მის შემოგარენში ევპატორის დროის პონტოს ოცამდე მუნიციპალური სპილენძის მონეტაა ნაპოვნი.³³ დიოსკურია საკუთარ ავტონომიურ დიოსკურიადებსაც ჭრიდა³⁴, მათი უმრავლესობა ყირიმის ბოსფორში ვრცელდებოდა. 200-მდე სინქრონული სპილენძის ნუმიზმატიკური ძეგლი ვანიდან/სურიონიდან მომდინარეობს – ნაწილი პონტოს ქალაქების პროდუქციაა, ნაწილს კი ადგილზე უშვებდა კოლხეთის მეფე ძვ. წ. 84 წელს მითრიდატე ფილოპატორ ფილადელფოსი, ევპატორის ძე.³⁵ კოლხეთმა ხომ მცირე ხნით სტატუსი იცვალა – პონტოს სატრაპიიდან ის მეტად თუ ნაკლებად დამოუკიდებელ სამეფოდ იქცა (App. Mithr. 64). ნუთუ სრულ ეკონომიკურ ტრანსფორმაციასთან გვაქვს საქმე?! არა, შემდგომი ნაკადი სპილენძის მონეტებისა ქვეყანაში მხოლოდ საუკუნე-ნახევრის მერე შემოდის. ამ დროისთვის, წერილობითი წყაროების მიხედვით, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რომაელები დგანან, არქეოლოგიურმა ძიებამ კი აქ დიდი რაოდენობით სინქრონული სპილენძის მონეტები გამოავლინა. VI საუკუნემდე სპილენძის ფული შემოდის და გადის. VII-IX საუკუნეებში კი ამ მხრივ კიდევ ერთი ჩავარდნაა.³⁶ ბიზანტიელები ხომ წავიდნენ. ასე რომ, სპილენძი ჩნდება და ქრება ჯარისკაცებთან ერთად, რაც იმას

³¹ T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage, გვ. 8.

³² თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1993, გვ. 46.

³³ თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 46.

³⁴ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქოზავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. დიოსკურიის სპილენძის საქალაქო მონეტები. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>.

³⁵ თ. დუნდუა. კოლხეთი, იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, გვ. 46-50; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქოზავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. ვანში (?) მოჭრილი სპილენძის ანონიმური მონეტები. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>;

³⁶ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი. თბ. 2006, გვ. 183-186.

ნიშნავს, რომ საიმპერიო არმიებს ნაწილობრივ სპილენძის მონეტებით უხდიდნენ ხელფასს (ფიგ. 2).

დასავლეთ საქართველოს აღმოსავლური პროვინციები კი გვიანანტიკურ ხანაში, ალბათ, ლაზიკის და იბერიის სამეფოების ეკონომიკური და პოლიტიკური კონდომენიუმია. ლაზიკა ამ მხარეს კესარიული ემისიებით ამარაგებს, იბერია – ავგუსტეს დენარებით და გვიანრომაული ოქროს მონეტებით.

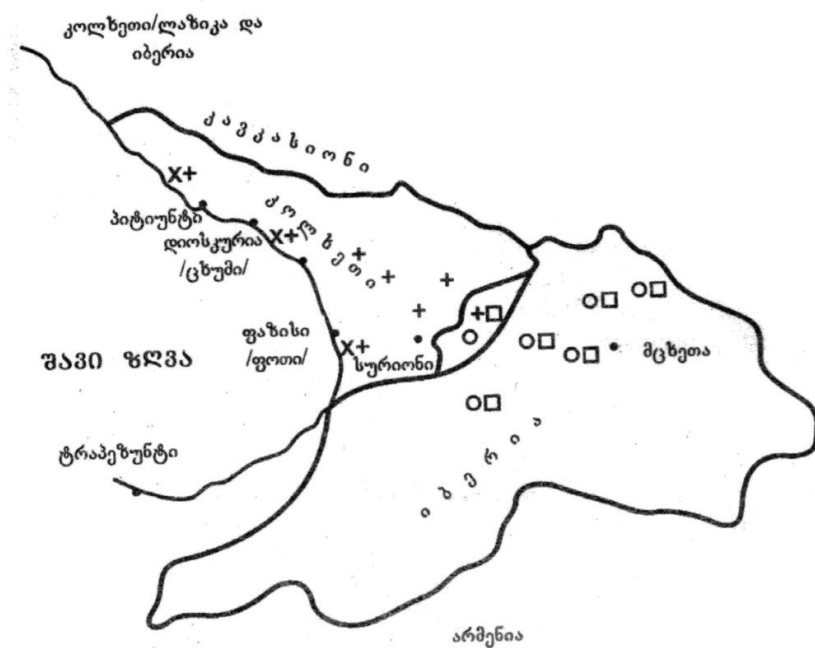
საიმპერიო დენარები აფხაზეთიდან

წებელდაში (გულრიფშის რაიონი) აღმოჩენილი მონეტები: მარკუს ავრელიუსის რომში მოჭრილი დენარი, სეპტიმიუს სევერის დენარი (2 ცალი), სეპტიმიუს სევერის ემესაში მოჭრილი დენარი, სეპტიმიუს სევერის აღმოსავლეთის ზარაფხანაში მოჭრილი დენარი.³⁷

³⁷ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, გვ. 65.

ფიგ. 1

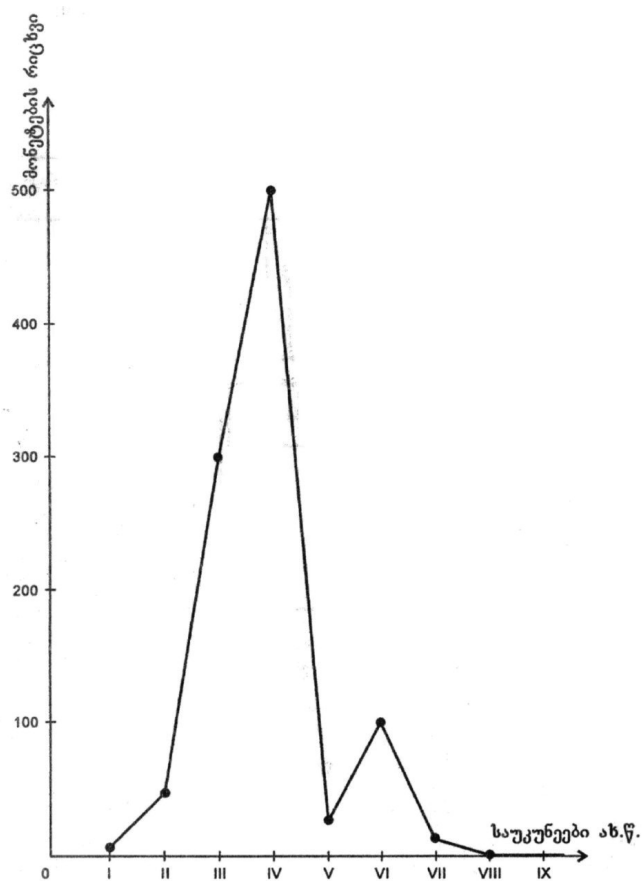
ნუმისმატიკური რუკა

- X სპილენძი
- + კესარიული ემისიები და სხვა საიმპერიო ვერცხლი
- ავგუსტეს დენარები
- რომაული ოქროს მონეტები

ფიგ. 2

სპილენძის ფული პიტიუნტიდან

სამონეტო მიმოქცევა ლაზიკაში V-VII საუკუნეებში

V-VII საუკუნეების უცხოური მონეტები დასავლეთ საქართველოდან

ბიჭვინთა-პიტიუნტში აღმოჩენილი მონეტები

V საუკუნის მონეტები: არკადიუსი (395-408 წწ.) – 8 ცალი; თეოდოსი II (409-450 წწ.) – 1 და ერთიც მისი მეუღლის – ევდოკიასი (ყველა მათგანი სპილენძისაა).

ბიჭვინთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია VI საუკუნის 100-ზე მეტი ბიზანტიური მონეტა, რომელთაგან უმრავლესობა საუკუნის პირველ ნახევარშია მოჭრილი. ყველა მათგანი სპილენძისაა. იმპერატორების მიხედვით ეს ნუმიზმატიკური მასალა ასე ნაწილდება: 1. ანასტასი I (491-518 წწ.) – 5; 2. იუსტინე I (518-527 წწ.) – 72; 3. იუსტინიანე I (527-565 წწ.) – 15; 4. იუსტინე II (565-578 წწ.) – 4; 5. მავრიკე ტიბერიუსი (582-602 წწ.) – 4.

ნუმიზმატიკური თვალსაზრისით, ბიჭვინთაში აღმოჩენილი მონეტების გარკვეული ნაწილი განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს. უპირველეს ყოვლისა, ეს შეეხება 1961 წელს აღმოჩენილ იუსტინე I-ის ხუთნუმიანი მონეტების განძს, რომელიც 55 ცალისაგან შედგება. იდენტური მონეტების აღმოჩენის შემთხვევები საქართველოს სხვა პუნქტებში აღრიცხული არ არის. ბიჭვინთაში კი, ცალკეულად კიდეც 11 ასეთი მონეტაა ნაპოვნი. სამეცნიერო ლიტერატურის მიხედვით, მათი რიცხვი არც თუ ისე დიდია. ბიჭვინთის განძის მონეტები, როგორც ჩანს, მოჭრილია კონსტანტინოპოლის ზარაფხანის I და II სახელოსნოებში.

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ბიჭვინთაში აღმოჩენილ ბიზანტიურ მონეტებში სჭარბობს კონსტანტინოპოლის ზარაფხანის პროდუქცია (86 ცალი). გარდა იმპერიის დედაქალაქში მოჭრილი მონეტებისა, პიტიუნტის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია აგრეთვე ანტიოქია-თეოპოლისში (2), ნიკომედიაში (1), კართაგენსა (1) და თესალონიკში (2) გამოშვებული ფულები. კართაგენსა და თესალონიკში მოჭრილი მონეტების აღმოჩენა ბიჭვინთაში იმ მხრივ იმსახურებს ყურადღებას, რომ საქართველოს საზღვრებში ეს მათი ფიქსირების ერთადერთი შემთხვევაა. იგივე უნდა ითქვას თეოპოლისის პროდუქციის შესახებაც. ანტიოქიას 538 წლის მიწისძვრის შემდეგ იუსტინიანემ თეოპოლისი შეარქვა. საქართველოში სწორედ ბიჭვინთაა ერთადერთი პუნქტი, სადაც თეოპოლისის ზარაფხანაში მოჭრილი მონეტა აღმოჩნდა.

დასავლეთ საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიაზე აღმოჩენილი V საუკუნის ბიზანტიური მონეტები

1. 1959 წელს სახუმის ციხის ტერიტორიაზე იპოვეს არკადიუსის (395-408 წწ.) სპილენძის მონეტა.

2. 1903 წელს გაგრის სამაროვანზე აღმოჩნდა დასავლეთ რომის იმპერიის იმპერატორის, ჰონორიუსის (395-426 წწ.) ოქროს მონეტა.

3. 1937 წელს მესტიის რაიონის სოფელ ცხუმარში გეოლოგიური სამუშაოების დროს იპოვეს ლეონ I-ისა (457-474 წწ.) და ანასტასი I-ის (491-518 წწ.) თითო ოქროს მონეტა.

დასავლეთ საქართველოს დანარჩენ ტერიტორიაზე აღმოჩენილი VI საუკუნის ბიზანტიური მონეტები

1. სოხუმში აღმოჩენილი სპილენძის მონეტები იმპერატორების მიხედვით შემდეგნაირად ნაწილდება: ანასტასი I (491-518 წწ.) – 2 ცალი; იუსტინე I (518-527 წწ.) – 1; იუსტინიანე I (527-565 წწ.) – 4.

2. VI საუკუნის ბიზანტიური მონეტები აღმოჩენილია წებელდას (სიბილე) მიდამოებში (გულრიფშის რაიონი), არქეოლოგიური გათხრების შედეგად: იუსტინიანე I (527-565 წწ.) – 6 მონეტა, აქედან, 2 – სპილენძის, 3 – ვერცხლის და 1 – ოქროს.

3. VI საუკუნის ბიზანტიური მონეტები ნაპოვნია ციხისძირში. აქ აღმოჩნდა ანასტასი I-ის, იუსტინე I-ის და იუსტინე II-ის (565-578 წწ.) 10-15 სპილენძის მონეტა.

4. 1903 წელს ოჩამჩირეში მიწის სამუშაოების დროს თითქოს უპოვიათ მონეტებით სავსე ქოთანი, რომელშიც შედიოდა VI-XI საუკუნეების ბიზანტიური სპილენძის მონეტები. ეს „განძი“ საეჭვოა თავისი დიდი ქრონოლოგიური დიაპაზონის გამო. შეუძლებელია ერთ კომპლექსში თავი მოეყარა ასეთი განსხვავებული დროის მონეტებს. ამიტომ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ვიდრე ეს კომპლექსი მუზეუმში მოხვდა, ამას კი ადგილი 1957 წელს ჰქონდა, მისი შემადგენლობა აირია. ასეა თუ ისე, „განძი“ ჩვენთვის საინტერესო VI საუკუნის მონეტებსაც შეიცავს. ესენია: იუსტინე I – 2 ცალი; იუსტინიანე I – 1; იუსტინე II – 2; ტიბერიუს II (578-582 წწ.) – 1; მავრიკე ტიბერიუსი (582-602 წწ.) – 2, სულ 8 ცალი.

VI საუკუნის ბიზანტიური მონეტები დასავლეთ საქართველოს სხვა ადგილებშიც არის მიკვლეული. მოგვყავს მათი სია კეისრების მმართველობის თანმიმდევრობის მიხედვით, ოღონდ, ძირითადად, აღმოჩენის დროისა და პირობების მითითების გარეშე: 1. ანასტასი I-ის (491-518 წწ.) სპილენძის მონეტა აღმოჩნდა ქუთაისში; 2. იუსტინე I-ის (518-527 წწ.) ექვსი მონეტა (ოთხი სოლიდი, ერთი ვერცხლის და ერთიც სპილენძის) ნაპოვნია შემდეგ პუნქტებში:

ნოქალაქევი (სენაკის რაიონი), ზუგდიდი, ბათუმის მიდამოები; 3. იუსტინიანე I-ის (527-565 წწ.) შვიდი მონეტის (სამი სოლიდი, სამი სპილენძის და ერთი ვერცხლის მონეტა) აღმოჩენათა ტოპოგრაფია ასეთია: ფსირცხა (გუდაუთის რ-ნი), ჩხალთა (სოხუმის რაიონი), ახალი ათონი, ჩხოროწყუ და ფოთი; 4. ტიბერიუს II-ის (578-582 წწ.) ოქროს მონეტა აღმოჩნდა ჩიბათში (ლანჩხუთის რაიონი) მიკვლეული განძის შემადგენლობაში (ამ განძის შესახებ ჩვენ ქვემოთ ვისაუბრებთ); 5. მავრიკე ტიბერიუსის (582-602 წწ.) სოლიდების განძი 23 მონეტის შემადგენლობით ნაპოვნია 1930 წელს ნოქალაქევის არქეოლოგიური გათხრების დროს; 6. აქვეა აღმოჩენილი VI საუკუნის სპილენძის გაცვეთილი ექვსი მონეტა.

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი VII საუკუნის ბიზანტიური მონეტები

1. 1958 წელს სოფელ ჩიბათში (ლანჩხუთის რაიონი) აღმოჩნდა ბიზანტიური ოქროს მონეტების განძი, რომლის გადარჩენილი ნაწილი ასე გამოიყურება: ტიბერიუს II (578-582 წწ.) – 1 ცალი, მავრიკე ტიბერიუსი (582-602 წწ.) – 1, ფოკა (602-610 წწ.) – 107, ჰერაკლე (610-641 წწ.) – 14.

2. ზუგდიდის რაიონის სოფელ ოდიშში აღმოჩნდა 13 ვერცხლის მონეტისგან შემდგარი განძი, აქედან ორი მიეკუთვნება მავრიკე ტიბერიუსს და 11 – ჰერაკლესა და ჰერაკლე-კონსტანტინეს.

3. იმპერატორ ფოკას (602-610 წწ.) ოქროს მონეტა აღმოჩნდა 1927 წელს სოფელ დრანდის (სოხუმის რაიონი) მიდამოებში.

4. 1952-1953 წლებში ბიჭვინთაში აღმოჩნდა იმპერატორ ჰერაკლეს სპილენძის სამი მონეტა.

5. ჰერაკლე კეისრის ოქროს მონეტა აღმოჩნდა სოფ. ჩიორაში (ონის რაიონი).

6. 1950 წელს სოფ. ქორეთში (საჩხერის რაიონი) იპოვეს ჰერაკლეს ჰექსაგრამა.

7. 1940 წელს სოფ. დიდიჭყონში (მარტვილის რაიონი) იპოვეს ოქროს მონეტა, მოჭრილი ჰერაკლესა და ჰერაკლე-კონსტანტინეს სახელით.

8. კონსტანს II-ის (641-668 წწ.) ოქროს მონეტა აღმოჩნდა სოხუმის მიდამოებში.

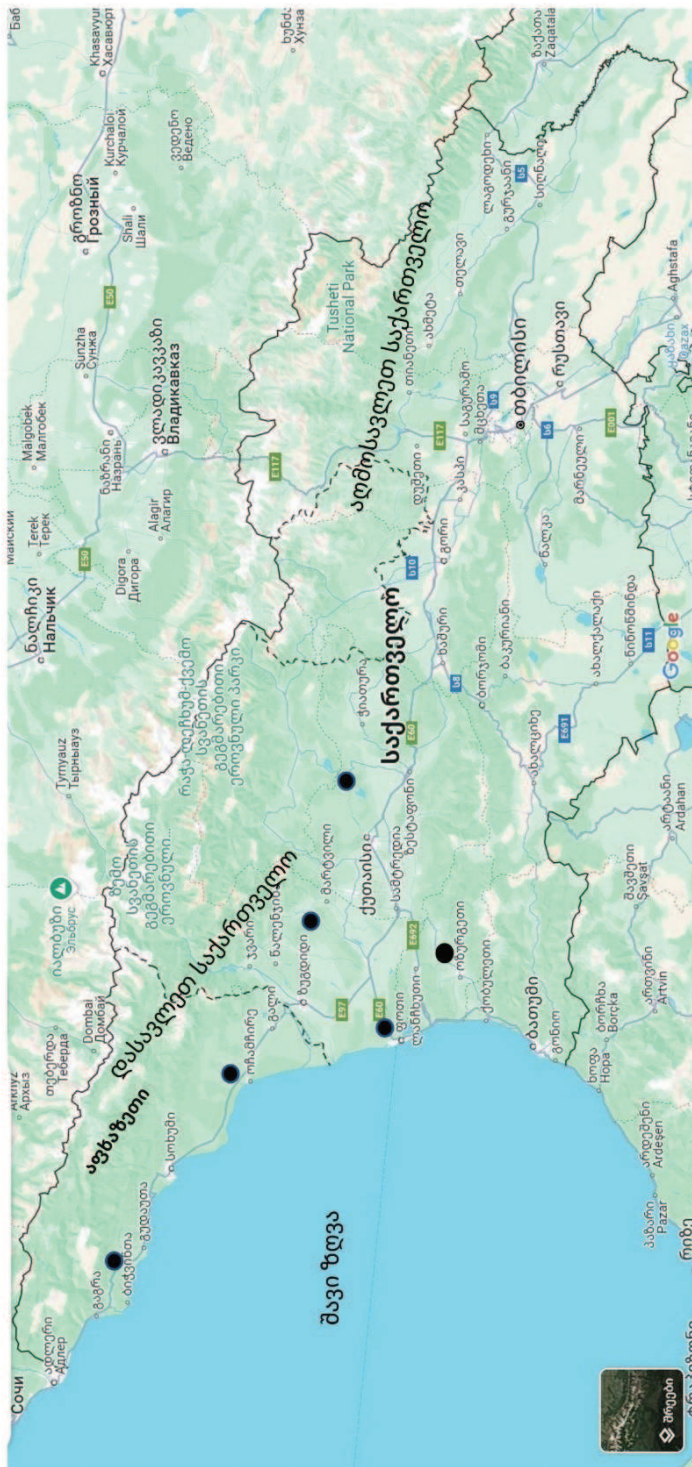
9. 1930 წელს სოფელ ღვანკითში (თერჯოლის რაიონი) იპოვეს კონსტანს II-ის სოლიდი.

10. იუსტინიანე II-ის (685-695 წწ.) ოქროს სამი მონეტა იპოვეს 1915 წელს ბიჭვინთის მიდამოებში.

ციხისძირში აღმოჩნდა სასანური მონეტების განძი, რომლისგანაც მხოლოდ სამი ეგზემპლარი შევიდა ბათუმის მუზეუმის საცავში. ესენია კავადის (488-531 წწ.) ორი და ხოსრო I-ის (531-579 წწ.) ერთი დრაქმა. გარდა ამისა, ორი სასანური დრაქმა აღმოჩენილია აფხაზეთის ტერიტორიაზე: კავადის დრაქმა წებელდაში და ხოსრო II-ის (591-628 წწ.) – სოხუმში.³⁸

³⁸ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. II ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2014, გვ. 115-118.

V-VII სს. მონეტები დასავლეთ საქართველოდან

- ბიზანტიური ოქროს და ვერცხლის მონეტები

სამონეტო მიმოქცევა ეგრის-აფხაზეთში VIII-X საუკუნეებში

VIII-X საუკუნეების უცხოური მონეტები დასავლეთ საქართველოდან

1. ბიჭვინთაში ნაპოვნია ტიბერიუს III აფსიმარის (698-705 წწ.) ოქროს მონეტა – 1 ცალი.

2. მისივე ოქროს ფული ნაპოვნია სოხუმის ციხის ნანგრევებში – 1 ცალი.

3. გუდაუთის მიდამოებში აღმოჩნდა კონსტანტინე V-ისა (741-775 წწ.) და მისი ვაჟის, ლეონის ოქროს მონეტა – 1 ცალი.

4. ლეონ V-ის (813-820 წწ.) სპილენძის ერთი მონეტა ნაპოვნია ქობულეთში.

5. თეოფილეს (829-842 წწ.) სპილენძის ერთი მონეტა აღმოჩნდა სოფელ ბოზოყვათში (ქობულეთის რაიონი).

6. მისივე ერთი სპილენძის მონეტა ნაპოვნია საკუთრივ ქობულეთში.

7. ბოზოყვათში აღმოჩნდა ბასილ I-ის (867-886 წწ.) და ბასილ I-ის და კონსტანტინეს სახელით მოჭრილი სპილენძის ორი მონეტა.

8. ლეონ VI-ის (886-912 წწ.) რამდენიმე ვერცხლის მონეტა იპოვეს ოპიზაში (ბათუმის ოლქი).

9. ლეონ VI-ის სპილენძის ორი მონეტა ერია ოჩამჩირეში აღმოჩენილი „განძის“ შემადგენლობაში, რომელიც, როგორც ჩანს, სხვადასხვა სამონეტო კომპლექსის ურთიერთშერევის შედეგადაა წარმოქმნილი.

10. მისივე სპილენძის მონეტა აღმოჩნდა სოფელ ფსირცხაში (გუდაუთის რაიონი).

11. მისივე სპილენძის მონეტა იპოვეს ციხისძირში.

12. მისივე სპილენძის მონეტა აღმოჩნდა ქობულეთში.

13. მისივე სპილენძის მონეტა მოიპოვეს ბოზოყვათში

14. მისივე სპილენძის მონეტა აღმოჩნდა აგრეთვე სოხუმში.

15. 1903 წელს ოჩამჩირეში აღმოჩენილი „განძის“ შემადგენლობაში ერია კონსტანტინე VII-ის (913-959 წწ.) სპილენძის ერთი მონეტა.

16. ივერიის მთაზე (ახალი ათონი, გუდაუთის რაიონი) იპოვეს კონსტანტინე VII-ის სპილენძის მონეტა.

17. 1902 წელს ქობულეთის მიდამოებში აღმოჩნდა კონსტანტინე VII-ის ერთი სპილენძის მონეტა.

18. 1926 წელს ქობულეთში აღმოჩნდა რომანოზ I-ის (920-944 წწ.) სპილენძის მონეტა.

19. ბობოყვათში 1962-1963 წლებში იპოვეს რომანოზ I-ის სპილენძის ორი მონეტა.

20. 1903 წელს ოჩამჩირეში აღმოჩენილი „განძის“ შემადგენლობაში რომანოზ I-ის სპილენძის ორი მონეტაც იყო.

21. 1956 წელს სოფელ ბობოყვათში იპოვეს კონსტანტინე VII-ისა და რომანოზ I-ის სპილენძის მონეტა.

22. ციხისძირში 1930 წელს აღმოჩნდა იოანე ციმისხეს (969-976 წწ.) სპილენძის მონეტა.

23. ახალ ათონში 1958 წელს აღმოჩნდა იოანე ციმისხეს სპილენძის ფული.

24. მისივე სპილენძის მონეტა აღმოჩნდა სოფელ ბობოყვათში.

25. იმავე ბობოყვათში 1962-1963 წლებში იპოვეს იოანე ციმისხეს სპილენძის მონეტა.

26. 1903 წელს ოჩამჩირეში აღმოჩენილი „განძის“ შემადგენლობაში ერია იოანე ციმისხეს სამი სპილენძის მონეტა.

27. ზესტაფონის რაიონის სოფელ კლდეეთში ნაპოვნია იოანე ციმისხეს სპილენძის მონეტა.

28. 1957-1958 წლებში ანაკოფიის ციხის ტერიტორიაზე (ახალი ათონი) იპოვეს X საუკუნის პირველი ნახევრის სპილენძის ცამეტი მონეტა.

29. სოხუმში აღმოჩნდა რომანოზ I-ის ორი ფოლისი, ხოლო „მუქურასთან“ – იოანე ციმისხეს სპილენძი.

30. 1935 წელს ახალ ათონში იპოვეს იოანე ციმისხეს სპილენძი.

31. მისივე მონეტა აღმოჩნდა სოფელ აჩანდარაში (გუდაუთის რაიონი).

32. 1955 წელს სოხუმში იპოვეს კონსტანტინე VII-ის ორი და იოანე ციმისხეს სპილენძის ხუთი მონეტა.

33. 1950 წელს სოფელ მერჯევში (საჩხერის რაიონი) აღმოჩნდა ომაიანური დირჰემი, დათარიღებული 718/19 წლებით.

34. 1965 წელს საჩხერის რაიონის სოფელ სავანეში, „ალავიძეების უბანში“, მიწის გადამბრუნებისას აღმოჩნდა თიხის ჭურჭელი ვერცხლის მონეტებით. განძის შემადგენლობიდან გადარჩა მხოლოდ 68 ეგზემპლარი, ერთი ომაიანური და 67 აბასიანური დირჰემი. გა-

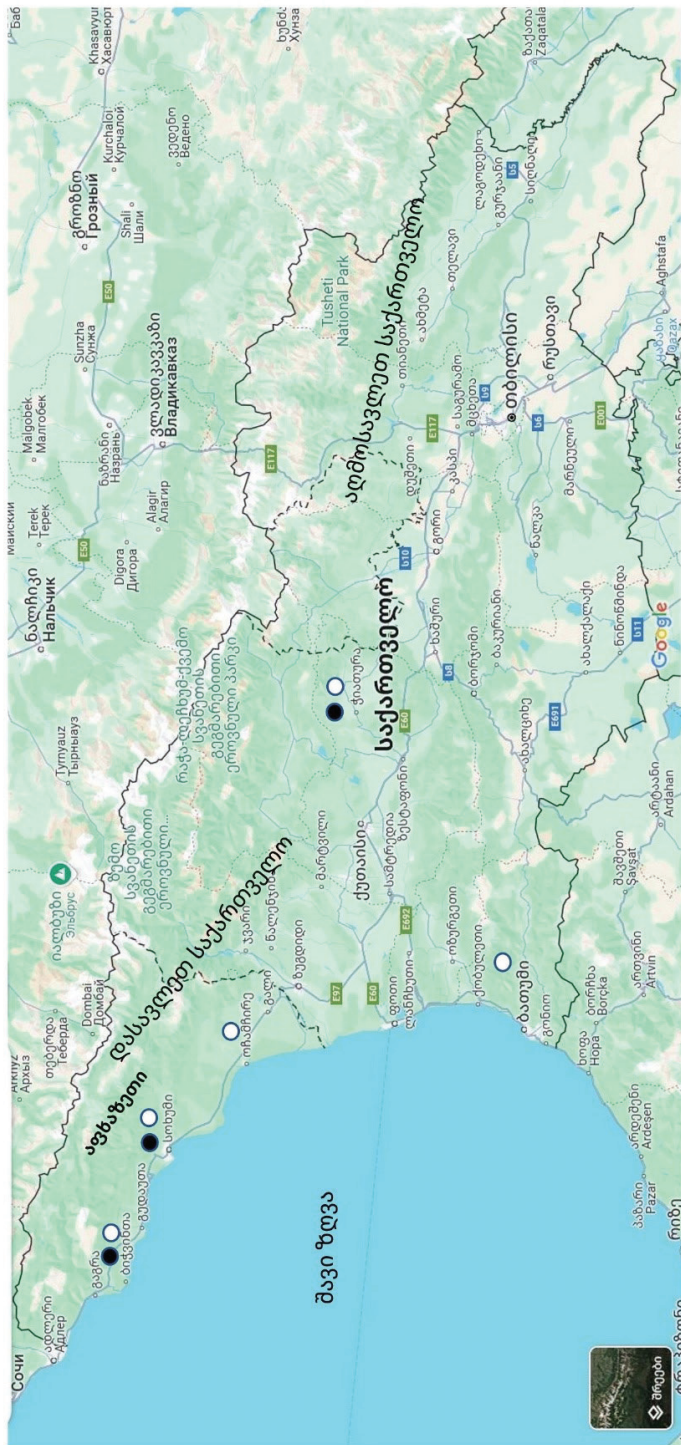
ნძის გადარჩენილი ნაწილის ქრონოლოგიური დიაპაზონია 740/41-792/93 წლები.³⁹

არაბული დირჰემების ქართული მინაბადები აფხაზეთიდან 1977 წელს წებელდაში (გულრიფშის რაიონი) აღმოჩნდა არაბული დირჰემების ქართული მინაბადების (105 ცალი, X საუკუნის მეორე ნახევარი) განძი, რომელშიც ერთი აბასიანური დირჰემი ერია.⁴⁰

³⁹ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. II ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქოზავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2014, გვ. 167-169.

⁴⁰ გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. I ნაწილი. თბ. 2006, გვ. 179-180.

VIII-X სს. მონეტები დასავლეთ საქართველოდან

- არაბული დირჰემები და არაბული დირჰემების ქართული მიზნაპები
- ბიზანტიური ოქროს და სპილენძის მონეტები

სამონეტო მიმოქცევა საქართველოში

X საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში-XII საუკუნის I მეოთხედში

ქართულ-ბიზანტიური მონეტები სამონეტო ჯგუფის სახელია. მასში ერთიანდება დავით III კურაპალატის მონეტები ჭეშმარიტი ჯვრის გამოსახულებით, ვლადიმერის ღვთისმშობლის ტიპის მონეტები – ბაგრატ IV-ის პირველი და მეორე ემისიები, გიორგი II-ის პირველი, მეორე და მესამე ემისიები, და დავით IV-ის პირველი და მეორე ემისიები. ამავე ჯგუფს მიეკუთვნება დავით IV-ის სპილენძის მონეტა, ტიპი – მეფე საიმპერატორო ტანსაცმელში.

ბიზანტიური სტილის ქართული ვერცხლის მონეტების მოჭრა იმიერტაოს მფლობელმა დავით III კურაპალატმა დაიწყო (შუბლი: ორსტრიქონიანი ქართული დაქარაგმებული ასომთავრული ზედწერილი – ჴႬႠႪႨ (ქრისტე, შეიწყალე დავით). ზურგი: ოთხსაფეხურიან კვარცხლბეკზე აღმართული ჭეშმარიტი ჯვარი, რომლის ტოტებს შუა მოთავსებულია ოთხი ასომთავრული ნიშანი – ႠႪႨႩ (კურაპალატი). დავით III კურაპალატის მონეტები მხოლოდ ოთხი ცალის რაოდენობითაა ცნობილი. მათი ემისიის დასათარიღებლად დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტის დადგენას, თუ რომელ წელს ებოძა მას ბიზანტიური საპატიო ტიტული – კურაპალატი. ამასთან დაკავშირებით ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ დავითს ეს ტიტული, სავარაუდოდ, მიენიჭა იმ დახმარების სანაცვლოდ, რომელიც მან აღმოუჩინა იმპერატორ ბასილ II-ს ბარდა სკლიაროსის აჯანყების ლიკვიდაციაში. ეს მოხდა 979 წელს. ჩვენი აზრით, ზემოთ აღწერილი მონეტების ემისია ზუსტად ამ წელს უნდა განხორციელებულიყო. ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ ეს იქნებოდა ამ ღირშესანიშნავი ისტორიული მომენტის საუკეთესო მემორიალი, ხოლო მეორეც, ამის შემდეგ სულ მალე დავითი იმპერატორის მოწინააღმდეგე ბანაკში აღმოჩნდა და „ღალატისთვის“ დიდი კომპენსაციის გაღებაც მოუხდა.

ოთხი შემორჩენილი ეგზემპლარიდან არც ერთი არ არის აღმოჩენილი საქართველოში. ყველა მათგანი ნაპოვნია მის საზღვრებს გარეთ, კერძოდ: ერთ-ერთი მათგანი იპოვეს 1859 წელს ქალაქ შვაანის მახლობლად (გერმანია), მეორე – 1878 წელს ოლონეცკის გუბერნიაში – ლოდინოეპოლში (ამჟამად სანკტ-პეტერბურგის ოლქი), მესამე – 1900-იან წლებში ვილაში, თანამედროვე ესტონეთის ფარგლებში, მეოთხე კი – შვედეთში.

რა გზით უნდა მოხვედრილიყო დავით კურაპალატის მონეტები ასე შორს საქართველოდან? ამასთან დაკავშირებით შეიძლება ორი მოსაზრების გამოთქმა:

დავითის მონეტები ტიპოლოგიურად ძალიან ახლოს დგას სინქრონულ ბიზანტიურ ნუმიზმატიკურ ძეგლებთან, კერძოდ, ემსგავსება ბასილ II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის (976-1025 წწ.) მონეტას (უფრო ადრეული ბიზანტიური ემისიებიც გასათვალისწინებელია პროტოტიპის კუთხით) და მისივე ეკვივალენტურია წონით და სინჯითაც. ასე რომ, ქართულ მონეტებს თამამად შეეძლო ბრუნვა ნებისმიერ რეგიონში ბიზანტიური მონეტების პარალელურად. საქართველოს ამ დროს ბიზანტიასთან პოლიტიკური ურთიერთობის გარდა, მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობაც აკავშირებდა. სხვა ქვეყნის ვაჭრებთან ერთად კონსტანტინოპოლის ხშირი სტუმრები იყვნენ ქართველი ვაჭრებიც, რომლებიც იქ, ცხადია, თან ჩაჰქონდათ ქართული ფული. ასევე ხშირი სტუმრები იყვნენ ბიზანტიის იმპერიისა ვაჭრები კიევის რუსეთიდან, რომლებიც აქ დნეპრისა და შავი ზღვის საშუალებით ჩამოდიოდნენ და ჩამოჰქონდათ ბეწვეული, ცვილი და სხვ., ჩამოჰყავდათ მონები.

შესაძლებელია, სავაჭრო ოპერაციები აქვე ახვედრებდა ქართველ და რუს ვაჭრებს, ან ამ ოპერაციების დროს ბიზანტიურ მონეტებთან ერთად გამოიყენებოდა ქართული ფულიც, როგორც ტოლფასოვანი ერთეული, და შემდეგ რუსმა ვაჭრებმა გაიტანეს ის ჩრდილოეთით.

უფრო რეალური უნდა იყოს მეორე ჰიპოთეზა: როგორც ცნობილია, კიევის მთავრის სვიატოსლავის დროს (გარდაიცვალა 972 წ.) კიევის რუსეთის ფარგლებში მოექცა დღევანდელი ტამანის ნახევარკუნძულის ტერიტორია – ტმუტარაკანი. სწორედ ტმუტარაკანის საშუალებით ხორციელდებოდა ძველი რუსეთის პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობანი საქართველოსთან. ვარაუდობენ, რომ აქედან უნდა შესულიყო რუსეთში ბზა და სხვა საქონელი, რომელთა ნაშთები მიკვლეულია ძველი რუსეთის ქალაქების (მაგ., ნოვგოროდის) არქეოლოგიური გათხრების დროს. დასავლეთ საქართველოდან უნდა შესულიყო ტმუტარაკანში იქ აღმოჩენილი ბიზანტიური მონეტების გარკვეული ნაწილი, რომელიც შემდეგ დნეპრით მიემართებოდა ჩრდილოეთისკენ და ბალტიის ზღვის სანაპიროს აღწევდა. აქედან მოხვდა, ალბათ, დავით III კურაპალატის მონეტებიც ზემოთ აღნიშნულ ადგილებში. ამაზე თითქოს მიუთითებს აგრეთვე ბორჯომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცული X-XI საუკუნეების ტმუტარაკანის მონეტა, რომელიც ბიზანტიური მილიარისების სრული მიზამდითაა მოჭრილი. მართა-

ლია, ეს მონეტა უპასპორტოა, მაგრამ არავითარ ეჭვს არ იწვევს ის გარემოება, რომ ის სადმე ახლომახლო მიდამოებში უნდა იყოს ნაპოვნი, რადგან მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, როგორც ამას სპეციალისტების ხანგძლივი დაკვირვება მოწმობს, ძირითადად თავს იყრის ლოკალური აღმოჩენები. სხვა არხებით ბორჯომში ტმუტარაკანის იშვიათი მონეტის მოხვედრა ძნელი წარმოსადგენია.

ბაგრატ IV-ის (1027-1072 წწ.), გიორგი II-ის (1072-1089 წწ.) და დავით IV აღმაშენებლის (1089-1125 წწ.) მონეტების ნაწილი მოჭრილია იმპერატორ კონსტანტინე IX მონომახის (1042-1055 წწ.) მონეტების მიხედვით, რომელთა შუბლზე ვლადქერნის ღვთისმშობელია გამოსახული.

XI საუკუნის ქართული მონეტებისთვის დამახასიათებელია წონის კლების აშკარა ტენდენცია. ბაგრატ IV-ის მმართველობის დროს შემოიღეს ახალი სტანდარტი, ბიზანტიური მილიარისის 2/3, ანუ თეთრი. მისი განაყოფია ნახევარი თეთრი.

ბაგრატ IV-ის 40 მონეტაა დღეისთვის ცნობილი და ბიზანტიური ტიტულების მიხედვით ისინი ორ ემისიად იყოფა.

პირველი ემისია. შუბლი: ორმაგი წერტილოვანი რკალით გარშემოვლებული ვლადქერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, რომელსაც თავზე შარავანდედი ადგას. თავს ირგვლივ ბერძნული ზედწერილია – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი. ზურგი: მონეტის კიდეებზე, წერტილოვანი რკალის შიგნით, ქართული ასომთავრული ზედწერილია – ჴԻԸԾԴԿԼԸԸԸԸԾԸԾԸ (ქრისტე, ადიდე ბაგრატ აფხაზთა მეფე). ცენტრში, ასევე წერტილოვანი რკალით გარშემოვლებული, სამსტრიქონიანი წარწერა – ԾՇԽԸ/ԴԴԽԻՆԻ/ԺԸՆԻ (და ნოველისიმოსი). ამ მონეტების დათარიღება ვიწრო ქრონოლოგიური ჩარჩოებით დ. ლანგს ეკუთვნის. მისი ვარაუდის თანახმად, ბაგრატმა ნოველისიმოსობა მიიღო მას შემდეგ, რაც ლიპარიტ ბაღვაშისგან გამწარებულმა საშველად ბიზანტიის იმპერატორს მიმართა და კონსტანტინოპოლში ჩავიდა. ეს მოხდა 1054 წელს. ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, 1057 წლამდე ბაგრატ IV იმპერიის დედაქალაქში იმყოფებოდა. მაგრამ ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებობს ბაგრატ IV-ის კონსტანტინოპოლში ჩასვლის და ყოფნის სხვა თარიღიც. მაქს. ბერძნიშვილი, დაეყრდნო რა ერთ-ერთ ბერძნულ წყაროს, თვლიდა, რომ ბაგრატ IV კონსტანტინოპოლში იმყოფებოდა არა 1054-1057 წლებში, არამედ 1052-1055 წლებში. ეს თარიღი უთუოდ ანგარიშგასაწევია. 1060 წელს კი ბაგრატს თურქ-სელჩუკების თავდასხმის საშიშროებასთან დაკავშირებით ახალი ტიტული – სევასტოსობა უბოძეს. ამრიგად, დ. ლა-

ბის გვერდებზე ორმწკრივად ძლიერ დამახინჯებული ბერძნული ზედწერილი – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი. ზოგიერთ ეგზემპლარზე მას ცვლის – ΜΡ ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ – დედა ღვთისა ვლახერნის. ზურგი: შერწყმულ წერტილოვან რკალს შიგნით ასომთავრულით შესრულებულია ზედწერილი – ΦΙΛΩΤΙΛΙΝΦΕΨΕΩΝΕΩΝΕΩΝΕΩΝΕΩΝΕΩΝΕΩΝ (ქრისტე, ადიდე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე). ცენტრში, სამსტრიქონად – ΩΝ/ΝΤΕΝ/ΕΩΝΕΩΝ (და სევასტოსი).

მესამე ემისია. შუბლი: წერტილოვან ან ორმაგ წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლახერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. გამოსახულების გვერდებზე ძლიერ დამახინჯებული ბერძნული ზედწერილი – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – წმინდა ღვთისმშობელი. ზოგიერთ ეგზემპლარზე მას ცვლის – ΜΡ ΘΥ Η ΒΛΑΧΕΡΝΙΤΙΚΑ – დედა ღვთისა ვლახერნის. ზურგი: შერწყმულ წერტილოვან რკალს შიგნით ასომთავრულით შესრულებულია ზედწერილი – ΦΙΛΩΤΙΛΙΝΦΕΨΕΩΝΕΩΝΕΩΝΕΩΝΕΩΝΕΩΝ (ქრისტე, ადიდე გიორგი აფხაზთა და ქართველთა მეფე). ცენტრში, სამსტრიქონად – ΩΝ/ΝΤΕΝ/ΕΩΝΕΩΝ (და კესაროსი).

დავით IV-ის „ნუმიზმატიკური მოღვაწეობა“ ემთხვევა ისეთ გლობალურ ეკონომიკურ მოვლენას აღმოსავლეთში, როგორიც არის „ვერცხლის კრიზისი“. შემთხვევითი როდია შემდეგი ფაქტი: თუ დავით კურაპალატის მონეტა მაგ. 3,5 გრ. იწონის, ბაგრატ IV-ის – მაგ. 1,75 გრ., დავით აღმაშენებლის მონეტის წონა 0,43-0,87 გრ. შორის მერყეობს.

მონეტების სინჯის და წონის დაცემა მხოლოდ საქართველოსთვის არ არის დამახასიათებელი. მსგავს პროცესს ადგილი ჰქონდა ახლო აღმოსავლეთის ყველა ქვეყანაში, რაც, სპეციალისტების აზრით, ე.წ. „ვერცხლის კრიზისის“ შედეგია. ნაწილი მეცნიერებისა მიიჩნევს, რომ ეს კრიზისი აღმოსავლურ ქვეყნებში ვერცხლის საბადოების გამოფიტვის შედეგი უნდა ყოფილიყო, ზოგი მეცნიერი კი ამ ფაქტს უკავშირებს აღმოსავლური მონეტების მასობრივ გაზიდვას დასავლეთის ქვეყნებსა და ჩრდილოეთში. მაგრამ, სამწუხაროდ, არც ერთი ვერსია „ვერცხლის კრიზისის“ გამოწვევისა დამაჯერებელი არ არის.

ჩვენამდე მოღწეული დავით აღმაშენებლის მცირერიცხოვანი მონეტები (რვა ცალი, აქედან სამი სოხუმთან არის აღმოჩენილი) სამ ემისიად იყოფა. პირველი ემისიის მონეტები თავიდან ბოლომდე

იმეორებს ბაგრატ IV-ის და გიორგი II-ის მონეტებს, შეცვლილია მხოლოდ რევერსის ქართული ზედწერილი.

პირველი ემისია. შუბლი: წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლავერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ ბერძნული ლეგენდა – MP – ΘΥ – დედა ღვთისა. ზურგი: მონეტები დაზიანებულია, წრიული ქართული ასომთავრული წარწერიდან იკითხება მხოლოდ ნაწილი – ...ΤΩΤΕΡΕ... (ქრისტე, ადიდე დავით აფხაზთა მეფე). ცენტრში – ΘΥ/ΝΤΤΕ/ΡΕ (და სევასტოსი).

დავით IV-ის მეორე ემისიის მონეტების ზურგზე ჯვარია გამოსახული, ხოლო ვლავერნის ღვთისმშობლის გამოსახულება შენარჩუნებულია (შუბლი: წერტილოვან რკალში ჩასმული ვლავერნის ღვთისმშობლის წელზევითი გამოსახულება, თავზე შარავანდედით. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ ბერძნული ლეგენდა – MP – ΘΥ – დედა ღვთისა. ზურგი: წრიული ქართული ასომთავრული ზედწერილი სრული სახით არ არის შემორჩენილი – ✠ΤΩΤΕΡΕ✠ΤΩΤΕ... (ქრისტე, ადიდე დავით, მეფე და სევასტოსი (?)). მონეტის ცენტრში – ჯვარი).

ვიდრე დავით IV-ის უნიკალური სპილენძის მონეტის აღწერაზე გადავიდოდეთ, რამდენიმე სიტყვით უნდა შევჩერდეთ ზემოთ აღწერილი ნუმიზმატიკური ძეგლების თარიღზე.

სევასტოსის ტიტულით დავითი უკვე 1085 წელს იხსენიება („მეფე და სევასტოსი“). ასევეა ის წოდებული 1089-1091 წლებში. ხოლო მოგვიანებით მისთვის ახალი პატივი „პანიპერსევასტოსობაც“ უბოძებიათ; მაგრამ რუის-ურბნისის კრების დროს (1103 წ.) ბიზანტიურ საკარისკაცო ტიტულს მეფე უკვე აღარ ატარებს.

ამრიგად, დავით IV-ის პირველი და მეორე ემისია უნდა დათარიღდეს 1085-1103 ან, უფრო ზუსტად, 1089-1103 წლებით. თუმცა შეიძლება აღნიშნული ქრონოლოგიური ჩარჩოების კიდევ უფრო დავიწროება. მართლაც, დავითი ამ მონეტებზე არ იხსენიება „ქართველთა მეფის“ ტიტულით. ეს ლოგიკურია, იმიტომ, რომ 1099 წლამდე ის მთელ ქვეყანას ვერ აკონტროლებდა და იყო მხოლოდ „მეფე აფხაზთა“. 1099 წელს სიტუაცია შეიცვალა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ პირველი და მეორე ემისია დავითმა თავისი მეფობის დასაწყისში – 1089-1099 წლებში გამოუშვა.

1957 წელს ჟურნალ Numismatic Chronicle-ში დ. ლანგმა გამოაქვეყნა ბრიტანეთის მუზეუმის კუთვნილი დავით აღმაშენებლის სპილენძის უნიკალური მონეტა. ის 1857 წელს ბრიტანეთის მუზე-

უმს შეუძენია ენისკილენის ლორდისგან და ასი წლის განმავლობაში უწყურადღებოდ იყო მიტოვებული მუზეუმის საცავში (შუბლი: საიმპერატორო ტანსაცმელში გამოწყობილი წვეროსანი დავით აღმაშენებლის გამოსახულება წელზევით პირდაპირ. მარჯვენა ხელში მას გრძელი სკიპტრა უჭირავს. მარცხენაში – სფერო, რომელიც ჯვრითაა დაგვირგვინებული. თავსამკაულის ზემო ნაწილიც ჯვრითაა დამშვენებული (სტემა, საიმპერატორო გვირგვინი). მეფეს ყელზე მძივები უკეთია. გამოსახულების მარცხნივ – ასომთავრული ԾԸ – დავით, მარჯვნივ – ՄՓ – მეფე. ზურგი: მონეტის ცენტრში თანაბარტოტებიანი ჯვრის გამოსახულება. გარშემო ქართული ასომთავრული ლეგენდა – ԺԾԸՄՄԻԸՄԸԻԻԽԵԸԸԸԸ (ქრისტე, დავით მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა).

მონეტის შუბლის მხარის პროტოტიპია ალექსი I კომნენოსის რეფორმის შემდგომდროინდელი ბილონის ასპრის ზურგის ტიპოლოგია. თუმცა ქართველი მეფის საიმპერიო სამოსი ფიქცია არ არის.

როგორ უნდა დათარიღდეს ეს უნიკალური მონეტა?

მონეტის მოჭრა შეიძლება განხორციელებულიყო მხოლოდ მას შემდეგ, რაც დავითმა 1118 წელს ლორე აიღო და გააუქმა ტაშირ-მორაკეტის სამეფო. დავით აღმაშენებლის ტიტულში „სომეხთა მეფე“ ნიშნავს ტაშირ-მორაკეტის მეფობას.

ბოლო ხანებში გამოჩნდა კიდევ ერთი იდენტური ცალი, თუმცა არსებობს საფუძვლიანი ეჭვი, რომ ის ყალბია.

ყველა ზემოაღწერილი ცალი, გარდა დავით III კურაპალატის მონეტებისა, ქუთაისში უნდა იყოს მოჭრილი.

XI-XII საუკუნეების ბიზანტიური მონეტები საქართველოდან აღმოსავლეთ საქართველო

1. 1936 წელს დმანისის არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა ბასილ II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის (976-1025 წწ.) სპილენძის ოთხი მონეტა.

2. 1937 წელს სოფელ უდეში (ადიგენის რაიონი) იპოვეს მათივე სპილენძის მონეტა.

3. მათივე სპილენძის მონეტა აღმოჩნდა სოფ. ფარავნის მიდამოებში.

4. 1940-იან წლებში სოფელ ნოსტეში (კასპის რაიონი) ნაპოვნია ბასილ II-ის და კონსტანტინე VIII-ის სპილენძის მონეტა.

5. 1948 წელს განძის კარის (თბილისის ისტორიული ადგილი) მიდამოებში არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა მათივე სპილენძის მონეტა.

6. ასეთივე მონეტას მიაკვლიეს ოკამში (ახალქალაქის რაიონი) საკარმიდამო მიწის დამუშავების დროს.

7. მათივე მონეტა აღმოჩნდა სოფელ აბავრეთში (ახალქალაქის რაიონი) მიწის დამუშავების დროს.

8. 1960 წელს ბაკურიანში (ბორჯომის რაიონი) აღმოჩნდა ბასილ II-ის და კონსტანტინე VIII-ის სპილენძის მონეტა.

9. 1906 წელს ახალციხის მიდამოებში ნაპოვნ განძში კონსტანტინე VIII-ის (1025-1028 წწ.) ოქროს ხუთი მონეტა იყო.

10. 1930-იან წლებში სოფელ დვირში (ბორჯომის რაიონი) მიწის სამუშაოების დროს აღმოჩნდა ქილაში მოთავსებული ბიზანტიური ოქროს მონეტების განძი. მთელი განძი, ერთი მონეტის გამოკლებით, ეკუთვნის ბიზანტიის სამ იმპერატორს: კონსტანტინე VIII-ს, კონსტანტინე X დუკას (1059-1067 წწ.) და რომანოზ IV დიოგენეს (1067-1071 წწ.). განძში 22 მონეტა ბრტყელი ტიპისაა და მაკედონიის დინასტიის წარმომადგენელს, კონსტანტინე VIII-ს ეკუთვნის. 23 ჩაღრმავებული წესით არის მოჭრილი და დუკასა და რომანოზ IV დიოგენეს განეკუთვნება, 22 ცალი – კონსტანტინე X დუკას, 1 ცალი – რომანოზ IV დიოგენეს. განძის დამარხვა სავარაუდოა XI საუკუნის 70-80-იან წლებში.

11. 1936 წელს დმანისში არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ აღმოაჩინა რომანოზ III-ის (1028-1034 წწ.) სპილენძის მონეტა.

12. იმავე დმანისში მიაკვლიეს მიხაელ IV-ის (1034-1041 წწ.) სპილენძის 6 მონეტას.

13. იქვე აღმოჩნდა კონსტანტინე IX-ის (1042-1055 წწ.) სპილენძის მონეტა.

14. 1956 წელს ავჭალაში შემთხვევით იპოვეს კონსტანტინე IX-ის ოქროს მონეტა.

15. 1911/12 წლებში თბილისში (ავლაბარი) ნაპოვნია თეოდორას (1055-1056 წწ.) სპილენძის მონეტა.

16. 1920-იან წლებში სოფელ წყორმას (ახალციხის რაიონი) მიდამოებში იპოვეს თეოდორას სპილენძის 2 მონეტა.

17. 1936 წელს სოფელ წინწყაროში (თეთრიწყაროს რაიონი) ნაპოვნია თეოდორას სპილენძის მონეტა.

18. 1936 წელს დმანისის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ აღმოაჩინა თეოდორას სპილენძის 3 მონეტა.

19. იქვე აღმოჩნდა მიხაელ VI-ის (1056-1057 წწ.) სპილენძის 2 მონეტა.

20. 1925 წელს თბილისში, ლესელიძის ქუჩის გაფართოების დროს, იპოვეს კონსტანტინე X-ის სპილენძის მონეტა.

21. თბილისის მიდამოებშივე 1926 წელს აღმოჩნდა კონსტანტინე X-ის სპილენძის ფული.

22. ასეთივე მონეტა იპოვეს 1926 წელს სოფელ ძველ დმანისში.

23. დმანისშივე 1936 წელს არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ აღმოაჩინა კონსტანტინე X-ის სპილენძის 5 მონეტა.

24. 1948 წელს თბილისში სამას არაგველთა სახელობის ბაღთან იპოვეს კონსტანტინე X-ის სპილენძის მონეტა.

25. მისივე ოქროს მონეტა ნაპოვნია სოფელ უგუდეთში (თეთრიწყაროს რაიონი) 1950-იან წლებში.

26. 1952 წელს თელავის რაიონის სოფელ იყალთოსთან აღმოჩნდა კონსტანტინე X-ის ოქროს მონეტა.

27. მისივე ნომისმა 1953 წელს იპოვეს თელავში.

28. მისივე ნომისმა ნაპოვნია 1956 წელს ხრამჭესის (წალკის რაიონი) მშენებლობის დროს.

29. 1957 წელს თბილისის ზღვის მახლობლად შემთხვევით აღმოჩნდა კონსტანტინე X-ის ოქროს მონეტა.

30. 1962 წელს სოფელ იდუმალაში (ასპინძის რაიონი) სასოფლო კლუბის მშენებლობის დროს იპოვეს ბიზანტიური ფულების განძი. ჩვენამდე მოაღწია ოქროს ერთმა და ელექტრუმის თორმეტმა მონეტამ. ოქროს მონეტა კონსტანტინე X-ს ეკუთვნის და, როგორც თ. აბრამიშვილი ვარაუდობს, შეიძლება „კონსტანტინატი“ იყოს, დანარჩენი ელექტრუმის მონეტები ნიკიფორე III-ის (1078-1081 წწ.) სახელითაა მოჭრილი და ალბათ „ბოტინატი“. თ. აბრამიშვილის აზრით, განძი შესაძლოა დაიმარხა თურქების გამანადგურებელი შემოსევების დროს 1080-1090 წლებში.

31. 1962 წელს სოფელ პატარა დმანისში აღმოჩნდა კონსტანტინე X-ის ოქროს მონეტა.

32. იმავე 1962 წელს ზურტაკეტ-გომარეთის პლატოზე (დმანისის მიდამოები) არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ კონსტანტინე X-ის ოქროს მონეტა აღმოაჩინა.

33. რუსთავის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 1965 წელს კონსტანტინე X-ის ოქროს მონეტას მიაკვლია.

34. 1936 წელს დმანისში არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ რომანოზ IV-ის სპილენძის მონეტა აღმოაჩინა.

35. იმავე 1936 წელს დმანისში არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ მიაკვლია მიხაელ VII-ის (1071-1078 წწ.) სპილენძის მონეტას.

36. 1873-1875 წლებში საფარის (ახალციხის რაიონი) მონასტრის მახლობლად ნაპოვნია ნიკიფორე III-ის (1078-1081 წწ.) ოქროს მონეტა.

37. 1890 წელს საფარის მონასტრის მიდამოებში აღმოჩნდა ნიკიფორე III-ის ვერცხლის მონეტების განძი. მონეტები მოჭრილი იყო ჩაღრმავების წესით. ზუსტი რიცხვი ცნობილი არ არის.

38. 1930-იან წლებში თეთრიწყაროს მიდამოებში იპოვეს ნიკიფორე III-ის ელექტრუმის მონეტა.

39. 1936 წელს სოფელ ვარდისუბანსა (თელავის რაიონი) და გულგულას შუა, ნატკორაში უპოვიათ თერთმეტი ვერცხლნარევი ოქროს ფული (ელექტრუმის). ერთი ცალი, დაცული თელავის მუზეუმში, ნიკიფორე III-ისა აღმოჩნდა.

40. 1962 წელს შიომღვიმის მონასტერთან, მცხეთის მახლობლად, იპოვეს ალექსი I-ის (1081-1118 წწ.) სპილენძის მონეტა.

41. 1935 წელს კრწანისში აღმოჩნდა ალექსი I-ის სპილენძის მონეტა.

42. ასეთივე მონეტა იპოვეს 1936 წელს არქეოლოგიური გათხრების დროს დმანისში.

43. 1948 წელს თბილისში (განჯის კართან) წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა ალექსი I-ის სპილენძის ორი მონეტა.

44. 1949 წელს გურჯაანის მიდამოებში, ალაზნის არხის რეკონსტრუქციის დროს, აღმოჩნდა ბიზანტიური ოქროს მონეტების განძი. ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ შვიდმა ეგზემპლარმა. ექვსი ეკუთვნის ალექსი I-ს და ერთიც – იოანე II (1118-1143 წწ.).

45. 1929 წელს სოფელ შიბლიანთან (საგარეჯოს რაიონი) ნაპოვნია იოანე II-ის ოქროს მონეტა.

46. 1953 წელს სოფელ ხოდაშენში (თელავის რაიონში) იპოვეს იოანე II-ის ოქროს მონეტა.

47. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა გურჯაანის რაიონის სოფელ მახარაძეში.

48. 1938 წელს თბილისში აღმოჩნდა XI საუკუნის სპილენძის ანონიმური ბიზანტიური მონეტა.

49. ასეთივე ორი მონეტა იპოვეს დმანისის მიდამოებში 1941-1943 წლებში.

50. ასეთივე ორი მონეტა ნაპოვნია 1952 წელს სოფელ ოკამში (ახალქალაქის რაიონი).

51. 1953 წელს წელს თმოგვის ციხის (ასპინძის რაიონი) მიდამოებში იპოვეს XI საუკუნის ბიზანტიური სპილენძის ანონიმური მონეტა.

52. თბილისში, ორთაჭალჰესის მშენებლობაზე, მტკვრის კალაპოტის ამოწმენდის დროს იპოვეს X-XI საუკუნეების სპილენძის ბიზანტიური მონეტა.

53. 1954 წელს აქვე ნაპოვნია ბიზანტიური ოქროს მონეტა XI საუკუნისაა.

54. 1953 წელს ახალქალაქის ძველი ციხის ნანგრევებთან ნაპოვნია XI საუკუნის ბიზანტიური სპილენძის მონეტა.

ამრიგად, აღმოსავლეთ საქართველოს ფარგლებში ნაპოვნია XI-XII საუკუნეების 150 ცალზე მეტი ბიზანტიური მონეტა. აქედან ოქროსია 72 ცალი, ელექტრუმის – 24 და სპილენძის – 52. საერთო რიცხვიდან ხუთი ოქროს, ვერცხლის და ელექტრუმის მონეტების განძია.

ძალიან საინტერესო სურათს გვაძლევს XI-XII საუკუნეების ბიზანტიური მონეტების საერთო რიცხვის განაწილება საუკუნეების მიხედვით. დაახლ. 150 ცალიდან 11 ეკუთვნის ალექსი I-ს (1081-1118 წწ.), ე.ი. გარდამავალ პერიოდს, ხოლო საკუთრივ XII საუკუნეზე მოდის მხოლოდ 4 ეგზემპლარი და ყველა მათგანი მიეკუთვნება იოანე II-ს (1118-1143 წწ.). აქედან დასკვნა: აღმოსავლეთ საქართველოში განსაკუთრებული ინტენსიურობით მიმოიქცეოდა XI საუკუნის ბიზანტიური მონეტები. XII საუკუნეში მათი შემოსვლა კლებულობს, ხოლო ამ საუკუნის 40-იანი წლებიდან, დღესდღეისობით არსებული ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, თითქმის წყდება.

დასავლეთ საქართველო

1. 1903 წელს ოჩამჩირეში აღმოჩენილი სამონეტო კომპლექსის შემადგენლობაში ერია ბასილ II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის (976-1025 წწ.) სპილენძის შვიდი მონეტა.

2. სოფელ ბობოყვათში (ქობულეთის რაიონი) 1956 წელს აღმოჩნდა მათივე სახელით მოჭრილი სპილენძის ორი მონეტა.

3. ასეთივე მონეტა ნაპოვნია 1957 წელს ახალ ათონში (გუდაუთის რაიონი).

4. 1957 წელს სოხუმში (შუქურას მახლობლად) იპოვეს ბასილ II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის ორი ფოლისი.

5. მათივე სპილენძის მონეტა ნაპოვნია 1958 წელს წებელდაში (გულრიფშის რაიონი).

6. ასეთივე მონეტა ნაპოვნია ქობულეთში 1962 წელს.

7. ორი ასეთი მონეტა ნაპოვნია ბობოყვათში 1962-1963 წლებში.

8. ციხისძირში (ქობულეთის რაიონი) 1949 წელს იპოვეს სპილენძის ექვსი ბიზანტიური მონეტა, რომელთაგან ორი კონსტანტინე VIII-ს ეკუთვნოდა.

9. ოჩამჩირის სამონეტო კომპლექსში იყო რომანოზ III-ის (1028-1034 წწ.) სპილენძის 4 მონეტა.

10. გუდაუთის რაიონის სოფელ ლიხნში 1948 წელს იპოვეს რომანოზ III-ის სპილენძის მონეტა.

11. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა 1962 წელს ქობულეთში.

12. ოჩამჩირის სამონეტო კომპლექსში მიხაელ IV-ის (1034-1041 წწ.) სპილენძის ოთხი მონეტაც ერია.

13. ასეთივე ორი მონეტა უპოვიათ 1910-1911 წლებში გელათში.

14. 1929 წელს ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა სოფელ საქარაში (ზესტაფონის რაიონი).

15. 1957 წელს სოფელ ქვედა ვანში (ვანის რაიონი) უპოვიათ ასეთივე მონეტა.

16. მიხაელ IV-ის სპილენძის მონეტა ნაპოვნია სოფელ აჩანდარაში (გუდაუთის რაიონი).

17. მიხაელ IV-ის სპილენძის მონეტა ნაპოვნია სოფელ ოდიშში (სოხუმის რაიონი).

18. ოჩამჩირის სამონეტო კომპლექსში კონსტანტინე IX-ის (1042-1055 წწ.) სპილენძის ორი მონეტაც იყო.

19. ახალ ათონში 1957 წელს კონსტანტინე IX-ის ვერცხლის მონეტა აღმოჩნდა.

20. ოჩამჩირის სამონეტო კომპლექსში იყო იმპერატორ თეოდორას (1055-1056 წწ.) სპილენძის 11 მონეტა.

21. ასეთივე მონეტები (ზუსტი რიცხვი ცნობილი არაა) აღმოჩენილა 1910-1911 წლებში გელათში.

22. ორი ასეთი მონეტა უპოვიათ ბოზოყვათში 1956 და 1962-1963 წლებში.

23. ოჩამჩირის სამონეტო კომპლექსში იყო კონსტანტინე X-ის (1059-1067 წწ.) სპილენძის ხუთი მონეტა.

24. მისივე სპილენძის ორი მონეტა აღმოჩნდა 1950 წელს ციხისძირში.

25. ასეთივე მონეტა ნაპოვნია ქობულეთის მიდამოებში 1962 წელს.

26. სოფელ აბანოეთში (ამბროლაურის რაიონი) 1968 წელს აღმოჩნდა სპილენძის მონეტების განძი, რომელიც შედგებოდა: ბასილ II-ისა და კონსტანტინე VIII-ის – 2, მიხეილ IV-ის – 1, თეოდორას – 2, კონსტანტინე X-ის – 2 ფოლისისაგან. გარდა ამისა, განძის შემადგენლობაში შედის ლათინთა დროის სამი და ერთი განუსაზღვრელი მონეტა.

27. ზუგდიდის რაიონის სოფელ ოდიშში აღმოჩნდა კონსტანტინე X დუკას და მისი მეუღლე, ევდოკიას სპილენძის მონეტა.

28. კონსტანტინე X-ის სპილენძის (1) და რომანოზ IV-ის სპილენძის (1) მონეტები ნაპოვნია სოფელ ოდიშში (სოხუმის რაიონი).

29. ზუგდიდის რაიონის სოფელ ოდიშში უპოვიათ რომანოზ IV-ის (1067-1071 წწ.) ფოლისი.

30. 1983 წელს სოფელ ლიხნში, შუა საუკუნეების სასახლის კომპლექსის გათხრების დროს, თიხის კოჭობში აღმოჩნდა ქართული ვერცხლისა და ბიზანტიური ოქროს მონეტების განძი. ბიზანტიური მონეტები ჩაღრმავებული ტიპისაა და მოჭრილია შემდეგი იმპერატორების სახელით: კონსტანტინე IX მონომახის – 1 ცალი; კონსტანტინე X-ის – 9 ცალი; მისი მეუღლის, ევდოკიასის – 1 ცალი; რომანოზ IV-ის – 17 ცალი; სულ – 28 ცალი. 43 მონეტა ქართულია და მოჭრილია ბაგრატ IV-ის (1027-1072 წწ.) – 31 ცალი და გიორგი II-ის (1072-1089 წწ.) სახელით – 12 ცალი. გიორგი II-ის მონეტა ტიტულით სევასტოსი (?) აღმოჩენილია აგრეთვე ბეშკარდაშში (სოხუმის რაიონი), ხოლო გიორგი II-ს მონეტა ტიტულით კესაროსი – ანაკოფიასთან.

31. სოხუმის მთაზე 1951 წელს იპოვეს მიხაელ VII-ის (1071-1078 წწ.) ოქროს მონეტა.

32. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა ციხისძირში 1959 წელს.

33. ოჩამჩირის სამონეტო კომპლექსში იყო ნიკიფორე III-ის (1078-1081 წწ.) სპილენძის მონეტა.

34. თერჯოლის რაიონის სოფელ ჩხარში 1925 წელს აღმოჩნდა ნიკიფორე III-ის ელექტრუმის მონეტა.

35. ასეთივე მონეტა უპოვიათ 1925 წელს სოფელ მესხეთში (ქუთაისის რაიონი).

36. 1926 წელს რაჭაში აღმოჩენილა ნიკიფორე III-ის ასეთივე მონეტა.

37. ასეთივე მონეტა იპოვეს 1926 წელს ქუთაისის მიდამოებში.

38. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა სოფელ გუბში (ხონის რაიონი) 1933 წელს.

39. ასეთივე მონეტა იპოვეს სოხუმის მთაზე 1951 წელს.

40. ხუთი ასეთი მონეტა აღმოჩნდა ბიჭვინთის არქეოლოგიური გათხრების დროს 1956 წელს.

41. 1955 წელს სოხუმში აღმოჩნდა სპილენძის მონეტების განძი, რომლის შემადგენლობაში შედიოდა: მიხაელ IV-ის – 2, კონსტანტინე IX-ის – 5, კონსტანტინე X-ის – 3 და 10 ანონიმური ფოლისი (1075-1080 წწ.).

42. 1901 წელს რაჭაში იპოვეს ჩაღრმავების წესით მოჭრილი XI საუკუნის ოქროს ბიზანტიური მონეტა.

43. სოფელ ქედაში (ქედის რაიონი) 1904 წელს აღმოჩენილა XI-XII საუკუნეების რამდენიმე ცალი სპილენძის ბიზანტიური მონეტა.

44. ოზურგეთის მიდამოებში 1905 წელს იპოვეს ჩაღრმავების წესით მოჭრილი XI საუკუნის ბიზანტიური ოქროს მონეტა.

45. სინოპის მიდამოებში (სოხუმი) 1969 წელს აღმოჩნდა ნიკიფორე III-ის ელექტრუმის მონეტა.

46. 1910-1911 წლებში გელათში უპოვიათ ბიზანტიური სპილენძის მონეტები (ზუსტი რიცხვი ცნობილი არ არის) „ოთხსტრიქონიანი წარწერით“.

47. ასეთივე მონეტა აღმოჩენილა 1934 წელს ციხისძირში.

48. ქუთაისში, ბაგრატიის ტაძრის ნანგრევების სიახლოვეს, 1935 წელს იპოვეს XI-XII საუკუნეების სპილენძის ბიზანტიური მონეტა „ოთხსტრიქონიანი წარწერით“.

49. ასეთივე მონეტა აღმოჩენილია ქუთაისში, რკინიგზის ხიდის მახლობლად, 1939 წელს.

50. XI საუკუნის ბიზანტიური სპილენძის მონეტა იპოვეს ციხისძირის მახლობლად 1948 წელს.

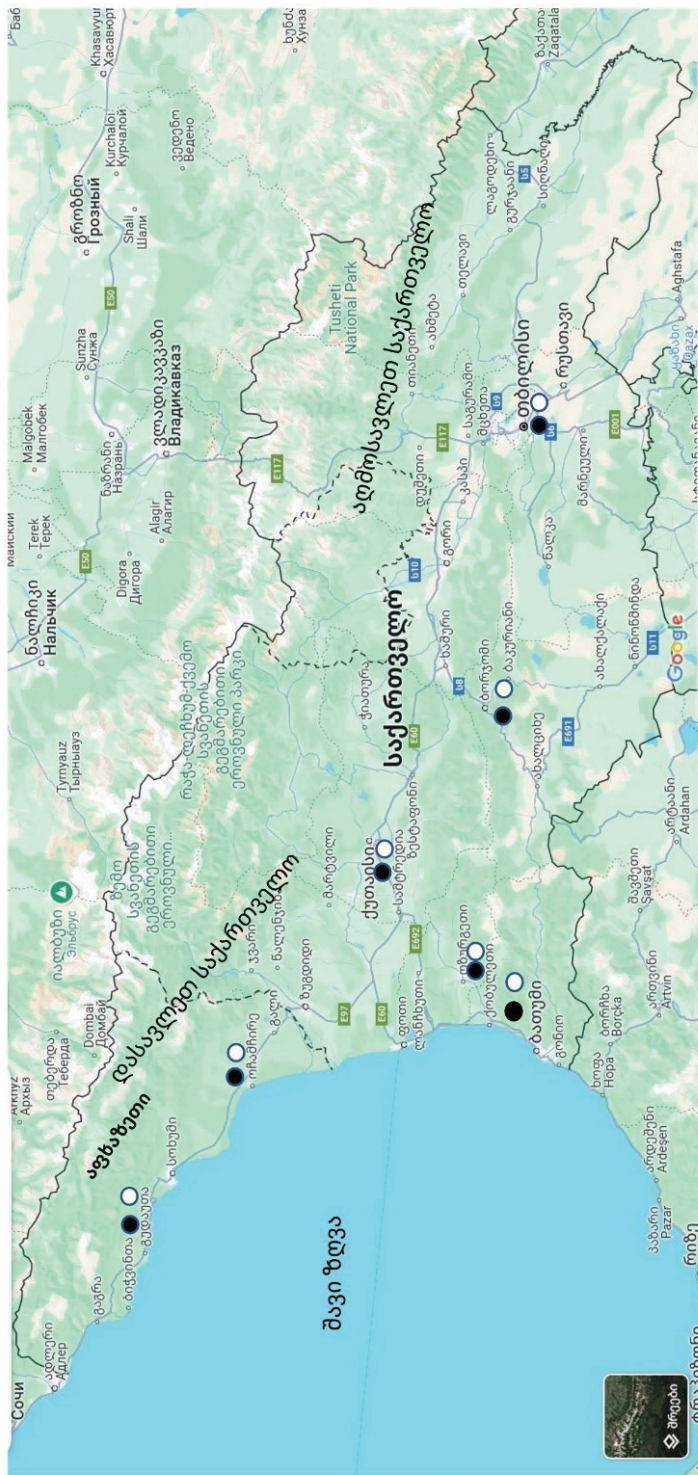
51. ასეთივე მონეტა აღმოჩნდა ციხისძირში 1949 წელსაც.

ამრიგად, დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილია XI-XII საუკუნეების დაახლ. 149 ცალი ბიზანტიური მონეტა. აქედან დაახლ. 104 სპილენძისაა, 32 – ოქროსი, 12 – ელექტრუმის და 1 – ვერცხლის. საერთო რიცხვიდან სამი განძია: ორი სპილენძის მონეტებისა და ერთი შერეული – ოქროსა და ვერცხლის.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ზემოთ დასახელებული მონეტები XI საუკუნით თარიღდება. XII საუკუნის მასალა ჯერჯერობით აქ დაფიქსირებული არ არის.⁴¹

⁴¹ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. ქართულ-ბიზანტიური მონეტები. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2015, გვ. 9-38; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, Natia Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, გვ. 227-244.

XI-XII სს. მონეტები საქართველოდან

● ქართულ-ბიზანტიური მონეტები

○ ბიზანტიური ოქროს, ელექტრუმის და სპილენძის მონეტები

სამონეტო მიმოქცევა საქართველოში XII საუკუნეში-XIII საუკუნის I ნახევარში

ქართული საკრედიტო ფულის (XII საუკუნე-XIII საუკუნის ოცი-ანი წლები) განხილვას ვიწყებთ დემეტრე I-ის (1125-1156 წწ.) სპილენძის მონეტებით და ვამთავრებთ რუსუდანის (1222-1245 წწ.) სპილენძის ნუმიზმატიკური ძეგლებით. დროის ეს მონაკვეთი ქართულ ნუმიზმატიკაში მკვეთრად გამოხატული „სპილენძის ხანაა“. ე.წ. ვერცხლის კრიზისი მახლობელ აღმოსავლეთში თავის ზენიტშია და ყოველივე საქართველოს სამონეტო საქმეზეც ახდენს ზეგავლენას. დემეტრე I-ის დროიდან მოკიდებული რუსუდანის მეფობამდე ქართული მონეტები იჭრება მხოლოდ და მხოლოდ სპილენძისგან. ეს სამონეტო საქმის ერთი თავისებურებაა. მეორე თავისებურება ის გახლავთ, რომ XII საუკუნეში მონეტის გარეგნული სახე მკვეთრად შეიცვალა – აქამდე მიღებულ კანონზომიერ მოყვანილობას, სიმრგვალებს, მონეტა კარგავს. ამიერიდან ფულის უმეტესი ნაწილი შემთხვევითი ფორმის სპილენძის ფირფიტების სახით იჭრება. ხშირად, ფირფიტის სიმცირის გამო, სიქის ანაბეჭდი მასზე მთლიანად ვერ თავსდება. მონეტის მოჭრის ეს წესი თავდაპირველად აღმოსავლეთის ქვეყნებში იქნა დანერგილი და ჩვენშიც მტკიცედ მოიკიდა ფეხი. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ე.წ. „უწესოდ“ მოჭრილ მონეტებს ვაჭრობის დროს ღებულობდნენ უკვე წონის და არა თვლის ანგარიშით. „უწესოდ“ მოჭრილი ფულის პარალელურად, რა თქმა უნდა, იჭრებოდა მრგვალი ფორმის მონეტებიც.

დემეტრე I-ის ემისიები.

1. შუბლი: ცენტრში მოთავსებული ასომთავრული **Շ**, რომელიც დემეტრეს სახელის ინიციალს წარმოადგენს. ზემოთ და ქვემოთ არაბული ზედწერილი **ملك الملوك** მეფეთა მეფე. ირგვლივ რკალი და გაურკვეველი არაბული წარწერა. ზურგი: ორსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი **محمود بن محمد** მაჰმუდ იბნ მუჰამმადი (1118-1131 წწ.). გარშემო ასევე არაბული ლეგენდა, რომელიც ძნელად იკითხება.

2. შუბლი: რვაკუთხედ ფიგურიან ჩარჩოს ცენტრში ასომთავრული **Շ**. ჩარჩოს გარეთ არაბული წარწერა

ملك الملوك
حسام المسيح

მეფეთა მეფე, მესიის მახვილი – სტილიზებულია და ჩარჩოს ნაწილს წარმოადგენს. ზურგი: ხუთღერძიანი ვარდულის შინაგან ბუ-

დეებში მოთავსებული არაბული წარწერა გვამცნობს არაბთა ხალიფას ალ-მუჰთაფი ლი-ამრ ალლაჰის (1136-1160 წწ.) სახელს, ხოლო გარეგან ბუდეებში არაბულივე ზედწერილი – სელჩუკთა სულთნის ღიას ედ-დინ მასუდის (1133-1152 წწ.) სახელს.

დემეტრე I-ის კონკრეტული ემისიების თარიღი მონეტაზე მოცემული მუსლიმი მმართველების წლების მიხედვით უნდა დავადგინოთ. გამოდის, რომ დემეტრე I ემისიებს 1125-1131, 1136-1152 წლებში ახორციელებდა.

გიორგი III-ის (1156-1184 წწ.) „უწესოდ“ მოჭრილი სპილენძის მონეტები (გიორგი III-ის ემისიები მთავრული ნიშნით) დემეტრე I-ის ზემოთ აღწერილ მონეტის ვარიანტს წარმოადგენს და განსხვავდება მეფის სახელის ინიციალით. ასომთავრული დონის ნაცვლად აქ გიორგის ინიციალია ამოკვეთილი ასომთავრულითვე. არ შეიძლება გაკვირვება არ გამოიწვიოს იმ ფაქტმა, რომ გაერთიანებული საქართველოს ძლიერი მეფე გიორგი III თავის მონეტაზე არაბულ ზედწერილებსა და ხალიფას სახელს ათავსებს. ზოგიერთი მკვლევარი ამას იმით ხსნის, რომ საქართველოს მეფე რაღაც ფორმით დამოკიდებული იყო მუსლიმ მფლობელზე. მაგრამ ასეთი მოსაზრება ყოვლად უსაფუძვლოა. დემეტრესა და გიორგი III-ის ასეთი კონკრეტული ჟესტი ნაკარნახევი იყო წმინდა ეკონომიკური მოტივებით, რადგან ქართულ მონეტებს გზა უნდა გაეკვლია მახლობელი აღმოსავლეთის ბაზრისკენ, ამას კი არაბული ლეგენდა და ხალიფას სახელის მოხსენიება უთუოდ უწყობდა ხელს. ამავე დროს წარწერის შინაარსი იმასაც ატყობინებდა მუსლიმურ სამყაროს, რომ, ვთქვათ, გიორგი III „მეფეთა მეფე“ და „მესიის მახვილი“ იყო. კონკრეტული ემისიები 1156-1160 წლებში ხორციელდებოდა.

გიორგი III „უწესოდ“ მოჭრილი მონეტების პარალელურად იწყებს აგრეთვე მრგვალი მოყვანილობის (გიორგი III-ის მონეტები – მეფე შევარდენით ხელში) მონეტების ემისიასაც (შუბლი: აზიურ-ბიზანტიურ სამოსელში გამოწყობილი გიორგი III მარცხენა (ზოგჯერ მარჯვენა) ხელით დოინჯშემოყრილი ფეხმორთხმით ზის პირდაპირ. მას მეორე გაწვდილ ხელზე შევარდენი უზის. თავს საიმპერატორო სტემა უმშვენებს. მონეტის არეზე გაფანტულია ქართული მხედრული წარწერა, რომელიც იუწყება მეფის სახელს (შემოკლებულად – გი, ზოგან ამას ემატება „LTI“-ს მონოგრამა) და ასომთავრული წარწერა ԳԻՂԻՄ ԺՈՐՈՆԻԿՈՆՏԱ 394 (=1174 წ.). ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

ملك الملوك

کیورکی بن دیمطری

მეფეთა მეფე გიორგი, ძე დემეტრესი, მესიის მახვილი).

1184 წლიდან თამარი ერთპიროვნული მმართველია (თამარ მეფის მონეტები მისი ხელრთვით) (შუბლი: წნული ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში თამარის ხელრთვა. ორნამენტის გარშემო დაქარაგმებულია ასომთავრული ზედწერილი – **ⴗⵏ ⵜⴰⵎⴰⵔⵉ ⵜⴰⵎⴻⵔⴼⴰⵏⵜ**, ანუ „თამარის სამეფო“). ზურგი: ხუთსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

اعز الله انصاره

ضاعف الله جلالها ومدّ ظلالها وايد اقبالها

აღნიშნული მონეტები რამდენიმე თვალსაზრისით იქცევს ყურადღებას. ჯერ ერთი, ასეთი მედიდური წარწერა არაბულად არცერთ ქართულ მონეტებზე არ მოთავსებულა. საქართველოს არ-

ნახული ძლიერების სურათის აღდგენა მარტო ამ მონეტების ლეგენდის საშუალებითაც კი შეიძლება. მეორეც, სპილენძის მონეტას აწერია „... იქნა ჭედაი ვერცხლისი...“, აქ ე.წ. „ვერცხლის კრიზისის“ პერიპეტები უნდა იყოს ასახული. სხვა ვარიანტზე მოთავსებულია თარიღი ქორონიკონი 430 (=1210 წ.). უნდა აღინიშნოს, რომ აღწერილი ნუმიზმატიკური ძეგლები ჩვენამდე ათასობითაა მოსული, და საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე ნაპოვნი.

როგორც ცნობილია, 1188 წელს თამარმა ხელმეორედ იქორწინა დავით სოსლანზე. მათი სახელითაა მოჭრილი ქვემოთ აღწერილი „წესიერი“ ფორმის სპილენძის მონეტები (თამარისა და დავითის მონეტები „ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნით“), რომლებმაც ჩვენამდე დიდი რაოდენობით მოაღწია (შუბლი: მონეტის ცენტრში მოთავსებულია რთული აგებულების ნახაზი – ნიშანი, რომელსაც დ. კაპანაძე ნაკვეთს ეძახის და ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნად მიიჩნევს. მარცხნივ და მარჯვნივ ასომთავრულით დაქარაგმებულია თამარისა და დავითის სახელები – ԹԻ და ԶԲ. ზემოთ და ქვემოთ ასომთავრულითვე ԺԶԿԶ ქორონიკონსა 420 (=1200 წ.). ზურგი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

ملكة الملكات

جلال الدنيا والدين

تامار ابنة كيوري

ظهير المسيح

დედოფალი დედოფალთა, დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, თამარ, ასული გიორგისა, მესიის მიმდევარი).

რაც შეეხება თამარისა და დავითის მონეტის შუბლზე მოთავსებულ რთულ ფიგურულ ნიშანს, რომელსაც დ. კაპანაძე ბაგრატიონთა საგვარეულო ნიშნად მიიჩნევს, მისი მნიშვნელობა გახსნა ქართული პალეოგრაფიის შესანიშნავმა მცოდნემ, თ. ბარნაველმა. მისი აზრით, მონეტაზე მოთავსებულ ფიგურულ ნიშანში მოცემულია მონოგრამულად შერწყმული ქართული ასოები, რომლებიც გადმოცემს თამარისა და დავითის სახელებს. დაბოლოს, გაკვირვით შევეხებით თამარის გარდაცვალების თარიღს, რამდენადაც ამ თარიღის დადგენისას მნიშვნელოვან როლს სწორედ ნუმიზმატიკური ძეგლები ასრულებს. თამარის გარდაცვალების თარიღად მკვლევარები განსხვავებულ წლებს ასახელებენ. ყველაზე მისაღები 1210 წელია, რასაც ნუმიზმატიკური მასალა ავლენს. საქმე ის გახლავთ, რომ თამარი მონეტებს 1210 წელს ჰრიდა, და ამავე დროს ცნობილია 1210 წლით დათარიღებული გიორგი IV ლაშას მონეტები წარწერით „გიორგი, ძე თამარისა“ და გიორგი IV ლა-

სუდან. ორნამენტის ბუდეებში შემოკლებით თარიღია – 𐌲𐌹𐌸𐌸𐌹𐌲𐌰
ქორონიკონსა 447 (=1227 წ.). ზურგი: ოთხსტრიქონიანი არაბული
ზედწერილი

الملكة لملوك و الملكات

جلال الدنيا والدين

روسدان بنت تمار ظهير المسيح

اعز الله انصاره

დედოფალი მეფეთა და დედოფალთა, დიდება ქვეყნისა, სამეფოსი და სარწმუნოებისა, რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის მიმდევარი, განადიდოს ღმერთმან ძლევანი მისნი. გარშემო რკალი.

ზემოთ აღწერილ მონეტებთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს, რომ, მიუხედავად მათი მრავალრიცხოვნებისა, ყველა მათგანს თარიღად 1227 წელი უზის. ეს იმას ნიშნავს, რომ 1227 წელი გახლავთ კონკრეტული ნიმუშის შემოღების და არა ემისიის წელი.

რუსუდანის ვერცხლის მონეტები (რუსუდანის ვერცხლის მონეტები იესო ქრისტეს გამოსახულებით) კომპოზიციით ახლოს დგას ბიზანტიურ ნუმიზმატიკურ ძეგლებთან, ხოლო წონით ისეთივეა, როგორც სინქრონული აღმოსავლური დირჰემები (შუბლი: ქრისტეს წელზევითი გამოსახულება პირდაპირ, მოსასხამით, თავზე შარავანდედით. მარჯვენა ხელით ლოცავს, მარცხენა ხელში ბიბლია უჭირავს, რომლის ყდაზე სამი ბურთულაა. IC XC მონეტის არეში. ირგვლივ ხაზოვანი რკალი და ასომთავრული გარშემოწერილი – 𐌸𐌹𐌸𐌸𐌹𐌲𐌰 𐌹𐌲𐌸𐌹𐌲𐌰 𐌹𐌲𐌸𐌹𐌲𐌰 𐌹𐌲𐌸𐌹𐌲𐌰, ე.ი. სახელითა ღვთისაითა იჰყედა ქორონიკონსა 450 (=1230 წ.). ზურგი: რთული ორნამენტული ჩარჩოს ცენტრში, რომელიც მოგვაგონებს თამარ მეფის 1200 წლით დათარიღებულ მონეტაზე ამოკვეთილ ნიშანს (თ. ბარნაველი მას „შუბისპირის მსგავს კონტურად“ მიიჩნევს), ჩაწერილია ასომთავრული 𐌶𐌸𐌹, ე.ი. რუსუდან. ირგვლივ გარშემოვლებულია არაბული ზედწერილი

ملكة الملكات جلال الدنيا والدين روسدان بنت تمار ظهير المسيح

დედოფალი დედოფალთა, დიდება ქვეყნისა და სარწმუნოებისა, რუსუდან, ასული თამარისა, მესიის მიმდევარი).

ქრისტეს ბიუსტის ტიპი აღებულია ბიზანტიის იმპერატორის, ნიკიფორე III ბოტანიატის (1078-1081 წწ.) ნომისმიდან. ამით აიხსნება ის ფაქტი, რომ ქართულ სიგელებში რუსუდანის დრამებს „ბოტინატი“ ან „ბოტინაური“ ეწოდება. ზოგჯერ მას „ცხუმური თეთრი“ ცვლის (თეთრი აქ საანგარიშო ერთეულია). გამოთქმულია მოსაზრება, რომ რუსუდანის ვერცხლი ცხუმში მოიჭრა. მართლაც, თბილისი ამ დროს ოკუპირებულია ჯალალ ედ-დინის

მიერ. მრავალნაირ ვარიანტად წარმოდგენილი ეს მონეტები სხვადასხვანაირი მახასიათებელი ნიშნებით განსხვავდება ერთმანეთისაგან. აღწერილ ვერცხლის მონეტებს ლიტერატურაში დრამას უწოდებენ.

ჯალალ ედ-დინის შემოსევებიდან მოკლე ხანში ქვეყანაში მონღოლთა ჰეგემონია დამყარდა. რუსუდანის შემდგომ მოჭრილი მონეტები ორ ჯგუფად იყოფა: 1. ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში და 2. მონღოლური საოკუპაციო მონეტები.

1247 წელს თბილისის ზარაფხანაში დავით ნარინის (1245-1293 წწ.) სახელით ვერცხლის მონეტა (დავით ნარინის ვერცხლის მონეტები მხედრის გამოსახულებით) იჭრება (შუბლი: მარჯვნივ მიმართული გვირგვინოსანი მეფე-მხედრის გამოსახულება, რომელსაც მარჯვენა ხელში მათრახი უჭირავს. გამოსახულების წინ მონოგრამა, რომელიც დავითის სახელს აღნიშნავს. აქვეა თარიღი ԺԷԿԶ, ე.ი. ქორონიკონი 467 (=1247 წ.). მხედრის უკან ექვსქიმიანი ვარსკვლავი. ზურგი: ოთხსტრიქონიანი სპარსული ზედწერილი

بقوة خدا
دولة كوك
قال بنده
داود ملك

ძალითა ღვთისათა, მონა გუიუკ-ყაენის მთავრობისა. მეფე დავითი.

ზედწერილის გვერდით მარჯვენა მხარეს სპარსულადვეა მოჭრის ადგილი:

ضرب تفليس

იჭედა თბილისს).

თბილისშივე ჰიჯრ. 650, 651 და 652 წლებში იჭრება დავით ნარინის თანამოსაყდრის, დავით ულუს (1247-1270 წწ.) ვერცხლის იშვიათი მონეტები (დავით ულუ „ბაგრატიონის“ 1252-1255 წლების ვერცხლის ემისიები) (შუბლი: ოთხსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

داود ملك
ابن كيوركى
البعراطى
ضرب تفليس

დავით მეფე, ძე გიორგისა, ბაგრატიონი. იჭედა თბილისს. ზურგი: ოთხსტრიქონიანი სპარსული ზედწერილი

بقوة خدای
یاقبال پادشاهی
جهان منکو قان

و ستمائة سنة خمسين

ძალითა ღვთისათა, მსოფლიოს მანგუ ყაენის ნებითა, წელსა 650 (=1252/53 წწ.).

დავით ულუსვე უნდა ეკუთვნოდეს სპილენძის იშვიათი მონეტები (დავით ულუს სპილენძის მონეტები მხედრის გამოსახულებით) (შუბლი: გვირგვინოსანი მხედრის მარჯვნივ მიმართული ფიგურა. გამოსახულების ორივე მხარეს – ასომთავრული Շ და Թ, რაც დავითის სახელის დაქარაგმებაა. ზურგი: სამსტრიქონიანი არაბული ზედწერილი

الملك الملوك

داود بن كوركى

حسام المسيح

მეფეთა მეფე დავით, მე გიორგისა, მესიის მახვილი).

მონეტის ზუსტი ატრიბუცია პოლემიკის საგანია. მეცნიერთა ნაწილის აზრით, მონეტა დავით აღმაშენებელს უნდა მოეჭრა, უმრავლესობა კი მას დავით ულუს აკუთვნებს იმ ძლიერი არგუმენტის საფუძველზე, რომ სადისკუსიო მონეტა ზუსტი ასლია რუმის სელჩუკიდის, ქაიხოსრო I-ის (1192-1200 წწ.) სპილენძის ფულების იკონოგრაფიისა. ამიტომ, მისი ემისია დავით აღმაშენებლის მიერ წარმოდგენილია.⁴²

ქართული საკრედიტო ფული აფხაზეთიდან

სოხუმში, შუქურის რაიონში, ნაპოვნია გიორგი III-ის 1174 წელს მოჭრილი მონეტა. არსებობს ცნობები სოხუმში ორი ასეთი მონეტის აღმოჩენის შესახებ 1880 და 1902 წლებში. აქვეა აღმოჩენილი თამარის და დავით სოსლანის სახელით მოჭრილი ორი მონეტა. რუსუდანის 1227 წლით დათარიღებული მონეტა ნაპოვნია სოხუმის მიდამოებში.⁴³

⁴² თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. ქართული საკრედიტო ფული (XII საუკუნე-XIII საუკუნის 20-იანი წლები); ქართველ მეფეთა მონეტები XIII-XIV საუკუნეებში. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2015, გვ. 39-62, 66-72, 82-86; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, Natia Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, გვ. 245-271.

⁴³ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, გვ. 102.

XII-XIII სს. მოწებები საქართველოდან

- ქართული საკრედიტო ფული, რუსუდანის ვერცხლის მონეტები

სამონეტო მიმოქცევა დასავლეთ საქართველოში XIII-XV საუკუნეებში

XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული სამონეტო ჯგუფის სახელია. ის შედგება დავით ულუს და დავით ნარინის სახელით მოჭრილი ფულის (მონეტები ორი დავითის გამოსახულებით) და კირმანეული თეთრისგან.

ორი დავითის მონეტის პროტოტიპი ბიზანტიის იმპერატორების იოანე II კომნენოსის (1118-1143 წწ.) და მიხაელ VIII პალეოლოგის (1258-1282 წწ.) ნუმისმატიკური ძეგლები უნდა იყოს. მათი რიცხვი სულ ათი ცალით განისაზღვრება (შუბლი: ორი მეფის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ. ორივეს თავზე გვირგვინები (სტემა) ადგას და თვლებით შემკული საიმპერატორო სამოსი აცვია. მარცხნივ მდგომ წვერულვაშებიან მეფეს მარცხენა ხელში ლაბარუმი უჭირავს, ხოლო მარჯვენა ხელი დოინჯშემოყრილი აქვს. იგივე ლაბარუმი მარჯვნივ მდგომ უწვერო მეფესაც უჭირავს მარჯვენა ხელში, ხოლო მარცხენა ხელი მასაც დოინჯშემოყრილი აქვს. მონეტის მარცხენა და მარჯვენა კიდეებზე ვერტიკალურად განლაგებულია ქართული მთავრული ასოებით შესრულებული ზედწერილი – ԾՄԲ და ՄԺԾ, რომელიც ასე იშიფრება – დავით მეფე, მეფეთა მეფე დავით. ზურგი: ტახტზე მჯდომი ღვთისმშობლის გამოსახულება პირდაპირ, რომელსაც თავს წერტილოვანი შარავანდედი ადგას და ნაკეცებიანი სამოსი აცვია. ტახტის სახელურზე დაყრდნობილი მარჯვენა ხელი მკერდზე აქვს მიდებული, მარცხენა ხელით ასევე ტახტის სახელურს უნდა ეყრდნობოდეს. გამოსახულების მარცხნივ, ერთ სტრიქონად, ქარაგმით შესრულებული ასომთავრული ზედწერილია – ԾԾ ე.ი. დედა(ე). მარჯვნივ, მთავრულივე ასოებით, აგრეთვე ქარაგმით, ორ სტრიქონად – ՈՒԲ ՆԸ ღუთისა(ე).

მიღებული ქრონოლოგიის თანახმად, 1259 წელს მონღოლთა ბატონობის წინააღმდეგ აჯანყდა დავით ნარინი. ის დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და ამით საქართველოს სამეფო de facto ორად გაიყო. სხვა ვერსიით, საქართველოს სამეფოს ორად გაყოფას ადგილი ჰქონდა ბევრად უფრო ადრე. ზოგი დასავლური წყარო ამ კუთხით თითქოს უფრო ნიშანდობლივია. საფრანგეთის მეფის ლუი IX-ის ელჩი ბერი გიომ დე რუბრუკი დიდი ყაენის კარზე გაემგზავრა. 1257 წელს ის საფრანგეთში დაბრუნდა და მოხსენებითი ბარათიც წარადგინა. აქედან, ერთი პასაჟი ძალზედ საინტე-

რესოა: „ამ უბის იქით ზიქიაა (თანამედროვე ტუაპსეს მხარე, რუსეთის ფედერაცია – თ. დ.), რომელიც თათრებს არ ემორჩილება, და უფრო აღმოსავლეთით არიან სუენები და იბერები, რომლებიც ასევე არ ემორჩილებიან მათ“. ეს, უბრალოდ, ნიშნავს იმას, რომ 1257 წლისთვის დასავლეთ საქართველო მონღოლებისთვის უკვე დაკარგულია. 1257 წელი საქართველოს გაყოფის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარია, თუკი რუბრუკმა უახლესი ინფორმაცია დაამატა საკუთარ შთაბეჭდილებებს. ქვედა ქრონოლოგიურ ზღვარს კი განსაზღვრავს მისი ამ მხარეებში ყოფნის თარიღი. ეს კი 1255 წლის დასაწყისია. ყოველივე აღნიშნული ორი დავითის მონეტების ემისიის თარიღს არ ცვლის. 1260 წელს მონღოლებს დავით ულუც აუჯანყდა, მაგრამ დამარცხდა. ის ჯერ სამცხეში გადავიდა, მერე კი – დასავლეთ საქართველოში. ამრიგად, დასავლეთ საქართველოს ტახტზე ხანმოკლე დროით, ალბათ, 1261 წლის დასაწყისიდან 1262 წლის დამდეგამდე, ერთდროულად ორი მეფე აღმოჩნდა. სწორედ ამ ხანებში მათ ორი მეფის სახელით მოჭრეს ვერცხლის საკმაოდ იშვიათი მონეტები.

რაც შეეხება ტრაპიზონის ასპრების ქართულ მინაბაძებს, კირმანეულებს, ისინი ძირითადად ორი იმპერატორის მონეტების მიხედვით იჭრება: მანუილ I-ის (1238-1263 წწ.) და იოანე II-ის (1280-1297 წწ.). ქვემოთ ვიძლევი მათ აღწერილობას.

კირმანეული თეთრი, მანუილის სახელიანი ემისიები. შუბლი: ფეხზე მდგომი წმ. ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, შარავანდედით და გრძელნაკეცებიანი წამოსასხამით. მარჯვენა ხელში მას გრძელბუნიათი ჯვარი უპყრია, მარცხენაში – სამოსის ნაკეცი. წმ. ევგენიოსის მარცხნივ და მარჯვნივ ვერტიკალურად განლაგებულია ბერძნული ზედწერილი – O-A-ΠI/EY-TE-NI-O, ე.ი. წმინდა ევგენიოსი. ზურგი: ფეხზე მდგომი იმპერატორის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, რომელსაც თავზე სტემა (საკიდრებიანი საიმპერატორო გვირგვინი) ახურავს და თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსელი აცვია. მარჯვენა ხელში მას გრძელბუნიათი ლაზარუმი უჭირავს, მარცხენაში – ანექსიკაკია. მარჯვნივ ზემოთ – ღვთაების მაკურთხებელი ხელი. გამოსახულების მარცხნივ და მარჯვნივ ვერტიკალურად განლაგებულია ბერძნული ზედწერილი – M-N-A/O-K-MN – მანუილ კომნენოსი.

კირმანეული თეთრი, იოანეს სახელიანი ემისიები. შუბლი: წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე შარავანდედით და გულმკერდის არეში თვლებით შემკული წა-

მოსასხამით. მარჯვენა ხელში მას გრძელბუნიათი ჯვარი უპყრია, მარცხენაში – წამოსასხამის ნაკეცები, რომლებიც წელის არეში აქვს მოკრეფილი. ბერძნული ზედწერილი ვერტიკალურად არის განლაგებული – A-E-Y/TE-NI . გარშემო გაცვეთილი წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტები. ზურგი: ფეხზე მდგომი კეისრის გამოსახულება პირდაპირ, თვლებით მოოჭვილი საიმპერატორო სამოსით და სტემით. მარჯვენა ხელში მას მოკლებუნიათი ლაბარუმი უჭირავს. მარჯვენა ზედა კუთხეში – ღვთაების მაკურთხეველი ხელი, ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი, ბერძნული ზედწერილი ვერტიკალურად არის განლაგებული – A-O K/N-O . შემორჩენილია წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტები.

კირმანეული თეთრი, ემისიები „კეისარი სამრკალიან სტემაში“.

1. შუბლი: ფეხზე მდგომი წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება პირდაპირ, მას თავზე შარავანდედი ადგას და წმინდანის სამოსი აცვია. მარჯვენა ხელში ჯვარი უპყრია, მარცხენა – დოინჯშემოყრილი აქვს. ბერძნული ზედწერილი – O-Y/T-E-N-O . შემორჩენილია წერტილოვანი რკალის ფრაგმენტი. ზურგი: კეისრის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე სამრკალიანი გვირგვინი ადგას, რომლის აქეთ და იქით საკიდრებია დაშვებული. კეისარი შემოსილია გრძელი და განიერი სამოსით. ჰორიზონტალურად გაწვდილ მარცხენა ხელში ჯვრიანი სფერო უპყრია, ნახევარკალისებურად მოხრილ მარჯვენა ხელში – მოკლებუნიათი ლაბარუმი. მარჯვენა ზედა კუთხეში ღვთაების მაკურთხეველი ხელია, ამავე მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი. ბერძნული ზედწერილი – I A-O-KO/H-O .

2. შუბლი: წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ. თავზე მას შარავანდედი ადგას და შემოსილია საიმპერატორო სამოსის მსგავსი ტანსაცმლით. მარჯვენა ხელში უპყრია გრძელბუნიათი ჯვარი, მარცხენა ხელი დოინჯშემოყრილი აქვს. ზედწერილი ასეთი ხასიათისაა – E-I/T-E-NY-O-O . ზურგი: კეისრის გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე სამრკალიანი გვირგვინი ადგას, რომლის აქეთ-იქით თვლიანი თითო საკიდია დაშვებული (სტემა), ყელის გარშემო – თვლებით შემკული მანიაკი, წინ – ჩამოშვებული ლოროსი. მარჯვენა ხელში ლაბარუმი უპყრია, მარცხენა ხელი დოინჯშემოყრილი აქვს. მარცხენა მხარეს ჯვრიანმა სფერომ სამფოთლოვანი ყვავილისებური ფორმა მიიღო, ლოროსის ბოლომ კი – ოთხკუთხედის, ორივე ერთად ჯვრიანი სფეროს და ლოროსის ბოლო ნაწილის გაერთიანებული და გადაგ-

ვარებული ნახაზია. მარჯვნივ ზემოთ – ღვთაების მაკურთხეველი ხელი, ამავე მხარეს ქვემოთ – სოლომონის ბეჭედი, ზედწერილი – $\Omega-O-K-H/N-O$.

შემდეგი ე.წ. კირმანეულის ახალი სახეა (კირმანეული თეთრი, ემისიები კეისრის წელზევითი გამოსახულებით) (შუბლი: წმინდა ევგენიოსის გამოსახულება წელზევით პირდაპირ. თავზე მას შარავანდედი ადგას და ნაკეცებიანი სამოსი აცვია. მარჯვენა ხელში ლაბარუმი უპყრია, მარცხენაში – ჯვარი, შეიმჩნევა ლეგენდების კვალი. ზურგი: კეისრის წელზევითი გამოსახულება პირდაპირ სტემაში, შემოსილია სწორი და ირიბნაკეცებიანი კეისრის სამოსით. მარჯვენა ხელში მას უპყრია მოკლებუნიანი ლაბარუმი, მარცხენაში – გრძელბუნიანი ჯვარი. მარჯვენა იდლიის ქვეშ ორი წერტილია, ამავე მხარეს – ფარი, ლეგენდა გადასულია, თუ საერთო არ არის ამოკვეთილი?! შეიმჩნევა წერტილოვანი რკალი).

შემდეგია კირმანეული თეთრი, ემისია ასომთავრული ნიშნებით (შუბლი: წმინდა ევგენიოსი ჩვეულებრივ პოზაში, შარავანდედით და გრძელნაკეცებიანი სამოსით. მარცხნივ გაურკვეველი ნიშნებია. მარჯვნივ – ზემოთ ორი ქართული მთავრული ასოა – $\overline{\text{LI}}$, ხოლო ქვემოთ ორ სტრიქონად სამი ბერძნული ასოა – $\Gamma E-O$. ზურგი: კეისრის (მეფის) გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, თავზე სამრკალიანი გვირგვინი ადგას, რომლის ორივე მხრიდან სამთვლიანი საკიდია დაშვებული (სტემა). კეისარი საიმპერატორო ტანსაცმლითაა შემოსილი. წინ თვლებით შემოსილი ლოროსი აქვს ჩამოშვებული. დოინჯშემოყრილ მარცხენა ხელში მოკლებუნიანი ლაბარუმი უჭირავს, მარჯვენა ხელი თავისუფალი აქვს. მარცხნივ ვერტიკალურად და ორ სტრიქონად ორი ქართული მთავრული ასოთი შესრულებული ზედწერილი – $\Phi-\Psi$).

მონეტის შუბლის და ზურგის ზედწერილი ბუნებრივად იმიგრება როგორც „გიორგი მეფე“ (ქართული) და როგორც „წმ. ევგენიოსი“ (ბერძნული). სპეციალისტების უმრავლესობა ამ მონეტებს იმერეთის მეფე გიორგი I-ს (1389-1392 წწ.) მიაკუთვნებს.

კირმანეული თეთრი, ვამეყის ფული წმინდა ევგენიოსის გამოსახულებით. შუბლი: ორნამენტულ ჩარჩოში შებრუნებით მოთავსებული მხედრული წარწერა – ვამეყ. ზურგი: ადამიანის სქემატური გამოსახულება მთელი ტანით პირდაპირ, როგორც ჩანს, ტრაპიზონის მფარველი წმინდანის, ევგენიოსის, რადგან მის მარცხნივ და მარჯვნივ შემორჩენილია ბერძნული ზედწერილი – $O-E/\Gamma E-IN$. გამოსახულებას თავზე გვირგვინი უნდა ედგას, რომლის ორივე

მხრიდან თითო თვლიანი თითო საკიდია დაშვებული. მარცხნივ გაწვდილ და რკალისებურად მოხრილ მარჯვენა ხელში ბუნი უჭირავს. ის, შესაძლოა, ლაბარუმი ან ჯვარი იყოს.

პირველად ვამეყის ფული ს. მაკალათიამ გამოაქვეყნა. 1940 წლის მაისში მან პირადად გასინჯა და ფოტოგრაფიულად გადაიღო აღნიშნული ფული, რომელიც ინახებოდა ალექსანდრე სიმონოვის ოჯახში, ქალაქ სოხუმში. მასზე აღბეჭდილი წარწერის მიხედვით, ს. მაკალათიამ ეს მონეტა ვამეყ I დადიანს (1384-1396 წწ.) მიაკუთვნა. 1927 წელს სოხუმში „ბაგრატის ციხის“ ნანგრევების მახლობლად აღმოჩნდა განძი, რომელიც შეიცავდა რამდენიმე ასეულ ტრაპიზონის ასპრის ქართულ მინაბაძს და ზემოაღწერილ მონეტას. XV საუკუნის სასისხლო სიგელებში დადასტურებულია ცხუმური თეთრი. ზოგი სპეციალისტი ვამეყ დადიანის მონეტას სწორედ რომ ცხუმურ თეთრად მიიჩნევს.

ჯერ კიდევ 1844 წელს მ. ბარათაევმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ საქართველოში იჭრებოდა ტრაპიზონის ასპრების იმიტაციები და ისინი გააიგივა ქართულ წერილობით ძეგლებში მოხსენიებულ კირმანეულთან. დღეს ტრაპიზონის ასპრების ქართული მინაბაძების დამახასიათებელ ნიშნებად მიჩნეულია გამოსახულებათა დეტალების დამახინჯება, ლეგენდების არასწორი გადმოცემა, ზოგიერთ შემთხვევაში კი მათი წაკითხვის შეუძლებლობა, ორიგინალებთან შედარებით დაბალი წონა. ტერმინი „კირმანეული“ XV საუკუნის ქართულ საბუთებშიც ფიქსირდება. ეს ფული მხოლოდ საქართველოში იყო გავრცელებული და მისი ემიტენტი, შესაძლოა, სახელმწიფო ხელისუფლება ყოფილიყო.

ტერმინ „კირმანეულის“ შესახებ ვაჩნაძეების სასისხლო სიგელში ვკითხულობთ: „... ამა თეთრისა საქმე ასე უწყოდეთ, ბერძენთა მეფეს კირმანოელ ერქვა და მისეულად კირმანოელისეული ჰქუიან“.

XIII-XV საუკუნეების უცხოური მონეტები დასავლეთ საქართველოდან

1. კოპიტნარის განძი. მასში 15 ცალი ტრაპიზონის ასპრი შედის, რომლებიც მოჭრილია შემდეგი იმპერატორების სახელით: მანუილ I (1238-1263 წწ.) – 6 ცალი, იოანე II (1280-1297 წწ.) – 7 ცალი, მანუილ III (1390-1417 წწ.) – 1 ცალი, ალექსი IV (1417-1446 წწ.) – 1 ცალი.

2. ტოზანიერის განძი. მის შემადგენლობაში 186 ასპრი შედის და ისინი განეკუთვნება შემდეგ იმპერატორებს: იოანე I (1235-1238 წწ.) – 4 ცალი, მანუილ I – 56 ცალი, იოანე II – 125 ცალი, იოანე II და ალექსი II (1297 წ-მდე) – 1 ცალი.

შემდეგი აღმოჩენები დალაგებულია აღმოჩენის წლების მიხედვით.

3. 1885 წელს სოხუმში, მდ. ბესლეთის მარცხენა ნაპირის მახლობლად, აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტა. ა. ორემნიკოვის განსაზღვრით, ეს იყო ტრაპიზონის კომნენოსების დროინდელი ცუდად შენახული ასპრი.

4. 1886 წელს სოხუმში, ე.წ. სამხედრო ქალაქის ტერიტორიაზე, აღმოჩნდა ტრაპიზონის ერთ-ერთი კომნენოსის ასპრი.

5. 1894 წელს ხონის მახლობლად მდებარე სოფ. პატარა ჯიხა-იშში შემთხვევით მიაკვლიეს განძს, რომლის შემადგენლობაში 500-მდე ვერცხლის მონეტა შედიოდა, მათ შორის იყო იოანე III-ის (1340-1344 წწ.) ასპრი. განძის ძირითადი ნაწილი თურქული (1520-1617 წწ.) და ირანული (1524-1574 წწ.) მონეტებია.

6. 1908 წელს ქუთაისის მაზრაში აღმოჩნდა იოანე I-ისა (1235-1238 წწ.) და მანუილ I-ის (1238-1263 წწ.) ასპრების განძი. ევგ. პახომოვს აქედან 50 ცალი პირადად უნახავს და 30 ცალი შეუძენია კიდეც.

7. 1928 თუ 1929 წელს სოხუმის მიდამოებში იპოვეს იოანე II-ის ასპრი.

8. 1931 წელს სოხუმში იპოვეს იოანე II-ის 5 ასპრი, აქედან 1 ცალი შედის სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკური კოლექციის განძების ფონდში.

9. 1932 წელს ჭიათურის შემოგარენში ბავშვებმა შემთხვევით იპოვეს იოანე II-ის ასპრი, რომელიც დ. კაპანაძემ შეიძინა.

10. იმავე წელს ისევ ჭიათურაში ნაპოვნია იყო იოანე II-ის მონეტა.

11. 1935 წელს ქუთაისში ნაპოვნია იყო XIII საუკუნის ტრაპიზონის მონეტა.

12. 1940 წელს ვანის რაიონის სოფ. შუამთის მახლობლად აღმოჩენილი იოანე II-ის ასპრი შეიძინა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა.

13. 1948 წელს თერჯოლის რაიონის სოფ. ზედა საზანოში შემთხვევით აღმოჩნდა თიხის ქილა ვერცხლის მონეტებით. სელჩუკურ მონეტებთან ერთად აქ მანუილ I-ის ასპრებიც იყო, რომლებიც დაცულია საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში, სულ – 9 ცალი.

14. 1951 წელს სოხუმის რაიონის სოფ. ბესლეთში შემთხვევით იპოვეს მანუილ I-ის მონეტა.

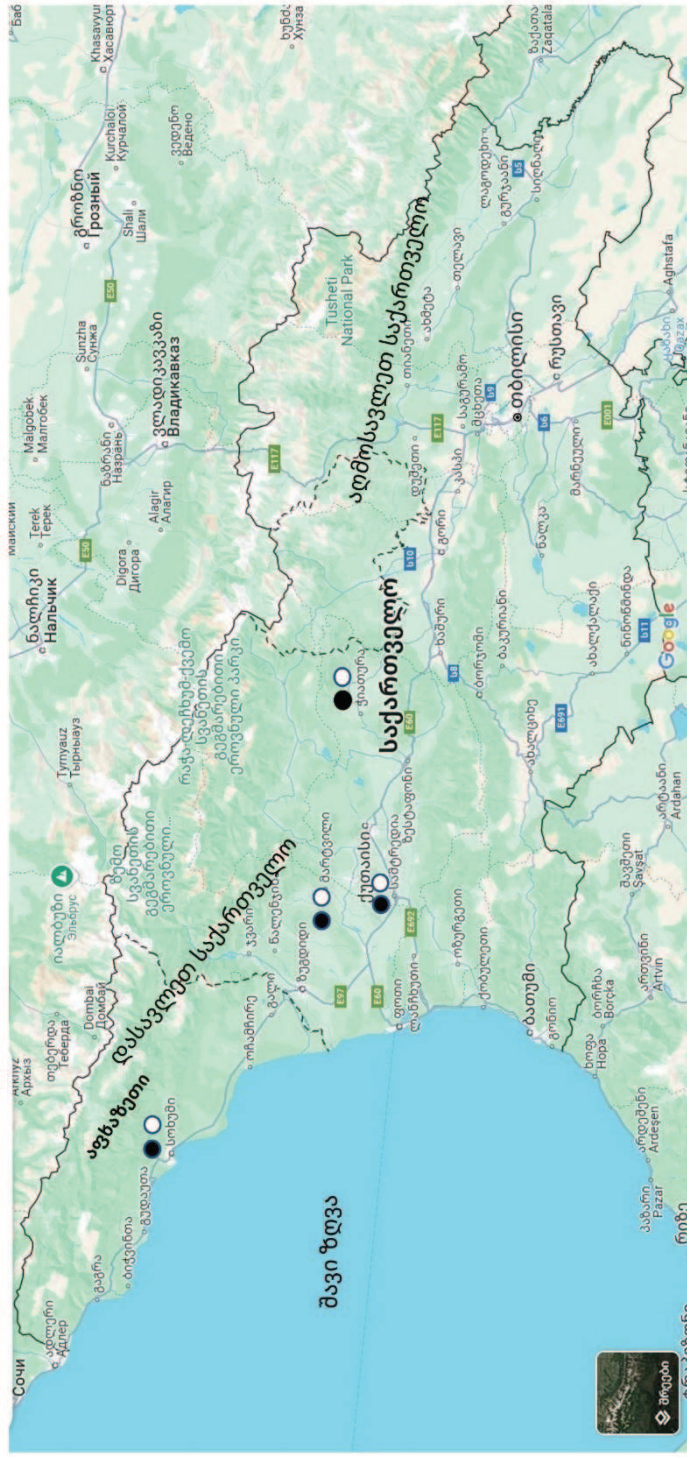
15. 1960 წელს ქუთაისში, ბაგრატის ტაძრის ჩრდილო-დასავლეთით, საკარმიდამო ნაკვეთის დამუშავების დროს აღმოჩნდა ტრაპიზონის ასპრები: იოანე I – 1 ცალი, მანუილ I – 1 ცალი, იოანე II – 19 ცალი. განძი დაცულია ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში.

16. 1969 წელს ხონში, ერთ-ერთი მაცხოვრებლის ეზოში, მიწის ზედაპირზე იპოვეს იოანე II-ის მონეტა. დაცულია საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

17. 1999 წელს მარტვილის რაიონის სოფ. ნოჯიხევში ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის ნოჯიხევის რაზმმა აღმოაჩინა მანუილ I-ის ასპრები და კირმანეული.⁴⁴

⁴⁴ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. XIII-XV საუკუნეების დასავლურქართული ფული. ქართული ნუმიზმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. III ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2015, გვ. 123-145; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, Natia Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, გვ. 312-327; გ. დუნდუა, თ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. II ნაწილი. თბ. 2011, გვ. 23-27.

XIII-XV სს. მონეტები დასავლეთ საქართველოდან

სამონეტო მიმოქცევა დასავლეთ საქართველოში XVI საუკუნეში

1946 წელს ხონის რაიონის სოფელ პატარა ჯიხაიში აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტების საკმაოდ მოზრდილი განძი, რომლის შემადგენლობაში შემავალი ფულები, სამწუხაროდ, თითქმის მთლიანად მიმოიფანტა. გადარჩა მხოლოდ 18 მონეტა. განძის გადარჩენილმა ამ მცირე ნაწილმაც კი საშუალება მისცა თ. ლომოურს ნაწილობრივ შეეცსო XVI საუკუნის ქართული ნუმისმატიკის ხარვეზი. 18 მონეტიდან 5 ქართულია, 4 თურქული და 9 ირანული. ყველა მათგანი ვერცხლისაა. 5 ქართული მონეტა სამ სხვადასხვა ტიპს იძლევა.

I ტიპი (გიორგი იმერთა მეფის მონეტები. პირველი ტიპი). შუბლი: წვერულვაშიანი მამაკაცის თავის სქემატური გამოსახულება პირდაპირ, ძვირფასი თვლებით შემკული სამეფო თავსაბურთით. მარცხნივ – მცენარეული ორნამენტი, ირგვლივ – ხაზოვანი და წერტილოვანი რკალები. ზურგი: დაქარაგმებული ქართული ასომთავრული წარწერა – ԺՊԴԼԻ „მეფე გიორგი“, მარჯვნივ მცენარეული ორნამენტი.

II ტიპი (გიორგი იმერთა მეფის მონეტები. მეორე „ტიპი“). მოგრძო, კუთხოვანი მოყვანილობის ლითონის ფირფიტაზე ორივე მხრიდან აღბეჭდილია ასომთავრული წარწერები. შუბლის მხარის წარწერა ორ სტრიქონად არის განლაგებული. სტრიქონებს შუა ხაზია. პირველ სტრიქონზე წერია – ԺԴԴ, მეორეზე – ԺՊ, ე.ი. „მეფე მეფეთა“. ირგვლივ ორმაგ ხაზოვან რკალს შუა წერტილოვანი რკალი. ზურგის მხარის წარწერაა – ԺԴԴԼԻ „მეფე გიორგი“.

III ტიპი (გიორგი იმერთა მეფის მონეტები. მესამე ტიპი). ის მოგრძო, არასწორი ოთხკუთხედის მოყვანილობისაა. შუბლის მხარეზე ჩანს წვერულვაშიანი ადამიანის თავი თავსაბურთში მარცხნივ. თავის წინ მოთავსებულია სამი მთავრული ასო – ԺՊԴ, უკან – ԴԼ, ე.ი. „მეფე გიორგი“. ზურგის მხარეს რაღაც ცხოველია გამოსახული. ის მარცხნივ არის მიმართული.

პატარა ჯიხაიშის განძში აღმოჩნდა სულთან მურად III-ის (1574-1595 წწ.) ჰიჯრ. 982 წლით (=1574-1575 წწ.) დათარიღებული ოსმალური ახჩა, რომელიც საზღვრავს განძის ქართულ მონეტებს. ფული მოჭრა იმერეთის მეფე გიორგი II-მ (1565-1585 წწ.).

მ. ბარათაევს და ვ. ლანგლუას გამოქვეყნებული აქვთ ქართული მონეტების ისეთი ნიმუში, რომელზედაც იკითხება სახელი ბაგრატ (ბაგრატ იმერთა მეფის მონეტები). თავის დროზე ვერცხლის

ეს მონეტა ვ. ლანგლუამ ბაგრატ III იმერთა მეფეს (1510-1565 წწ.) მიაკუთვნა (შუბლი: პირდაპირ მიმართული სქემატურად შესრულებული მეფის გამოსახულება სამრკალიანი გვირგვინით. ზურგი: ჰორიზონტალური ხაზით გაყოფილი ორსტრიქონიანი ქართული ასომთავრული ზედწერილი, რომელიც ასე უნდა იკითხებოდეს – „მეფე ბაგრატ“). დ. კაპანაძე შენიშნავს: „პატარა ჯიხაიშის განძიდან შემორჩენილ ნაწილში ბაგრატის სახელით აღბეჭდილი მონეტა არ აღმოჩნდა, მაგრამ არსებული ნიმუშების დაპირისპირება და ტიპების შედარება შესაძლებლობას იძლევა ამავე პერიოდს დაუკავშიროთ და 1510-1565 წლებით დავათარილოთ . . .“.

დაბოლოს, როგორც ფაქტობრივი მასალა ადასტურებს, საქართველოში იჭრებოდა თავმასპ I-ის მონეტების იმიტაციები (შაჰ თავმასპის ბისტების მინაბადები).

უკვე გვეჩვენა აღნიშნული, რომ ჩვენთვის ცნობილი პატარა ჯიხაიშის განძის შემადგენლობიდან სულ 18 მონეტა გადარჩა. აქედან 5 ქართულია, 4 – თურქული, ხოლო 9 – ირანული, ან ირანულის მიმბადველობა. თ. ლომოურის აღწერით, „ . . . გარეგნულად ესენი წარმოადგენენ მოგრძო არასწორ ოთხკუთხედ ფირფიტებს დიამეტრით 6/11 მილიმეტრიდან 13/16 მილიმეტრამდე და წონით 0,42 გრამიდან 0,75 გრამამდე. ფირფიტების ორივე მხარეს აღბეჭდილია არაბული წარწერები. ერთი მხარის წარწერა ჩვეულებრივი მუსლიმანური სიმბოლო უნდა იყოს, ხოლო მეორე მხარისა სრულიად გაურკვეველია. არც ერთ მათგანზე თარიღი არ ჩანს, მაგრამ სხვადასხვა ნიშნების შემწეობით მათი ზოგადი დათარიღება მაინც შესაძლებელია . . . საქართველოს მუზეუმის ნუმიზმატიკის კაბინეტში დაცულია მოზრდილი კოლექცია – რიცხვით 692 ცალი, რომელიც, მცირედის გამოკლებით, შედგება ამავე ტიპის ფულებისგან. წარწერები მეტწილად გაურკვეველია. ორ ცალზე №№5059, 5200 შესაძლებელი გახდა თარიღის ჰიჯრით 963 წლის (=1555 წ.) ამოკითხვა“. ეს წელი კი შედის თავმასპ I-ის მმართველობის ხანაში.

ასეთივე მონეტები შედიოდა აგრეთვე 1909 წელს ამბროლაურის მახლობლად აღმოჩენილი დიდი განძის შემადგენლობაშიც. ამ კომპლექსის ერთი ნახევარი შაჰ-აბას I-ის (1589-1629 წწ.) მონეტები იყო, ხოლო მეორე – მოგრძო ოთხკუთხედი ფორმის წვრილი ფული დამახინჯებული არაბული წარწერებით. ევგ. პახომოვი თვლიდა, რომ ეს ამოუცნობი მონეტები ფორმით და ზომით მსგავსია თავმასპ I-ის მონეტების და მათი ემისია დასავლეთ საქართველოშია სავარაუდო. იმერეთის ზარაფხანის პროდუქციად მიიჩნევდა მათ დ. კაპანაძეც.

საქართველოს სამონეტო ცირკულაციაში ოსმალური ახჩების და სპარსული მონეტების მინაბადების აქტიური როლი განძების (გორის, მნას, ამბროლაურის სამონეტო კომპლექსები) შემადგენლობით კარგად დასტურდება.

XVI საუკუნის უცხოური მონეტები დასავლეთ საქართველოდან ოსმალური მონეტები

1. პატარა ჯიხაიშის განძში იყო 4 ოსმალური ახჩა, მოჭრილი სელიმ II-ის (1566-1574 წწ.) და მურად III-ის (1574-1595 წწ.) სახელით.

2. 1945 წელს ოზურგეთის რ-ნის სოფ. ლიხაურში აღმოაჩინეს ვერცხლის ფულის განძი, რომელიც შეიცავდა XVI-XVII საუკუნეების ასიოდე ოსმალურ ახჩას, ახჩას ათასზე მეტ მინაბადს და ოცამდე სხვადასხვა ზომის ფირფიტას. სამწუხაროდ, უცნობია XVI საუკუნის მონეტების რაოდენობა.

3. 1895 წელს ქუთაისში აღმოუჩენიათ განძი, რომლის შემადგენლობაში XVI-XVII საუკუნეების ოსმალური და ირანული მონეტები ყოფილა თავმოყრილი, აგრეთვე – ტრაპიზონის ფულებიც, სულ 500 ცალი.

4. 1903 წელს სოხუმის ოლქში, ოტობაიების სასაფლაოზე, სხვა ნივთებთან ერთად, იპოვეს XV საუკუნის ჯუჭიდური, XVI საუკუნის ოსმალური და XVI საუკუნის დავერცხლილი ესპანური მონეტები.

5. 1977 წელს ლანჩხუთის რაიონის სოფ. ჯიხანჯირში „ნასტეფანარის გორაზე“, ქვის ქვეშ, შემთხვევით აღმოჩნდა პატარა ზომის ვერცხლის მონეტები, საერთო ჯამში, 334 ცალი. განძი დაცულია სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში. განძის შემადგენლობაში შემავალი ყველა მონეტა ოსმალური ახჩაა. კომპლექსის ქრონოლოგიური დიაპაზონი დიდია. ადრეული მონეტა თარიღდება ჰიჯრ. 926 წლით (1519/1520 წწ.), გვიანდელი კი – ჰიჯრ. 1003 წლით (1594/1595 წწ.). მათი უმრავლესობა მოჭრილია ტრაპიზონის ვილაიეთის ქ. ხანჯის ზარაფხანაში. ხანჯის გარდა, ჯიხანჯირის განძის შემადგენლობაში შედის იმპერიის სხვადასხვა ქალაქში მოჭრილი ფულიც. ეს ზარაფხანებია: კონსტანტინოპოლი, ედირნე, ნოვარი, კარატოვო, ნოვობერდა, სიდრე-კაისი, საკიზი, კეისარიე და ერზერუმი. ევროპული მონეტები

1. 1953 წლის ივნისში მახარაძეში (ოზურგეთი), საბავშვო სახლის ტერიტორიაზე საცდელი ნაკვეთის დამუშავების დროს, იპოვეს სპილენძის ჭურჭელში ჩაყრილი 414 ვერცხლის ევროპული მონეტა, საერთო წონით – 8,5 კგ. აქედან საქართველოს სახელმწიფო მუზე-

უმს გადაეცა 270 ცალი, ხოლო ოზურგეთის მხარეთმცოდნეობით მუზეუმს – 144. განძი შეისწავლა და გამოაქვეყნა რ. ქეზულაძემ. ხსენებული კომპლექსი შემადგენლობის მხრივ სამ ნაწილად იყოფა. ის შედგება ავსტრიული, იტალიური და ესპანური მონეტებისგან. განძის ყველაზე ადრეული მონეტა, ერცჰერცოგ ფერდინანდის ტალერი, 1564-1595 წლებშია მოჭრილი, ხოლო ყველაზე გვიანდელი, ფილიპე IV-ის პესო – 1628 წელს. გვიანდელი მონეტის მიხედვით, განძი XVII საუკუნის 20-იანი წლების შემდეგ უნდა ჩაემარხათ. ამ განძის შესახებ დაწვრილებით XVII საუკუნის მასალის განხილვის დროს ვისაუბრებთ. ამჟამად, ჩვენთვის ის არის საინტერესო, თუ XVI საუკუნის რამდენი მონეტა შედის მის შემადგენლობაში. ქვემოთ წარმოდგენილია მათი სია:

ა) ტიროლის საგრაფო, ჰალეს ზარაფხანა – 6, ენსისჰაიმის – 1. ტალერი. ერცჰერცოგი ფერდინანდი (1564-1595 წწ.) – 7 ცალი.

ბ) ვენეციის რესპუბლიკა, დოჟი პასკუალე ჩიკონია (1585-1595 წწ.). ვერცხლი. უთარილო დუკატო.

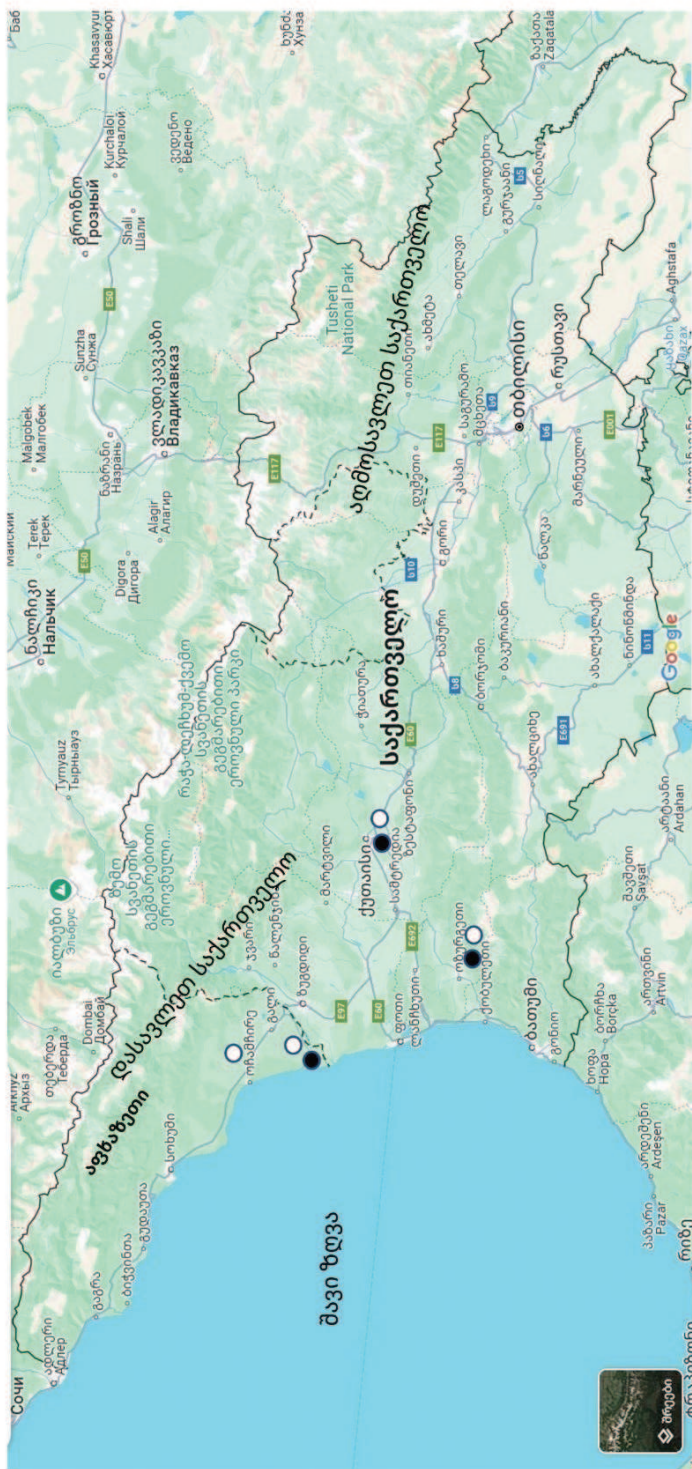
გ) ესპანეთი და მისი კოლონიები ამერიკაში. ფილიპე II (1556-1598 წწ.) – 2 ცალი.

2. 1903 წელს გალის რ-ნის სოფ. ოტობაიას სასაფლაოზე იპოვეს ვერცხლის მონეტების განძი, სადაც XV საუკუნის ჯუჭიდურ და XVI საუკუნის ოსმალურ ახჩებთან ერთად XVI საუკუნის ესპანური მონეტებიც შედიოდა.

3. 1955 წელს ოჩამჩირის რ-ნის სოფ. ურთაში აღმოჩნდა XVI-XVII საუკუნეების ესპანური პესოები.⁴⁵

⁴⁵ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა, ა. ბომიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი, ნ. ხარშილაძე. XV-XVI საუკუნეების ქართველ მეფე-მთავართა მონეტები. ქართული ნუმისმატიკის ინგლისურ-ქართული ონლაინ-კატალოგი. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/ge>; თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმისმატიკის კატალოგი. III ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბომიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2015, გვ. 153-157, 164-179; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, Natia Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, გვ. 335-339, 345-350.

XVI ს. მოწეებები დასავლეთ საქართველოდან

- ოსმალური ახეზები და მათი მიწაბაძები
- დასავლეთეკლესიის ვერცხლის მოწეები

სამონეტო მიმოქცევა დასავლეთ საქართველოში XVII-XVIII საუკუნეებში

დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი XVII-XVIII საუკუნეების უცხოური მონეტების განმეტი

დასავლეთ საქართველოში ნაპოვნი XVII საუკუნის ოსმალური მონეტების განმეტი

1. 1945 წელს მახარადის (ოზურგეთის) რაიონის სოფ. ლიხაურში აღმოჩნდა მოზრდილი განძი. ეს კომპლექსი შეიცავს ასიოდე ოსმალურ ახჩას, დაახლოებით 1000-ზე მეტ მათ მინაბაძს და 20-მდე სხვადასხვა ზომის ვერცხლის ფირფიტას. ეს ფირფიტები სისქით და ლითონის ხარისხით ამ მინაბაძებს ესადაგება და დ. კაპანაძის აზრით, აშკარა ხდება, რომ ისინი მინაბაძების მოსაჭრელი ნამზადია. ავტორი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს იმ ფაქტს, რომ „... ამ ნამზადთა შორის ორი თუ სამი ფირფიტა ჯვრის მოყვანილობისაა და ამ გარემოებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა მიეცეს, რადგან ეს იმას მოწმობს, რომ მინაბაძების მომჭრელი თვითონ ქრისტიანი თუ არ იყო, ქრისტიან მოსახლეთა შორის (ე.ი. ჩვენში, საქართველოში) ცხოვრობდა“. მ. ანთაძემ ლიხაურის განძის მონეტები სამ ნაწილად დაყო:

I. მურად III-ის (1574-1595 წწ.) ახჩები, რომლებიც ძირითადად ხანჯის ზარაფხანაშია მოჭრილი.

II. მეჰმედ IV-ის (1648-1687 წწ.) და აჰმედ II-ის (1691-1695 წწ.) სახელით მოჭრილი მონეტები, დამზადებული ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა ზარაფხანაში.

III. ამ ნაწილში ავტორმა გააერთიანა ის მონეტები, რომლებიც ადგილობრივ იმიტაციებად მიიჩნია.

როგორც ჩანს, ლიხაურის განძი XVII საუკუნის მიწურულს არის ჩამარხული.

2. 1913 წელს ბათუმის მახლობლად, სამების მთის მწვერვალზე, მდ. ყოროლისწყალს და ბარცხანას ხეობაში, ძველი ეკლესიის ნანგრევების მოშორებით, თიხის ქოთანში აღმოჩნდა XVII საუკუნის მცირე ზომის ოსმალური და ირანული ვერცხლის მონეტების განძი 537 ცალის რაოდენობით. ევგ. პახომოვმა თავის დროზე განძის გადათვალიერებისას ნახა მურად IV-ის (1623-1640 წწ.) ჰიჯრ. 1033 წლით (1623/1624 წწ.) დათარიღებული 2 მონეტა და სულეიმან შაჰის (1667-1694 წწ.) 4 მაჰმუდი, ერთზე იკითხება ზარაფხანა – თბილისი, და თარიღის ფრაგმენტი, 109?, მისივე შაური და ოსმალური ფულის 3 მინაბაძი. გარდა ამისა, განძის შემადგენლობაში ყოფილა

ერთი თევზისგამოსახულებიანი გაურკვეველი ქართული მონეტა (ალბათ, ათაბაგ ყვარყვარეს – ავტ.) და 519 ცალი ცუდად დაცული თურქული ახჩა. ამ განძის 29 მონეტა ინახება სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში. ყველა მათგანი ცუდად არის დაცული. განძის დამარხვის თარიღად მ. ანთაძე XVII საუკუნის მიწურულს, ან XVIII საუკუნის პირველ ათწლეულს მიიჩნევს.

დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი XVIII საუკუნის ოსმალური მონეტების განძები

1. 1941 წლის ნოემბერში ქუთაისში კათოლიკური ეკლესიის ეზოში თავშესაფრის თხრის დროს იპოვეს სამონეტო კომპლექსი, რომელიც შედგებოდა 13 ალთუნის და 8 ვენეციური დუკატისაგან. 13 ალთუნიდან 10 მოჭრილი ყოფილა აჰმედ III-ის (1703-1730 წწ.) მიერ. აქედან 8 კონსტანტინოპოლის ზარაფხანაშია მოჭრილი, ერთი – მისრში და ერთიც – თბილისში. სამი ალთუნი მოჭრილი ყოფილა სულთან მაჰმუდ I-ის (1730-1754 წწ.) სახელით კონსტანტინოპოლის ზარაფხანაში. ეს მონეტები გადაეცა მოსკოვს, თავდაცვის ფონდის გასაძლიერებლად. თბილური ალთუნი კი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს დაუბრუნდა.

2. 1958 წელს ლანჩხუთის რაიონის სოფ. ჭანჭათში საკარმიდამო ნაკვეთში მიწის დამუშავების დროს აღმოჩნდა თიხის კოჭობი, რომელშიც მოთავსებული იყო XVIII საუკუნის ოსმალური და ევროპული ვერცხლის მონეტები. განძის შემადგენლობა ასეთია: 1. პოლონეთის მეფის სიგიზმუნდ III-ის (1587-1632 წწ.) 2 ორტა, მოჭრილი 1622-1623 წლებში, აჰმედ III-ის (1703-1730 წწ.) 24 ახჩა და მაჰმუდ I-ის (1730-1754 წწ.) 58 ახჩა. მ. ანთაძის დასკვნით, ჭანჭათის განძის მონეტები მეტად ერთფეროვანია. მოჭარბებულად გვხვდება მცირე ნომინალი – ახჩა. განძი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარშია ჩაფლული.

3. 1935 წელს საჩხერის რაიონის სოფ. ქორეთის მიდამოებში მიკვლეული მონეტებიდან მასწავლებელმა გოგიტაშვილმა სკოლის მუზეუმს გადასცა აჰმედ III-ის (1703-1730 წწ.) 3 ახჩა და მუსტაფა III-ის (1757-1774 წწ.) 2 ყურუში.

4. 1892 წელს ქუთაისის მაზრის სოფ. ზარათში (ამჟამინდელი წყალტუბოს რაიონი) იპოვეს სპილენძის ქვაბი, რომელშიც იყო 8 კილოგრამამდე ოსმალური ვერცხლის მონეტები, დათარიღებული 1703-1786 წლებით.

5. 1900-იან წლებში ბათუმში ამიერკავკასიის რკინიგზის მეოთხე კილომეტრზე აღმოჩნდა თიხის ქილა 106 ოსმალური ვერცხლის მონეტით. განძის მონეტები გადაეცა ოდესის ისტორიისა და სიძვე-

ლევების საზოგადოებას. კომპლექსი შეიცავდა აბდულ ჰამიდ I-ის (1774-1789 წწ.) და სელიმ III-ის (1789-1807 წწ.) მონეტებს.

6. XVIII საუკუნით არის დათარიღებული 1949 წელს თერჯოლის მიდამოებში ნაპოვნი ოსმალური მონეტების განძი, რომლის შემადგენლობაშია: 1. მაჰმუდ I-ის ჰიჯრ. 1143 წლით (=1730/1731 წწ.) დათარიღებული 2 ახჩა, 2. მუსტაფა III-ის ჰიჯრ. 1171 წლით (=1757/1758 წწ.) დათარიღებული 2 ახჩა, 3. აბდულ ჰამიდ I-ის ჰიჯრ. 1187 წლით (=1774 წ.) დათარიღებული ახჩა. განძის ჩამარხვის სავარაუდო თარიღად XVIII საუკუნის მიწურული უნდა მივიჩნიოთ.

7. 1950-იან წლებში მახარაძის (ოზურგეთის) რაიონის სოფ. ლიხაურში აღმოჩნდა მოზრდილი განძი, რომელიც შედგება აჰმედ III-ის (1703-1730 წწ.), მაჰმუდ I-ის (1730-1754 წწ.), ოსმან III-ის (1754-1757 წწ.), მუსტაფა III-ის (1757-1774 წწ.) და აბდულ ჰამიდ I-ის (1774-1789 წწ.) 362 მონეტისაგან. განძის მონეტები სულთნების მიხედვით

ასე ნაწილდება:

I. აჰმედ III-ის მონეტა განძში 10 ცალია, აქედან 7 მოჭრილია კონსტანტინოპოლში, 3 – მისრში, ნომინალი – ფარა.

II. მაჰმუდ I-ის სახელით მოჭრილი მონეტები განძში 47 ცალია. აქედან 19 მოჭრილია მისრში, 27 – კონსტანტინოპოლში, 1 – გაცვეთილია. ნომინალი – ფარა.

III. ოსმან III-ის მონეტა განძში 5 ცალია, 4 მოჭრილია კონსტანტინოპოლში, 1 – მისრში. ნომინალი – ფარა.

IV. მუსტაფა III-ის მონეტები განძში საკმაოდ ბევრია. აქედან 54 მოჭრილია ისლამბულში. 15 მონეტაზე არაფერი შეიმჩნევა მათი გაცვეთის გამო. რაც შეეხება მისრში მოჭრილ მონეტათა რაოდენობას, ისინი 59 ცალით არის წარმოდგენილი. ნომინალი – ფარა.

V. სულთან აბდულ ჰამიდის სახელით მოჭრილი მონეტები ლიხაურის განძში 143 ცალია. აქედან კონსტანტინოპოლის ზარაფხანას 74 მონეტა მიეკუთვნება, 62 მისრშია გამოშვებული, ხოლო 7 ცალზე ზარაფხანა არ იკითხება. ნომინალი – ფარა.

განძი, როგორც ჩანს, XVIII საუკუნის 80-იან წლებშია ჩამარხული.

8. 1975 წელს სოფ. მანდაეთში (ჭიათურის რაიონი), ე.წ. „ცხევარის დელის“ ნაპირზე, მიწის დამუშავების დროს ნაპოვნია ვერცხლის მონეტები. მპოვნელებმა განძი გაინაწილეს. დიდი მეცადინეობით შეგროვდა 270 ცალი; 205 ცალი გადაეცა ჭიათურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს, 35 – სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს, 30 – ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმშია დაცული. განძის ყველა მონეტა, ერთის გამოკლებით,

ოსმალურია და მოჭრილია ოსმალთა შემდეგი სულთნების სახელით: 1. აჰმედ III (1703-1730 წწ.), 2. მაჰმუდ I (1730-1754 წწ.), 3. ოსმან III (1754-1757 წწ.), 4. მუსტაფა III (1757-1774 წწ.), 5. აბდულ ჰამიდ I (1774-1789 წწ.), 6. სელიმ III (1789-1807 წწ.). განძში ერთი „სირმა-ვერცხლიც“ ურევია, რომელიც ჰიჯრ. 1203 წლით (=1788/1789 წწ.) არის დათარიღებული. განძის მონეტები გამოშვებულია შემდეგ ზარაფხანებში: კონსტანტინოპოლი, ისლამბული, მისრი და თბილისი. კომპლექსის შემადგენლობაში ორი ნომინალია: ფარა და ყურუში. განძის ქრონოლოგიური დიაპაზონი 88 წელია, ჰიჯრ. 1115-1203 წლებს (=1703/1704-1788/1789 წწ.) შორის. განძის ჩამარხვის სავარაუდო თარიღი XVIII საუკუნის მიწურულია.

9. 1831 წელს ილორის ეკლესიასთან (ოჩამჩირის რაიონი) აღმოჩნდა XVII-XIX საუკუნეების ოსმალური ახჩების განძი. მისი ნაწილი აფხაზეთის სახელმწიფო მუზეუმს გადაეცა. რა მონეტები იყო ისინი, ლიტერატურაში მითითებული არ არის.

10. 1967 წელს მოსკოვის პუშკინის სახ. სახვითი ხელოვნების მუზეუმში მიუტანიათ 336 ცალი დაბალი ხარისხის ოსმალური მონეტა, ნაპოვნი აფხაზეთში, კონკრეტულად რა მონეტებისაგან შედგებოდა ეს კომპლექსი, უცნობია.

11. 1876 წელს ზუგდიდის რაიონის სოფ. ცხემის ეკლესიის მიდამოებში იპოვეს განძი, რომელიც 400 ოსმალურ მონეტასთან ერთად (რა მონეტები იყო კონკრეტულად, მითითებული არ არის) 115 კირმანეულს შეიცავდა.

12. 1940-იან წლებში წულუკიძის (ხონის) რაიონის სოფ. ქუტირის მიდამოებში იპოვეს დაბალი ხარისხის ვერცხლის წვრილი ფულის განძი, რომელიც, მ. ანთაძის განცხადებით, 1949 წელს სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს გადაეცა.

დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი XVII-XVIII საუკუნეების ირანული მონეტების განძები.

1. 1909 წელს ამბროლაურის მახლობლად აღმოჩნდა ვერცხლის ნივთების და მონეტების დიდი განძი. მონეტების რაოდენობა შეადგენდა 2287 ცალს, რომელთა შორის 948 იყო დიდი ზომის, 124 – საშუალო და 1215 – მცირე, საერთო წონით 10,9 კგ. მონეტების ნაწილი ქუთაისის სამხედრო კანცელარიიდან გადაეცა ერმიტაჟს (სანკტ-პეტერბურგი), ნაწილი დაუბრუნდა მპოვნელს. 1910 წელს ევგ. პახომოვმა ხსენებულ კანცელარიაში გადაათვალიერა ეს კომპლექსი და დაადგინა, რომ ის შედგებოდა ამიერკავკასიის და

ირანის ზარაფხანებში მოჭრილი შაჰ-აბას I-ის მძიმე აბაზიანები-საგან, მათ შორის დიდი რაოდენობით ყოფილა თბილისში გამოშვებული ცალები. საშუალო ზომის მონეტები წარმოადგენდა ტრაპიზონის მონეტების ქართულ მინაბადებს – კირმანეულებს. მცირე ზომის მონეტები იყო წაგრძელებული ფორმის, დამახინჯებული არაბული ზედწერილით, ერთზე იკითხებოდა მუსლიმური რწმენის სიმბოლო. ერმიტაჟის ნუმიზმატიკური საცავის შემადგენლობაში შესული ამ განძიდან მომდინარე 15 მონეტა გამოაქვეყნა ი. დობროვოლსკიმ 1977 წელს. ევგ. პახომოვის ინფორმაციით, 1930 წელს, იმავე ამბროლაურის მახლობლად, სპილენძის ქოთანში მოთავსებული კიდევ ერთი განძი იპოვეს, რომელიც, მისი აზრით, ადრე აღმოჩენილი განძის ნაწილია. გარდა ამისა, სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში დაცული 21 ვერცხლის მონეტისაგან შემდგარი კომპლექსი, ასევე ევგ. პახომოვის ვარაუდით, ისევ და ისევ ამბროლაურის განძის ნაწილი უნდა იყოს. ყველა კირმანეული გვიანდელია და გახვრეტილი, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ განძის დაფლობის დროს ისინი არ იყო მიმოქცევაში. აბაზიანები მოჭრილია შაჰ აბას I-ის სახელით, ზარაფხანა იკითხება ექვს მათგანზე (ზაგემი, თბილისი, თავრიზი). თარიღი არც ერთ მათგანზე არ ფიქსირდება, მაგრამ თ. ქუთელიას მიაჩნია, რომ ისინი 1617 წლამდე იჭრებოდა. მოგრძო ფორმის მონეტები ჰგავს თაჰმასპ I-ის ვერცხლის ბისტს და, როგორც ჩანს, XVI საუკუნით თარიღდება. განძი XVII საუკუნის დასაწყისში უნდა იყოს ჩამარხული.

2. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში დაცულია 36 ვერცხლის აბაზიანი ნაპოვნი რაჭაში, აღმოჩენის თარიღის მითითების გარეშე. დ. კაპანაძეს საინვენტარო დავთარში მიუწერია, რომ ეს მონეტები ამბროლაურის განძის ნაწილია, რასაც თ. ქუთელია ეთანხმება. ამ განძის 36 მძიმე წონის მონეტა შაჰ აბას I-ის სახელითაა მოჭრილი. მხოლოდ ერთ მათგანზე იკითხება თარიღი, ჰიჯრ. 1020 წელი (=1611/1612 წწ.). ზარაფხანებია: მაგ., არდებილი, ერევანი, ზაგემი, რეშტი, თბილისი, თავრიზი. თ. ქუთელიას აზრით, კომპლექსი მიეკუთვნება XVII საუკუნის მეორე ათწლეულს.

3. სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმში ინახება 165 ვერცხლის წვრილი, მოგრძო ფორმის მონეტა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს „კომპლექსი“ უპასპორტოა, თ. ლომოურს ის ამბროლაურის განძის ნაწილად მიაჩნდა. თ. ქუთელია ამ ვარაუდს იზიარებს. ევგ. პახომოვი მათ მიიჩნევდა თაჰმასპ I-ის მონეტების იმიტაცი-

ებად. თ. ლომოურმა და თ. ქუთელიამ ზოგიერთ მათგანზე ამოიკითხეს თარიღი, რაც თავმასპ I-ის მმართველობის ხანაზე მიუთითებს.

4. 1895 წელს ქუთაისში აღმოჩნდა განძი, რომელიც შედგებოდა XVI-XVII საუკუნეების ოსმალური და ირანული ვერცხლის მონეტების და კირმანეულებისაგან, სულ 500 ცალი. ევგ. პახომოვის ცნობით, განძი შესანახად კავკასიის მუზეუმს გადაეცა.

5. ბათუმის მიდამოებში, სამეხის მთის მწვერვალზე მდებარე ძველი ეკლესიის მახლობლად, 1913 წელს იპოვეს XVII საუკუნის ოსმალური და ირანული ვერცხლის წვრილი მონეტები, საერთო რიცხვით, 537 ცალი (იხ. XVII საუკუნის ოსმალური მონეტები, №2). მათ შორის იყო შაჰ სულეიმან I-ის (1667-1694 წწ.) სახელით მოჭრილი 4 მაჰმუდი და 1 შაჰი. ერთ-ერთ მაჰმუდზე იკითხებოდა ზარაფხანის სახელი თბილისი და თარიღი ჰიჯრ. 1098 წელი (=1686/1687 წწ.).

დასავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი XVII-XVIII საუკუნეების ევროპული მონეტები

1. 1953 წელს მახარაძეში (ოზურგეთი) საბავშვო ბაღის ტერიტორიაზე იპოვეს 414 ვერცხლის ევროპული მონეტა, საერთო წონით 8,5 კგ. მონეტები ჩაყრილი იყო სპილენძის ჭურჭელში. განძის 270 მონეტა გადაეცა სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს, ხოლო 144 ცალი – ოზურგეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს. მოხსენიებული განძი შემადგენლობის მხრივ სამ ნაწილად იყოფა. შედგება ავსტრიული, იტალიური და ესპანური მონეტებისაგან. ტალერების ძირითად ნაწილს შეადგენს ავსტრიის ერცჰერცოგების, ფერდინანდის (1564-1595 წწ.), მაქსიმილიანის (1612-1618 წწ.), ლეოპოლდის (1619-1632 წწ.) და იმპერატორების, რუდოლფ II-ის (1576-1612 წწ.) და ფერდინანდ II-ის (1619-1637 წწ.) სახელით ჰალეს, ენსისჰაიმის, გრაცის და კლაგენფურტის ზარაფხანებში მოჭრილი მონეტები. იტალიური ტალერები, ანუ დუკატო და ტალეროები დოჟ პასკუალე ჩიკონიას (1585-1595 წწ.), ფერდინანდო I (1587-1608 წწ.), კოზიმო II (1608-1621 წწ.) და ფერდინანდო II (1621-1670 წწ.) მედიჩების სახელით არის გამოშვებული. ესპანური მონეტები ფილიპე II-ს (1556-1598 წწ.), ფილიპე III-ს (1598-1621 წწ.) და ფილიპე IV-ს (1621-1665 წწ.) ეკუთვნის და როგორც საკუთრივ ესპანეთის, ისე ამერიკაში მისი კოლონიების ზარაფხანებშია მოჭრილი. განძის ადრეული მონეტა ერცჰერცოგ ფერდინანდის ტალერი 1564-1595 წლებში არის მოჭრილი, ხოლო ყველაზე გვიანდელი, ფილიპე IV-ის პესო – 1628 წელს. განძის ქრონოლოგიური ჩარჩოები 64 წლით

განისაზღვრება. განძი XVII საუკუნის 20-იანი წლების შემდეგ უნდა ჩაემარხათ.

2. XIX საუკუნის 40-იან წლებში აფხაზეთში, სოფ. ბომბორის მახლობლად, აღმოჩნდა 1652 წლის ჰოლანდიური დააღდერი.

3. XX საუკუნის 10-იან წლებში ოზურგეთის მაზრის სოფ. მეღე-ქედურში აღმოჩნდა XVII საუკუნის ევროპული მონეტების განძი. მათ შორის ერთი მონეტა, ევგ. პახომოვის განსაზღვრით, ესპანური პესო იყო.

4. 1942-1943 წლებში ქუთაისში იპოვეს ესპანური პესო (თარიღი უცნობია).

5. 1955 წელს ოჩამჩირის რაიონის სოფ. ურთაში აღმოაჩინეს XVI-XVII საუკუნეების ესპანური პესოები.

6. 1959 წელს გეგეჭკორის (მარტვილის) რაიონის სოფ. ლეხაინ-დრასთან იპოვეს XVII საუკუნის ესპანური პესო.

7. 1941 წლის ნოემბერში ქუთაისში, კათოლიკური ეკლესიის ეზოში, თხრილის გაყვანის დროს იპოვეს 21 ოქროს მონეტა (იხ. XVIII საუკუნის ოსმალური მონეტები, №1). განძი შერეული ხასია-თის არის და შეიცავს ვენეციურ დუკატებსა (8 ცალი) და ოსმალურ ალთუნებს (13 ცალი). დუკატები მოჭრილია შემდეგი დოჟების სა-ხელით: ჯოვანი კორნერი (1709-1722 წწ.) – 4 ცალი, სებასტიანო მო-ჩენიგო (1722-1731 წწ.) – 2 ცალი და კარლო რუცინი (1731-1735 წწ.) – 2 ცალი. ოსმალური ალთუნები ეკუთვნის აჰმედ III-ს (1703-1730 წწ.) და მაჰმუდ I-ს (1730-1754 წწ.). განძი, ალბათ, XVIII საუკუნის 30-იანი წლების დასასრულს არის ჩამარხული.

8. 1927 წელს სოხუმის რაიონის სოფ. ნეიდორფში იპოვეს ალო-იზი მოჩენიგოს (1763-1779 წწ.) დუკატები.

9. 1954 წელს ზესტაფონის ფეროშენადნობთა ქარხნის ტერი-ტორიაზე, მიწის სამუშაოების დროს, იპოვეს ვერცხლის ევრო-პული მონეტები – 33 ცალი. განძი შედგება პოლონური (30 ცალი) და ბრანდენბურგ-პრუსიული ორტებისგან. პოლონური მონეტები სიგიზმუნდ III-ის (1587-1632 წწ.) სახელით 1621-1626 წლებშია მოჭ-რილი ბიდგომის და გდანსკის ზარაფხანებში, ხოლო ბრანდენბუ-რგ-პრუსიული – კურფიურსტის, გეორგ ვილჰელმის (1619-1640 წწ.) სახელით 1622-1624 წლებში კროსენის ზარაფხანაში. განძის ქრონო-ლოგიური დიაპაზონი 5 წელია და მისი ჩამარხვა 1626 წლის შემდეგ უნდა მომხდარიყო.

10. 1958 წელს ლანჩხუთის რაიონის სოფ. ჭანჭათში მიწის დამუ-შავების დროს აღმოჩნდა ვერცხლის მონეტების განძი, რომელშიც იყო პოლონეთის მეფის სიგიზმუნდ III-ის (1587-1632 წწ.) 2 ორტა,

მოჭრილი 1622-1623 წლებში ბიდგოშის ზარაფხანაში, ოსმალეთის სულთან აჰმედ III-ის (1703-1730 წწ.) 24 ახჩა და მაჰმუდ I-ის (1730-1757 წწ.) – 58 ახჩა (იხ. XVIII საუკუნის ოსმალური მონეტები, №2). მ. ანთადის დაკვირვებით, განძი გურიაში XVIII საუკუნის მეორე ნახევარშია ჩაფლული.

11. 1900-იან წლებში მახარადის (ოზურგეთის) რაიონის სოფ. ზედაუბნის მიდამოებში, მიწის ნაკვეთის დამუშავების დროს, მიაკვლიეს პოლონური მონეტების განძს. კონკრეტული ინფორმაცია ლიტერატურაში დაცული არ არის.

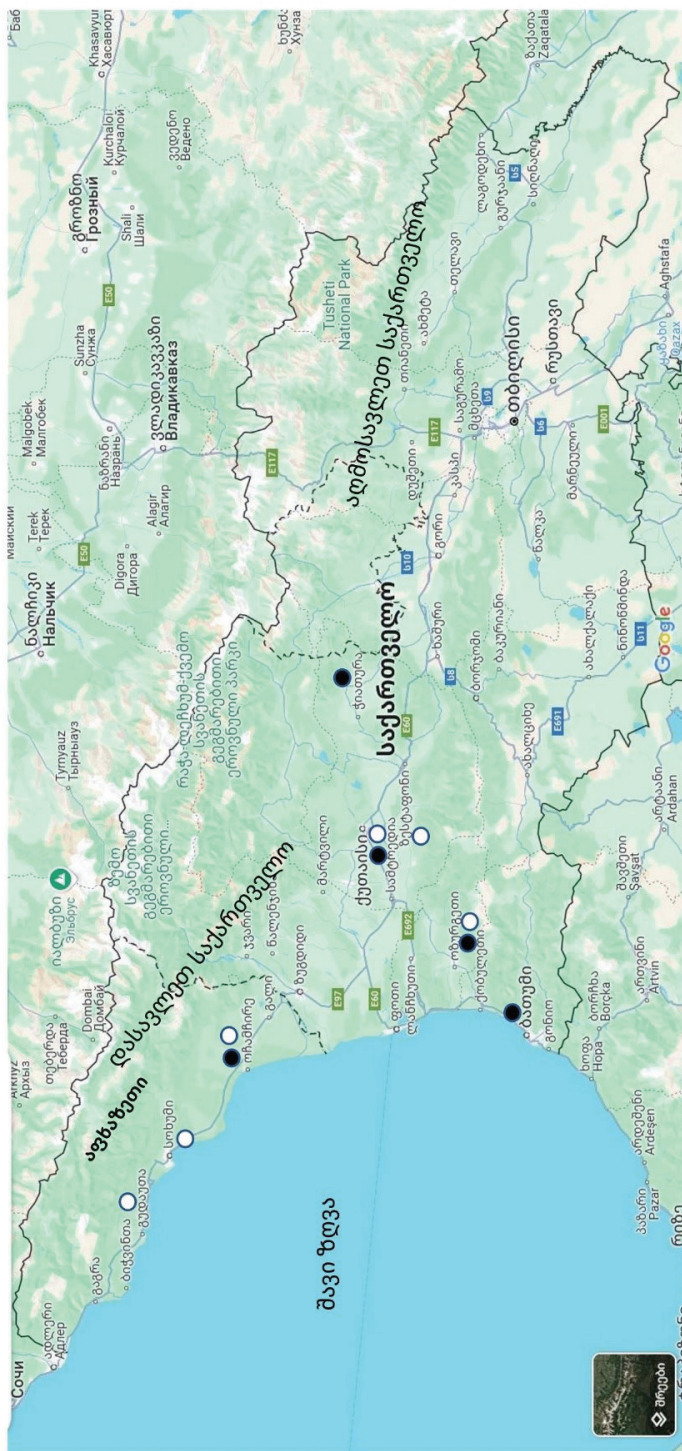
12. 1944 წელს წალენჯიხის რაიონის სოფ. ჯაღირას მახლობლად, ჩამორეცხილი გზის პირას, იპოვეს პოლონური ვერცხლის მონეტა.

13. დაახლოებით 1945-1950 წლებში დასავლეთ საქართველოში აღმოუჩენიათ ვერცხლის მონეტების განძი, რომელიც მპოვნელებმა დაინაწილეს. ორი ცალი ამ კომპლექსიდან მიიტანეს საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში. ისინი ეკუთვნოდა სიგიზმუნდ III-ს და გეორგ-ვილჰელმ ბრანდენბურგელს.

14. 1950 წელს გეგეჭკორის (მარტვილის) რაიონის სოფ. ნოჯიხევში იპოვეს სიგიზმუნდ III-ის 1624 წლის ორტა.⁴⁶

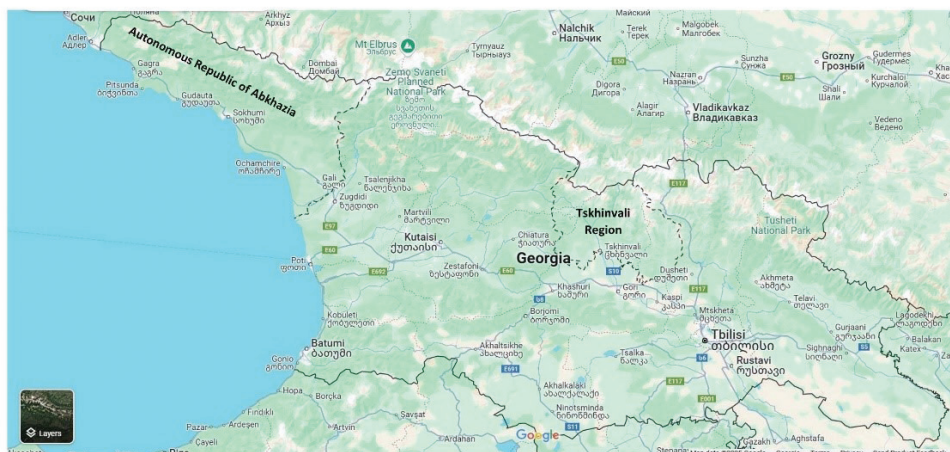
⁴⁶ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. IV ნაწილი. შემდგენლები: ა. ბომიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე, ნ. ფიფია, ა. ჩიქობავა, ე. ავდალიანი. თბ. 2015, გვ. 55-71.

XVII-XVIII სს. მონეტები დასავლეთ საქართველოდან

● ოსმალური ალთუნები და ვერცხლის მონეტები

○ დასავლეთეკრეობული დუკატები და ვერცხლის მონეტები, პოლონური ვერცხლის ფული

*Map of Georgia showing Abkhazia and Tskhinvali Region
(occupied territories)*

Abkhazians in Georgia: Short History

In the remote past, to the south of the Great Caucasian Range and east of the Black Sea, rural clans fought each other for land and mines, making alliances and early states. Two cultures equipped first with bronze and then with iron were established in the valleys of the rivers Rioni (Phasis), Chorokhi (Aphsaros), and Mtkvari (Cyros/Kura). Roughly, the borders of Colchis included the city of Pitius (Bichvinta, Pitsunda) in the North-west, Sarapanis (Shorapani) in the East, near the Likhi mountains, which divides Georgia into West and East, and the mouth of the river Chorokhi in the South, near Batumi, Georgia's main port. Another name for Colchis is Egrisi, derived from the tribal name Margali/Megreli/Mingrelian. The Mingrelian language, very close to the Georgian, is still spoken in West Georgia as a family one, like that of West Georgian highlanders, the Svani. The next country had two rivers, Chorokhi, now mostly in Turkey, and Mtkvari within its borders. Local folk called it Kartli, and the Greeks – Iberia. The latter term contributes to Ivirk, Vrastan – Armenian terms; also, to Varkan, Gurgan, Gurgistan – Persian terms, which in turn contributes to Georgia and Gruziya.

Thus, Kartli, while comprising the Mtkvari and Chorokhi valleys, was labeled as Iberia, or Vrastan, or Varkan, or Gurgan by foreigners. Grad-

ually, Colchis/Egrisi and Kartli/Iberia became more and more integrated, and Georgian, the language spoken in Kartli, spread to the eastern Black Sea coast, putting the Mingrelian and Svani languages in the position of a family language. From that point on, this new country was called Sakartvelo, a term derived from Kartli, and also Iberia, Gurgistan, Gruziya and Georgia.¹

Still, there was another language in West Georgia which was also converted into a family language – Abkhazian. The Autonomous Republic of Abkhazia (Georgia) has Sokhumi as its capital. Sokhumi is the Turkish version of the Georgian name Tskhumi, while the Greeks and Italians called the city Dioscurias and Sebastopolis. People living in its neighbourhood in the Classical and Hellenistic periods were the Colas and the Coraxae, obviously Colchian clans. Their names are substituted by that of the Colchians themselves. The first mention of the Apsils, obvious ancestors of the Abkhazians, near Sebastopolis/Tskhumi, dates back to the 70s of the 1st c. A.D. Soon, their relatives, the Abasks, appear. These two names sometimes disappear in favor of “Lazi,” the name of Mingrelian-speaking people descended from the southern mountains to mingle with the Colchians, thus changing the name of the country into Lazica. In the Northwest part of Lazica under the local feudal lords, they again call themselves Apsils and Abasks, when unified with the rest of the country – Lazi. That means that from the 2nd c. A.D., the Mingrelian language was a social one throughout Lazica, while the Abkhazian language was put in the position of a family language spoken near Sebastopolis/Tskhumi. Indeed, the special Mingrelian term for that part of Lazica was “apkha,” i.e. periphery. The periphery of what? That of Mingrelian, i.e. West Georgian, culture. Gradually, Apsils and Abasks under the local princes also started to call themselves Abkhazians. When in the 8th c., apparently through marriage, their prince found himself residing in the central city of Kutaisi, Lazica/Egrisi received one more name – Apkhazeti. With the Georgian language becoming dominant on the East Black Sea coast, the Mingrelian, Svani and Abkhazian languages found themselves in the position of a family language.²

West and East unified was called Sakartvelo/Georgia. And the title of the kings from the Bagrationi ruling dynasty was as follows: “King of the

¹ T. Dundua. History of Georgia. Tb. 2017, pp. 5-22.

² T. Dundua. Christianity and Mithraism. The Georgian Story. Tb. 1999, p. 6; T. Dundua, A. Chikobava. Pacorus, the Lazi King, Who Was Overlord of Colchis/Western Georgia. Tb. 2013, pp. 9-16; T. Dundua. Georgia within the European Integration. Tb. 2016, pp. 81-88.

Abkhazians (i.e. West Georgia), Kartvelians (East and South Georgia), Ransians and Kakhetians (extreme east of the East Georgia)".³

The decline of Georgia towards the end of the 16th c. enabled the Ottomans to increase their territory, seeing them taking control of the cities on the East Black Sea coast. Georgian frontier defenses were down. Finding so little opposition, many tribes settled in the districts they had penetrated, a new wave of the Abkhazian speaking clans among them. They made their way from the mountains first to the region of nowadays Sochi (Russian Federation), and then down the coast towards Bichvinta (Pitius, Pitsunda). Those rough highlanders forced part of the local agricultural folk to flee to the central regions. Thus, rural and urban sites suffered much and the links with the rest of the country were badly damaged. The Ottoman overlords also encouraged the slave trade, completely changing the economic visage of the Northwest of West Georgia for centuries before the Russians' advance against the Ottomans in the 19th c.⁴

The Russian Empire annexed East Georgia, the kingdom of Kartli-Kakheti, in 1801. This paved the way for Russian expansion into West Georgia. In 1810 Abkhazian prince Giorgi (Safar Beg) Shervashidze swore allegiance to the Russian Emperor and in 1864 Russian governance was established in the territory. Sokhumi military district was founded.⁵ Although the process of separating Abkhazia from Georgia was actively supported by the Russian authorities, still Abkhazia was a natural and integral part of Georgia. Perhaps it was for this reason that the Sokhumi district was soon included in the Kutaisi governorate. Despite the negative effects of the Russian imperial policy, in 1918, the year when the Democratic Republic of Georgia was founded, Abkhazia was a part of Georgia.⁶

On June 11, 1918 an agreement was signed between the people's council of Abkhazia and the leadership of the Democratic Republic of Georgia, where Abkhazia as a part of Georgia gained autonomy. After the end of

³ T. Dundua. Review of Georgian Coins with Byzantine Iconography. Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche. Lugano. 2000. Vol. XXIX, pp. 389-393; T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Georgian-Byzantine coins. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>.

⁴ T. Dundua. North and South (towards the Question of the NATO enlargement). Tb. 2001, pp. 41-42; T. Dundua and Others. The Black Sea – Zone of the Contacts. Tb. 2001, pp. 9-10, 15-16; T. Dundua and Others. The Black Sea. A History of Interaction. Teaching Pack. The Council of Europe. Oslo. 2004, pp. 46, 105.

⁵ M. Lordkipanidze. The Abkhazians and Abkhazia (Georg., Russ. and Engl. texts). Tb. 1990 http://www.amsi.ge/istoria/div/m.lordkiPaniZe_afx.html#90.

⁶ M. Lordkipanidze. The Abkhazians and Abkhazia (Georg., Russ. and Engl. texts). Tb. 1990 http://www.amsi.ge/istoria/div/m.lordkiPaniZe_afx.html#90.

Georgia's short independence in 1921, Abkhazia remained within Soviet Socialist Republic of Georgia under a special union agreement, as a treaty republic having a certain type of autonomy within Georgia. In 1931 Abkhazia officially became the Autonomous Soviet Socialist Republic (ASSR) of Georgia. This remained unchanged until the end of the Soviet Union. According to the 1989 Soviet census, the total population on the territory of the ASSR of Abkhazia was 525 061, of which 239 872 were ethnic Georgians (45,7% of the population), while 93 267 were Abkhazians (17,8%).⁷ Abkhazia enjoyed cultural and scientific benefits as part of Georgia during the Soviet era. The Abkhazian language was taught at the schools, and university. Since 1993 the Autonomous Republic of Abkhazia has been occupied by the Russian Federation.⁸

Narrative above is a summary of complex research. Still, one more method, numismatic one, can be used in this case. If the coin findings in Abkhazia are, according to content, identical to the coin findings in the rest of West Georgia, the following conclusion can be drawn: historically, at different times, coins of one group were in circulation in both parts; physical environment of West Georgia always had corresponding unique economic system labelled as Colchis, Lazica, Egrisi-Aphkhazeti, stretching from Bichvinta/Pitius eastwards towards Shorapani/Sarapanis and southwards towards Gonio/Aphsaros. On the verge of the 10th-11th cc. new economic system, Georgia, appeared, which temporarily disintegrated in the second half of the 13th c. If 13th-18th cc. numismatic data found in Abkhazia, according to content, are identical to 13th-18th cc. numismatic data found in the rest of West Georgia, the following conclusion can be drawn: in the 13th-18th cc. West Georgia was unique economic system stretching from Bichvinta eastwards towards Shorapani and southwards towards Gonio.

Coin Circulation in Colchis/West Georgia in the 6th-4th Centuries B.C.

“Colchian tetri” is a name of a coin group. Initially, the name “Colchian tetri” was attributed to the II type hemidrachms (the same triobol. Obv. Archaic female head to the right/left within the linear circle or in

⁷ S. Markedonov. Abkhazia: Historical Context. in Abkhazia Between Past and Future. Prague. 2013, p. 18.

⁸ For the full-length narrative about Abkhazians v. 3. Папаскири. Абхазия: история без фальсификации. 2е изд. Тб. 2010.

border of the dots; Rev. Bull's head to the right within the linear circle). They are abundantly represented in West Georgia and are without doubt of the Colchian origin.

Three samples of the so-called tetradrachm (Obv. Exceptionally depicted lion's head to the left/right; Rev. Winged Pegasus to the right in *quadratum incusum*) are known but we know nothing about the place they were found in. One coin was published in 1907 and mistakenly associated with the island Lesbos. Nowadays this piece is held at the Hague Museum.

The identical coin held in the Museum of Georgia was published by the Georgian professor D. Kapanadze, whereas the third one in the British Museum – by the British kartvelologist D. M. Lang.

Lion's head depicted on the obverse of the so-called tetradrachm is stylistically identical to the one depicted on the obverse of the I type didrachm (Obv. Lying hermaphrodite lion to the right/left with a head turned back; Rev. Kneeling female figure with a bull's head to the right/left in *quadratum incusum*). 5 out of 9 pieces of the I type didrachm were found in West Georgia, 3 of which – in Colchian coin hoards of Poti and Akhalsopeli (Zugdidi District). The majority of the coins found in these hoards represent the II type hemidrachm. The genesis of the latter is undoubtedly Colchian. The topography of findings (West Georgia) of the I type didrachm indicates exactly to its Colchian provenance.

The lion's head depicted on the obverse of the so-called tetradrachm is stylistically identical to the iconography of the I type hemidrachm (Obv. Lion's head to the right/left, showing teeth; Rev. Lioness' protome to the right in *quadratum incusum*) and the so-called drachm (Obv. Lion's head facing; Rev. Bull's head to the right in *quadratum incusum*). Four pieces of the I type hemidrachm are found in West Georgia along with other Colchian coins, which again attests to their Colchian origin. The so-called unidentified drachm held in the Kutaisi Museum was most probably found somewhere in West Georgia. Otherwise this unique piece could not get into a local museum.

The iconography of the reverse of the I type didrachm is typologically identical with the heads of bull depicted on the reverses of the so-called drachm, the III type didrachm (Obv. Archaic female head to the right within the linear circle; Rev. Two bull's heads, facing each other each in *quadratum incusum*). The latter typologically and stylistically is identical with the II type didrachm with the depiction of three female heads. Obv. Archaic female head to the right within the linear circle (exactly the same

as on the II type hemidrachm); Rev. identical heads, facing one another, each in *quadratum incusum*), and the II type hemidrachm. The II type hemidrachms are found in their thousands in West Georgia (ancient Colchis), both in the seaboard as well as inner regions. The part of the II type didrachms as well as the III type didrachm are found in West Georgia.

Initially, the name “Colchian tetri” was given to the II type hemidrachm. The topography of findings and both, typological and stylistic analysis of the so-called tetradrachm and other above-mentioned types give us every reason to place them into the Colchian tetri group.

The protome of a winged pegasus depicted on the reverse of the so-called tetradrachm might seem to be without analogy, however, semantically it is still associated with this very group.

Within the Colchian tetri coin group eight types can be distinguished. The question of the local genesis of all the types should be answered in the following manner:

1) II type hemidrachm (Obv. Archaic female head; Rev. bull’s head) was issued in Colchis. The topography of findings attests to this fact – they were found in their thousands in West Georgia, whereas beyond the territory only several dozens.

2) III type didrachm (Obv. Archaic female head; Rev. bull heads each in *quadratum incusum*) is a typological prototype of those coins with female and bull heads, whereas hemidrachm is a much simpler variant with only a bull head. Archaic style of both types links them to each other and makes it the product of the Hellenic political organization of the Colchian economic-geographical region.

3) II type didrachm (Obv. Archaic female head; Rev. identical heads in two *quadratum incusum*) resembles the previous type. Reverses might seem different, however below we will stress a typological synthesis of a female figure with a bull on the reverse of the I type didrachm. This means these two figures are synonymous categories. The typology of archaic female head and the topography of findings again draw our attention to the Hellenic poleis of Colchis.

4) Hemitetartemion from Pichvnari (Obv. Archaic female head; Rev. crane) is in thematic harmony with other nominals, and here is that is why:

- a) II type didrachm shows triomorphic Hecate (see below).
 - b) III type didrachm shows triomorphic and zoomorphic Hecate.
 - c) II type hemidrachm’s typology is also identical.
- Thereby everywhere is the moon attribute.

As to the typology of hemitetartemorion, very symptomatic is a long-foot bird's and lotus' Cypriot (depicted on ceramics) synthesis; the latter is the attribute of the goddess of fertility, whereas the crane was its synonym. The goddess of fertility in Colchis was at the same time the goddess Hecate.

5) The iconography of this functional synthesis is represented on the reverse of the I type didrachm:

a) naked female figure is associated with the cult of fertility;

b) bull's head is an attribute of the moon;

c) ὁ Μείζ cult was popular in the hinterland, whereas in the seaboard territories – ἡ Ἐκάτη cult. The variant of the bilingualized Phasis is a hermaphrodite synthesis – here the Moon has two genders, one, as the Greeks think about the Moon, next, the Colchian perception. The typological peculiarities, topography of findings, astral thematics (Obv. lion as a symbol of Apollo/Helios; the latter's hermaphroditization is another aspect of Apollo's merge with the local female Sun. The lion is indeed a hermaphrodite – with the mane and the tits. These two gender categories are iconographically realistically depicted on, for example, the I type Colchian hemidrachm or the Milesian numismatics) link this type to the above-mentioned material.

6) The so-called Colchian drachm (without the indication of the place of discovery) (Obv. Lion's head facing; Rev. bull's head) held in the Kutaisi Museum is typologically and thematically linked to the very didrachm.

7) The same can be said about the I type hemidrachm (Obv. Lion's head; Rev. lioness' protome), where the sun's hermaphrodite perception is depicted. The topography of findings attributes this piece to the Colchian genesis.

8) We do not know about the places where the tetradrachms were found. However, the typological parallels with the I type hemidrachm are quite evident; the theme is traditional: Apollo-lion-Sun/Pegasus-Moon.

The lion depicted on the so-called tetradrachms, I type didrachms and the I type hemidrachms is analogous with Milesian numismatics. Lion is Miletus' state emblem and is depicted on local coins. The depiction of lion is very characteristic to the Greek numismatics and in different geographical location it has various functions. But in Milesian numismatics, as scholars unanimously agree, lion's figure is linked to the Apollo's cult. Moreover, the coins from Miletus' colonies too depict lion's figure (for example, coins from Panticapaeum). The same can be said about the I type Colchian didrachm. The lion depicted on the latter repeats in every detail

the lion on Milesian numismatics. Identical are the lion heads on the so-called Colchian tetradrachm and the I type hemidrachm. Despite the fact that the lion facing depicted on the so-called drachm is without analogy, iconographically it is associated with the Colchian tetri group.

It is well known that Miletus' main deity was Apollo (many-faceted deity, but for the moment we are more interested in the fact that he was a protector of the roads, merchants and sailors). Also quite well known fact is that the colony was linked to its metropolis primarily through a religious cult; the same deity was worshipped in both colony and metropolis.

In 1899 near the Kuban river in Zubovka village a silver cup with the following inscription was found: "I belong to Apollo-Hegemon, which is in Phasis". The inscription dates to the 5th c. B.C., or the beginning of the 4th one. All the scholars unanimously agree that the cup was dedicated to the Apollo's temple which presumably existed in Phasis. Therefore, in Phasis, as in all other colonies, the Milesians introduced Apollo's cult. It should also be emphasized that it was Apollo-Hegemon's temple meaning it was the colonists' deity.

The lion depicted on the Colchian tetri is associated with both Apollo's cult and the main deity of the Georgian pantheon – Sun. Colchian tetri belongs to a synthesized category.

The above arguments give us every reason to suppose that the Colchian tetri with the depiction of lion belongs to the mint of Phasis.

As to the so-called tetradrachms, despite some difficulties with their attribution, as we noted before, the lion depicted on the obverse is typologically and stylistically identical especially with a lying lion of the didrachm from the Colchian numismatics. However, the protome of a winged Pegasus depicted on the reverse is without any analogy. By the connection of the II type didrachm, III type didrachm, reverse of the so-called drachm and the depiction of the II type hemidrachm with the Hecate cult it is possible to explain the meaning of the Pegasus depicted on the reverse of the so-called tetradrachm. Still, this type does not belong to the overall typology of the Colchian tetri.

What does the most widespread iconography (female and bull heads) of the Colchian tetri mean? To answer the question, it is important to define the figure depicted on the I type didrachm. Although it is a very difficult problem to solve, still some hypotheses can be proposed.

The resemblance between a bull's head depicted on an ordinary type of hemidrachm and the kneeling female's bull head had already been noticed by some scholars. This allows us to associate them iconographi-

cally. Considering the above-mentioned, prominent Russian scholar A. Zograff posed an important question: is the typological changeness of Colchian tetri the result of a gradually changing perception about the deity? This is an important observation. Indeed, it is possible that this depiction differentiation in the 5th c. B.C. initially gave us the II type didrachm, then – III type didrachm. It is worth noting that this changeness of archaic female and bull heads on the reverses of the II type didrachm and III type didrachm is not accidental. Moreover, it means they are equivalent. Then comes the II type hemidrachm with archaic female and bull heads.

Bull usually is associated with the Moon deity. In Antique mythology a three-headed deity (three-headed deity depicted on the II type didrachm) which also plays the role of the Moon deity is Hecate, ancient Oriental cult adopted in Greece. Exactly this deity's three heads are depicted on the II type didrachm. Thereby a link among several types of coins of Colchian tetri is established.

Considering all the above-mentioned, Georgian scholars D. Kapanadze and I. Shengelia identified three heads depicted on the II type didrachm as a three-headed Hecate and linked it to three phases of the Moon.

Thus, the existence of the Hecate cult was a real fact. Moreover, if it is possible to draw typological connections between the Hecate cult and the Colchian tetri, then it is easy to explain the meaning of a Pegasus (which does not fit into the overall type of the Colchian tetri) depicted on the reverse of the so-called tetradrachm. Among other many functions, Hecate was also a protector deity of horse-raising. A tentative hypothesis can be proposed: this is another reflection of the Hecate cult.

Also noteworthy is the fact that one of the main figures of the Georgian pagan pantheon was the Moon deity (according to the Georgian scholar Iv. Javakhishvili, the Moon played the role of the main deity in the beliefs of the ancient Georgian tribes). Hecate unified in herself functions of the Moon deity too. Moreover, according to various historical researches, the Hecate cult was also quite popular in Miletus.

It is possible that the Greeks who came from Miletus perceived the local Moon deity as Hecate and depicted her on the so-called Colchian coins. If true, it is possible that these coins had city coin functions and also facilitated exchange of goods in the Colchian hinterland. This proposition is well borne out by findings of Colchian tetri in the Black Sea coast as well as inner territories of the West Georgia. To date, we have larger number of coins found in the inner territories.

The dating of the so-called tetradrachms cannot be determined exactly since they were not found in well-dated archaeological or monetary complexes. Comparing with archaic coins of other centres by virtue of the stylistic, typological and facture analysis, it is possible to date them by the end of 6th c. B.C. It is also possible these coins were issued after the destruction of Miletus in 494 B.C.

The majority of the Colchian tetri is without inscription. However, some II type hemidrachms have the Greek letters as follows: MO/ΣO, Φ, A, O, E, Π, Δ. Although it is very difficult to decipher them, by virtue of analogies it is possible to make a hypothesis that the letters are initials of Greek magistrates' names. The minting of coins is their responsibility. The hemidrachms with the identical letters are of the same issue.

Both, stylistic and typological analysis and the topography of findings attest to the fact that the Colchian tetri was struck by the local Greeks. An additional argument to support the theory is as follows: there are depictions of deities and their attributes on the coins, not the iconography or legend related to a king. This is very characteristic to the Greek cities generally.

There is no compromise over the dating of the II type hemidrachms. Most probably, they should be dated by 5th-3rd cc. B.C. since they were found in the burials of this period. Moreover, these coins were found with other countries' well dated money, which again supports the above-given date. For defining their chronology very symptomatic is: 1. no further usage of *quadratum incusum*; 2. very large number of the coins belonging to this type; 3. gradual diminution of the fineness and the weight – all the above arguments give us every reason to date the II type hemidrachms to the 5th-3rd cc. B.C.

Imported coins of the 6th-4th cc. B.C. (struck before Alexander the Great) found in West Georgia

Coins from Asia Minor

a) Lydian coins:

1. Found in 1990 in Sulori, near Vani, a hoard of the Colchian hemidrachms included two (?) Lydian silver pieces. One of them was early croeseid (Ar.) (Obv. Lion and bull protomes facing each other; Rev. two incuse squares). And the other one was issued, perhaps, in the first half of the 6th c. B.C. (Obv. Lion's head; Rev. *quadratum incusum*), but the style is still Rhodian.

b) The Cyzicene electrum staters:

2. A hoard of Colchian money with the single Cyzicene stater of Nike-type issued in 500-460 B.C. was unearthed by chance in 1952 in Pichvnari village near Kobuleti on the Black Sea coast.

3. The Triton-type Cyzicene stater dated by the end of the first half of the 5th c. B.C. was found again in Pichvnari in the burial №15 of the Greek necropolis during the excavations of 1968.

4. One more Cyzicene stater struck in 460-440/30 B.C. with the effigy of a Nymph was discovered in 1967 at the same necropolis in the burial №6.

5. Discovery of the same category must be presumed also in Vani in 1895.

c) The Sinopean drachms:

6. The Sinopean drachm of the 6th-5th cc. B.C. (Obv. Dolphin; Rev. *quadratum incusum*) was fixed in 1967 in Pichvnari at the Colchian necropolis.

7-8. The Sinopean drachm dated by the 4th c. B.C. (the upper chronological limit of the issue is 370 B.C.) was found by chance in Ureki on seashore in 1965. The synchronous drachm, or, at least, the one struck before 360 B.C. was also discovered by chance in Ureki in 1966. Here is a general description: Obv. Head of a nymph to the left; Rev. Sea-eagle upon a dolphin. Legends: ΣΙΝΩ and a name (in abbreviation form) of a magistrate.

9-12. Next four examples were found in the beginning of the 20th century in the outskirts of Batumi, one of the most important Georgian ports. All of them were issued in the first half of the 4th c. B.C.

13. A hoard weighting some 13-17 pounds was unearthed by chance in Pichvnari in 1948. Only 158 examples became the subjects of a scientific attribution. The Sinopean drachms (110 specimens) and the Colchian hemidrachms (the rest) turn out to be the composites of this numismatic complex. The Sinopean coins are dated by 360-320 B.C. in general.

14. Towards the end of the 19th c. the 4th c. B.C. Sinopean drachm was found in Sokhumi.

d) Amisus' sigloi:

15. The silver coin of Amisus struck in the 4th c. B.C (before Alexander the Great) with the type of woman's head and an owl was discovered by chance in Kobuleti in 1966.

16. The identical specimen was found again by chance on the territory of the Sokhumi fortress.

North Black Sea Coast coins

a) Panticapaeum:

17. The silver piece of Panticapaeum (Obv. Dolphin's head; Rev. *quadratum incusum*) dated by 475-450 B.C. was found in the burial №5 in 1967 at Pichvnari's Greek necropolis.

18. Panticapaeum's copper of 370-340 B.C. was discovered in 1926 in Tsikhisdziri, near Kobuleti.

b) The diobol of Nymphaeum:

19. The diobol of Nymphaeum struck in the last quarter of the 5th c. B.C. (Obv. Head of a nymph; Rev. *quadratum incusum* with effigy of vine) was found in the burial №8 at Pichvnari's Greek necropolis in 1968.

The Achaemenid sigloi:

20. In the above-mentioned Sulori hoard (№1) there was also the Achaemenid siglos of the 5th c. B.C. (Obv. Crowned figure, bearded, running right, with quiver at shoulder, holding transverse spear and bow).

Athenian tetradrachms:

21. The Athenian tetradrachm of the 5th-4th cc. B.C. was found in Green Cape (near Batumi) environs towards the end of the 19th c.

Macedon:

22. The stater of Philip II was found in the burial of the Colchian warrior during the excavations of 1969 in Vani. Obv. head of Apollo to the right; Rev. Chariot to the right and the name ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Lion's head facing as an adjunct symbol.⁹

Colchian tetri from Abkhazia

A hoard of Colchian tetri was found in the vicinity of Sokhumi in the beginning of the 20th c. Colchian hemidrachm was found near Sokhumi on the seashore in 1926. Archaeological expedition led by B. Kuftin unearthed one more Colchian coin near Zemo Eshera (Sokhumi district).

In 1953 in the vicinity of Sokhumi archaeological expedition led by M. Trapsh found Colchian hemidrachm with one Greek letter inscribed (burial №39, dated back to the 4th c. B.C.).

In 1959 near Sokhumi lighthouse citizen Daraselia found Colchian II type hemidrachm.

⁹ T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Colchian money ("Colchian tetri (silver)", Kolkhidki). Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part One. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2013, pp. 150-207; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, pp. 11-65.

In 1966 in Pharnauti village (Gulripshi district) a large hoard was found, from which 5 coins were handed to the Sokhumi Museum.

In 1967 in Nabakevi village (Gali district) hoard of Colchian tetri consisting of 430 coins was found.

A hoard of Colchian tetri consisting of 44 coins was found in Saberio village (Gali district).¹⁰

A hoard of Colchian tetri is also known from Psirtska (Gudauta district). Colchian coin was found in Ochamchire.¹¹

A hoard consisting of 5 coins is kept in the Sokhumi Museum. Four out of them are Colchian coins.

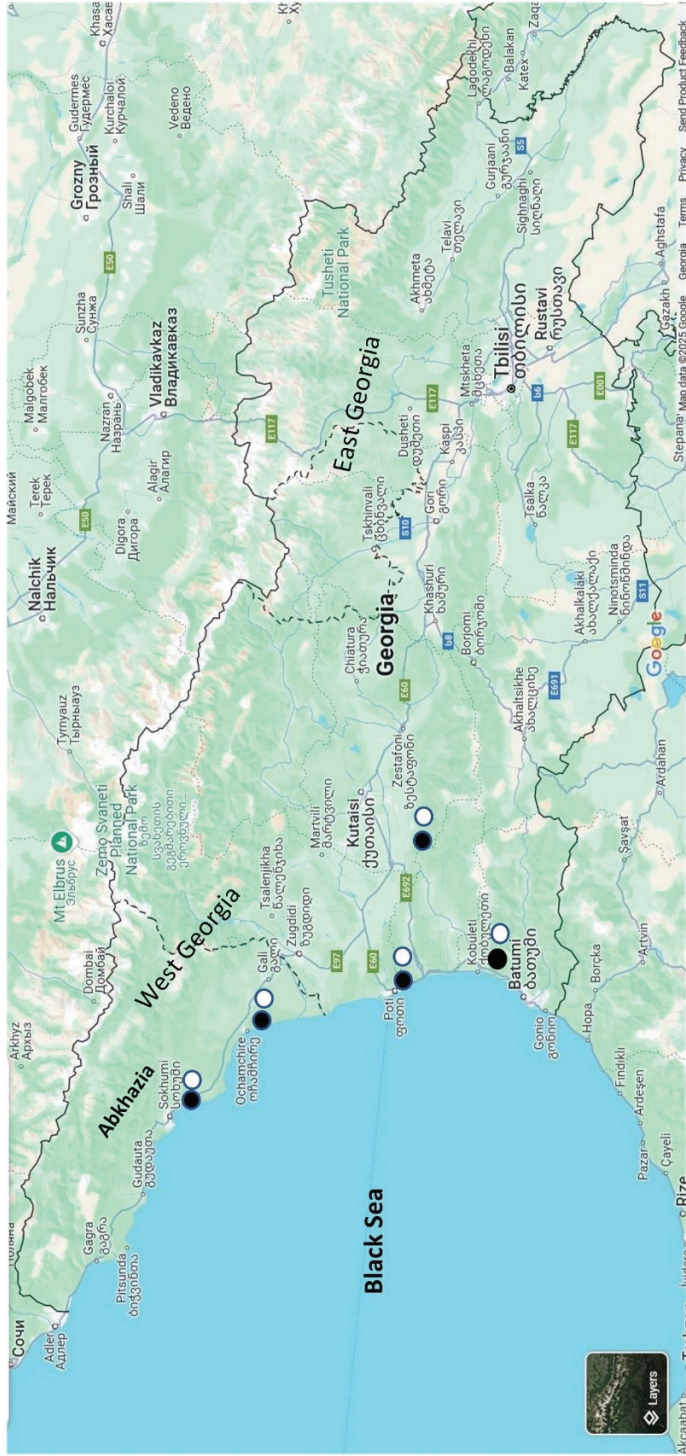
There is also information that in the village of Anukhva (Gudauta district) Colchian coin was found with a Greek letter Δ.¹²

¹⁰ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, р. 10; for recent overview of the coins from Abkhazia v. А. Тания, И. Чкадуа. История денежного обращения Абхазии. Сухуми. 2022.

¹¹ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, р. 11.

¹² С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, р. 18.

6th-4th cc. B.C. Coins from West Georgia

● Colchian tetri

○ Sinopean drachms and other Greek coins

Coin Circulation in Colchis/West Georgia in the 4th-3rd Centuries B.C.

Alexander the Great's conquests had huge impact on every aspect of life in the Antique world as well as on coinage. Alexander's monetary system became dominant everywhere. After his death, Lysimachus, one of the Diadochi, king of Thrace and Macedon, struck coins with the depiction of Alexander and they gained great international recognition. Gold coins of Alexander and Lysimachus became so popular that both types were issued posthumously with their names on them for two or three centuries by different legislatures.

Colchian money ("Colchian tetri") ceased to be struck because of massive influx of Alexander's staters. Moreover, later they started to issue imitations of Alexander and Lysimachus' type staters in Colchis.

Aka stater (Obv. Diademed head of Alexander, right, wearing horn of Ammon; Rev. Athena Pallas enthroned, left, holding Nike in an open right hand and resting left hand on the arm of the throne. Shield on the backside of the throne. Trident below, dolphins on both sides of trident. The Greek inscription behind the composition –ΒΑΣΙΛΕΩΣ, in front –ΑΚΟΥ) is exact copy of the gold coins struck with the name of Lysimachus by Byzantium after 195 B.C. The emblem of this city, trident with two dolphins on the handle, is depicted on the coins struck in Byzantium. Aka stater is dated to the times after 195 B.C., the 80s of the 2nd c. B.C. Only two specimens are known. Stylistically, technically and artistically the coin is no less than its prototype.

The topography of the coin findings proves their local, Colchian origin – they are discovered in Trabzon/Trapezus (1865), on the territory once being Colchian and in Kinchkha, Khoni district, West Georgia (1946). Still, Colchian king with this name is unknown from the other sources.

Aka stater is followed by the series of local imitations, the Georgian imitations to Alexander and Lysimachus' type staters (the Georgian imitations to Lysimachus' type staters. Obv. Non-naturalistic head, right, radiant hair-style sometimes ornamented with bird-effigies; Rev. Schematic Athena enthroned, left/right, holding Nike, trident below. The Georgian imitations to Alexander's type staters. Obv. Non-naturalistic head, right; Rev. Bull-headed or ram-headed schematic Nike, facing). Later, step-by-step depictions of the imitations became rough, schematic and very distant from the originals. The Georgian imitations to Lysimachus' type staters are found with other well-dated coins and also, in well-dated buri-

als. Basing on this information, their emission is supposed to fit the period after the 80s of the 2nd c. B.C. till the last quarter of the 1st c. B.C.

Chronological length of the emission of the imitations to Alexander's type staters is 1st c. B.C.-1st c. A.D. Certainly, it concerns just the ones which are preserved till today.

Imported gold coins of the 4th-3rd cc. B.C. found in West Georgia
Coins struck with the name of Alexander of Macedon

a) Staters struck with the name of Alexander of Macedon:

1. Gold coins struck with the name of Alexander of Macedon are found in Svaneti (in different places) – 367 pieces (majority of them in the hoards), Reke (Zugdidi district) – 2, Vani – 2, Pichvnari, Lentekhi, Pharts Khanakanevi (Tskaltubo district), Gulripshi district, Chiora (Oni district) – 1 respectively. Obv. Long-haired Athena wearing Corinthian helmet, right. In some cases, coiled snake is depicted on the helmet. Also, in some cases, the goddess has beads on her neck and earrings on the ears; Rev. Winged Nike in a long chiton, standing left. Crown in the right hand and stylus in the left. The Greek inscription ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ behind Nike on the early samples. Later ones have ΒΑΣΙΛΕΩΣ in front, and ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ behind. Different monograms and symbols providing information about a mint.

b) Silver coins struck with the name of Alexander of Macedon (different nominals):

2. From Alexander's silver coins found on the territory of West Georgia one is tetradrachm and next one is drachm. Topography of the findings is as follows: Kutaisi and surroundings of Kvirila river. Obv. Heracles in a lion's skin, right. He has Alexander's features; Rev. Zeus enthroned, left. Eagle on his right hand. The Greek inscription behind the depiction – ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Different monograms and symbols.

Gold staters of Philip III of Macedon (323-316 B.C.):

3. Two coins of Philip III are discovered on the territory of West Georgia, one is an accidental finding in Agudzera (Gulripshi district), on the seashore, and the other one was found in Vani, during archaeological excavations. Gold coin of Philip III of Macedon is an exact copy of Alexander's stater. The difference is just in a legend: ΦΙΛΙΠΠΟΥ.

Staters and silver coins struck with the name of Lysimachus (they are of the same type):

4. Six staters struck with the name of Lysimachus are found on the territory of West Georgia. Two of them are discovered in Svaneti, two – in Vani, one – in Eki (Senaki district) and one – in Gulripshi. One silver coin is found in Vani and next one in Makrialia (part of Batumi region earlier,

now in Turkey). Obv. Diademed head of Alexander the Great, right; Rev. Athena Pallas enthroned, left, holding Nike in the right open hand, resting left hand on spear and shield. The Greek inscription behind the figure – ΒΑΣΙΛΕΩΣ, in front of the figure – ΛΙΣΙΜΑΧΟΥ. Additional symbols and monograms on the reverse of the coin indicating mint.

Panticapaeum staters (the last quarter of the 4th c. B.C.):

5. Panticapaeum staters, about 30-32 pieces, are found in Svaneti as a hoard and one sample – in the Mingrelia region. Obv. Head of bearded satyr wearing ivy crown, left; Rev. Lion-headed Gryphon, left, wheat ear below. The Greek inscription ΠΑΝ for the name of the city.

Syracuse, half stater of Hieron II (275/4-216 B.C.):

6. This gold coin was discovered in Vani during archaeological excavations. Obv. Head of Persephone, left; Rev. Nike on a chariot, right. The Greek legend for the name of Hieron.¹³

Georgian imitations to Alexander and Lysimachus' type staters from Abkhazia

Two Georgian imitations to Alexander's type staters were found near Gagra in 1860.¹⁴

In 1928 in Sokhumi district Georgian electrum imitation to Alexander's type staters was found.

Georgian imitation to Lysimachus' type staters was found in 1909-1911 near Tsebelda.¹⁵

Georgian imitation to Lysimachus' type staters was found in 1956 in Akhaliopeli (Gudauta district).¹⁶

Two Georgian imitations to Lysimachus' type staters are kept in Sokhumi Museum. One was found near Chobanduki settlement (Akhali Athoni), another – in 1911 in Tsebelda.¹⁷

¹³ T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Georgian imitations to Alexander and Lysimachus' type staters. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part One. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2013, pp. 208-227; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, pp. 66-83.

¹⁴ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, p. 30.

¹⁵ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, p. 30.

¹⁶ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, p. 30.

¹⁷ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, p. 30.

4th-3rd cc. B.C. Coins from West Georgia

- Georgian imitations to Alexander and Lysimachus' type staters
- Staters struck with the name of Alexander and Lysimachus

Coin Circulation in Colchis/West Georgia in the 3rd-1st Centuries B.C.

To prove the existence of the Colchian kingdom in the 2nd c. B.C., very important is the correct attribution of the small size copper, billon, and silver coins. There are eight samples. These coins are divided into three types.

I type. Obv. Male head to the right in the radiant crown; Rev. Bull's head to the right. Greek inscription above and below – ΒΑΣΙ... ΣΑΥΛ or ΣΑΥΜ... meaning “of king Saulaces”, or “Saumakos”. The king's name is only partially inscribed with the last letter read either “Λ”, or “Μ”.

II type. Obv. Male head to the right in the radiant crown; Rev. Rose. Greek inscription above and below – ΒΑΣΙΛΕ... ΣΑΥΛ or ΣΑΥΜ... meaning “of king Saulaces”, or “Saumakos”.

III type. Obv. Male head facing in radiant crown; Rev. Winged thunderbolt with Greek inscription above and below – ΒΑΣΙ... ΣΑΥ...

As we see, none of the coins has a full inscription of the king's name. This fact generated discussions lasting for more than a century. Doubtful is the fourth letter of the king's name on the reverse of the coin. Some scholars read it as “Λ”, and therefore, the inscription is deciphered as ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΑΥΛ(ΑΚΟΥ) – “of king Saulaces”, since the latter name appears among the names of the Colchian kings. Other scholars read the fourth letter as “Μ”. According to R. Weil, the upper part of the right leg of the “Μ” is clearly seen on the sample of the Berlin Museum. G. Dundua thinks, the letter “Μ” should be read on the reverse of the sample found in Vani. Thus, according to this group of scholars, the name on the coin should be read as ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΑΥΜ(ΑΚΟΥ) – “of king Saumakos”, since such a king is known in the history of the kingdom of Bosphorus. Apart from this, there is also a whole set of historical and numismatic questions to answer.

Those scholars, who relate these coins to the Colchian kingdom, provide as an argument Pliny's information that Saulaces had once reigned over Colchis. But, according to various calculations, this Saulaces had reigned in Colchis 1200 years before the above-given coins were struck. On the II type of these coins a rose is depicted which allows us to date approximately the whole coin group. This type is taken from the Rhodian numismatics. The rose-depicted coin is the exact copy of those Rhodian coins struck in 166-88 B.C. This, in turn, allows us to date those discussed samples by 2nd-1st cc. B.C.

Thus, historically such a parallel can not be drawn. The next argument provided to uphold these coins' Colchian provenance, is that on the reverse of the I type coins a bull's head is depicted. Hence – connection with the Colchian tetri. And, the last argument is that the so-called Saulaces' coins were sold along with Colchian coins in Sokhumi, which might seem as an important argument in attributing to them a common place of finding. Nevertheless, these arguments are not convincing. We have already talked about the first argument. As to the second one: bull's depiction is quite widespread in the Greek world, and is placed on many countries and cities' coins. That is why its connection with the Colchian world is not entirely justified. As to the fact of their selling together, this, of course, does not mean they were found in one place. The most justified way to argue for these coins' Colchian origin is the fact that 5 samples out of 8 were found in West Georgia (near Sokhumi and in Vani).

Another part of the scholars relate the above-given coins to the kingdom of Bosphorus. Their argument is as follows: as was mentioned above, rose type is taken from the Rhodian money, struck in 166-88 B.C. Thus, these coins should be dated by 2nd-1st cc. B.C. The only historical figure attested by the written sources is Saumakos. He is mentioned in the decree set up in Chersonesus in honor of Diophantos, general of Mithridates VI Eupator (120-63 B.C.), king of Pontus. Saumakos organized a coup d'état in the kingdom of Bosphorus in the last decade of the 2nd c. B.C. and reigned over it for a short period of time. Presumably, he struck these coins during this period. In 107 B.C. he was defeated and taken prisoner by the above-mentioned Diophantos. Considering the given facts, these coins can be attributed to the numismatics of the kingdom of Bosphorus. Although it is very difficult to find a counterargument to this hypothesis, it should be said that unless the so-called Saulaces' (Saumakos') coin with a full inscription is found, the question will still be hotly debated.¹⁸

Pontic coins issued during the rule of Mithridates VI found in Western Georgia indicate to intensive political and economic relations between Pontus and Colchis. The coins issued locally are far more important. Mu-

¹⁸ T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. The so-called Saulaces' coins. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part One. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2013, pp. 243-253; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, pp. 93-103.

municipal copper coins of Dioscurias with the inscription ΔΙΟΣ/ΚΟΥΡΙΑ/ΔΟΣ (Obv. Caps of Dioscuri, surmounted by six, or eight-pointed stars; Rev. Thyrsos of Dionysus, i.e. of Mithridates Eupator in the center, the Greek three-line legend on both sides – ΔΙΟΣ/ΚΟΥΡΙΑ/ΔΟΣ) are among them. To know the time of their issue, that means to know exactly when Pontus annexed Colchis. This story is narrated in the sources, however, without the indication of specific date. The coins typologically are connected to the municipal copper coins of Pontus – obverse type (two caps) is taken from Amisus' coins issued in 120-111 B.C., and reverse type (thyrsos) is borrowed from municipal numismatics of southern and northern Black Sea coasts, from the coins struck in 105-90 B.C. To sum up, the coins minted in Dioscurias should be undoubtedly dated back to the end of 2nd c. B.C. and the beginning of the 1st c. B.C. Accordingly, Mithridates VI annexed the Black Sea eastern coast exactly in those times. The Dioscurians, subjugated to Mithridates, preserved their municipal structures and struck their own copper money. Also, it seems, that Mithridates' garrison was located in Dioscurias and the official appointed by him controlled the mint.¹⁹

In 1967 during Vani archaeological excavations the hoard consisting of 119 copper coins was found under the altar of the mosaic-floored temple. The hoard was kept in a purse. 118 of them are identical (Obv. Stylized effigy of lotus – Isis' decoration; Rev. Eight-pointed star (in combination with the effigy of the Moon, it was the dynastic symbol of the Mithridatids). The different coin of the hoard is struck in Amisus in 111- 105 B.C., or in 105-90 B.C. (Obv. Ares' head, right; Rev. Sword in a scabbard). This coin dates other samples of the hoard by the 1st c. B.C. Only 126 samples of copper coins with lotus-effigy are known. The coins, supposedly, were issued in Vani (Surion of the Antique period). The arguments we have are as follows: the coins of Vani hoard with the effigy of lotus are unique. The coins are not found anywhere except West Georgia. The major part of them is found in Vani, several samples – in Eshera. One sample from Eshera is already made of silver.

¹⁹ T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Municipal copper coins of Dioscurias. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part One. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2013, pp. 254-256; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, pp. 104-106.

Thus, it seems that we can connect the anonymous copper coins with lotus-effigy to Vani mint. What historical explanation does this fact have?

Mithridates subjugated Colchis in 105-90 B.C. In the beginning Colchis was a Pontic satrapy, but later, according to Appian, the Colchians revolted and asked Mithridates to make his son, Mithridates Philopator Philadelphos, their king. Mithridates Eupator satisfied their demand. Mithridates Philopator Philadelphos became king of Colchis. This event apparently might have happened in 85 B.C. From this point onwards Colchis is nominally a vassal state of Pontus. Although this status of Colchis did not last too long. Mithridates laid the blame of treason on his son and one year later, in 84 B.C., put him to death.

Unfortunately, the details of father and son's collisions are not known. Perhaps, Mithridates Philopator Philadelphos really encouraged the Colchians to revolt while his anepigraphic emissions showed his "loyalty" to his father. He himself as the member of royal family should have been well acquainted with juridical nature and typology of anonymous copper emissions. The coins with eight-pointed star had been struck by Pontic kings' viceroys before Mithridates VI Eupator. That is why the reverse of the Vani coins has a star, this is a compulsory companion of the whole anonymous series and is interpreted in scientific literature as Pontic kings' dynastic emblem.

However, what is the meaning of a lotus on obverse of the coins? What should it be connected to? As it is supposed, the statue of Demeter/Isis stood near the gate of Vani/Surion. This was a protector deity of the city. Mithridates the Junior's residence in Colchis could be Vani. Who or what could he depict on the obverse of the coin if not a protector of the city or her symbol?

This is the logical chain which gives us an opportunity to prove the possibility of coin issue in Vani.²⁰

Wars between Rome and Pontus in the 1st c. B.C. resulted in a defeat of Mithridates VI, the king of Pontus. Gnaeus Pompejus, victorious com-

²⁰ T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Anonymous copper coins struck in Vani (?). Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part One. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2013, pp. 257-261; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, pp. 107-111; С. М. Шамба. О чём говорят монеты. Сухуми. 1982, p. 18, №18.

mander of Rome, first invaded Armenia and subdued Tigranes II (95-55 B.C.), an ally of Pontus, and later, in 65 B.C. he approached Kartli/Iberia. Artokes, the king of Kartli, despite steady resistance, was forced to obey to the Roman hegemony. From Iberia the Romans marched to Colchis, where in 63 B.C. Gnaeus Pompejus appointed Aristarchus as ephemeral ruler.

Six silver coins issued in his name (Obv. Head of beardless man, diademed and crowned with the rays, right (Helios with Gnaeus Pompejus' features); Rev. Tyche seated on a throne, wearing a tall crown, right. Vessel in her left hand, right hand resting on a rudder. Greek inscription on both sides of depiction and below – ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ ΤΟΥ ΕΠΙ ΚΟΛΧΙΔΟΣ/BI ("of Aristarchus, the viceroy of Colchis, or the ruler of Colchis, or of Aristarchus, who is ruling over Colchis" and the date – 12, which corresponds to the 12th year of his rule, i.e. 52-51 B.C.) are preserved. One of them is found in Sokhumi.

According to the investigations of English and Russian scientists, J. Jenkins and K. Golenko, Helios, the god of the Sun, with Gnaeus Pompejus' features is depicted on coin's obverse. Indeed, according to Pliny, the first king of Colchis was a son of the Sun and Aristarchus himself received the power from Pompejus. Thus, in this case local tradition and political conjuncture were mixed. This opinion is very convincing.

J. Jenkins studied well-preserved sample of the coin. He was able to interpret the effigy on the reverse using this specimen, on which a rudder, a necessary attribute of goddess Tyche, goddess of fortune, fate and happiness, is clearly visible.

Drachm of Aristarchus the Colchian contributes much as historical source. Indeed, some of the Roman authors refer to Aristarchus as a king, while in the coin inscription, which has greater juridical sense, he is mentioned as a ruler/viceroy. Thus, the legend of the coin gives us information about the political conjuncture of the whole country. It is clear that Colchis was not a kingdom, and formally – very much depended on Rome.²¹

²¹ T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Drachm of Aristarchus the Colchian. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part One. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2013, pp. 262-264; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, pp. 112-114.

The 3rd-1st cc. B.C. foreign coins from West Georgia
Sokhumi and the neighbouring territories

1. During archaeological excavations in Eshera, the 3rd c. B.C. Sinopean hemidrachms were found: a) Obv. Head of Nymph Sinope; Rev. Eagle – 1 sample (identical coins were found in Pichvnari (3 samples), and Dapnari (1 sample); b) Obv. Head of Nymph Sinope; Rev. Prow.

2. In 1939 late 3rd c.-early 2nd c. B.C. Amisus' siglos was found on the territory of the Sokhumi fortress.

3. On the same territory was found Roman republican denarius struck in 171-151 B.C.

4. On the same territory was found silver piece of Panticapaeum dated by the first half of the 2nd c. B.C. (Obv. Satyr; Rev. Cornucopia placed between two caps of the Dioscuri).

5. In 1949 in Sokhumi, nearby the seaboard, the so-called "new style" Athenian tetradrachm dated by 130-129 B.C. (Obv. Athena's head in helmet to the right, copy of the work of the 5th c. B.C. Greek sculptor Phidias; Rev. Owl sitting on an amphora, date and name of the city, magistrates etc.) was found.

6. Roman republican denarius struck in 99-94 B.C. in the name of Marcus Sergius Silus was found in Sokhumi.

7. In 1942 tetrachalkon of Panticapaeum struck in 100-75 B.C. (Obv. Apollo; Rev. Scepter on a tripod) was found by chance on the territory of the Sokhumi fortress.

8. During archaeological excavations in Eshera, tetrachalkon and dichalkon of the times of Mithridates VI Eupator (dated by 111-105 B.C. or 105-90 B.C.) were discovered. One of them is struck in Amisus (Ares – Sword).

9. Another 7 copper coins of the Pontic cities (dated by 105-90 B.C., Gorgon-Nike) are found on the same territory. Although the coins are badly preserved, one of them is definitely struck in Amisus, and another, probably, in Amastris.

10. In 1886 in Sokhumi during archaeological excavations copper coin struck in Amisus in 105-90 B.C. was found.

11. Tetrachalkon was found in Eshera in 1971 dated by the reign of Mithridates VI Eupator and struck in the city of Pharnacia (Tyche – Zeus).

12. In 1972 in Eshera dichalkon was found of the same date struck in Cabira (Obv. Dionysus' head; Rev. Thyrsos).

13. Tetrachalkon struck in Amisus in 80-70 B.C. (Zeus – Eagle) was found in Eshera.

14. In 1936 in the outskirts of Sokhumi Mithridates VI Eupator's two tetradrachms were found dated by 74 B.C.

15. In the seaboard of Sokhumi Roman republican denarius was found dated by 87 B.C.

16. On the territory of the Sokhumi fortress Roman republican denarius was found dated by 83 B.C.

17. In Eshera Roman republican denarius was found struck in Sicily and dated by 49 B.C.

18. In the outskirts of Sokhumi Roman republican denarius was found struck in 48 B.C.

19. Denarius of Augustus dated back to 19-16 B.C. was found in Eshera.

20. Denarius of Augustus dated back to 8 B.C. was found near Sokhumi. Vani archaeological site

21. Three copper coins of the 2nd-1st cc. B.C. (?)

22. The so-called "new style" Athenian coins: a) drachm struck in 146/5 B.C.; b) tetradrachm dated by 125/4 B.C.

23. Small-size silver coin, struck in Rhodes in 166-88 B.C. with the depiction of Helios and a rose. This is the only case of finding a Rhodian coin in Georgia.

24. Drachms of the Cappadocian kings: a) Ariarathes VI (130-116 B.C.) – 1 sample; b) Ariarathes VII (116-101 B.C.) – 1 sample; c) Ariarathes IX (101-87 B.C.) – 2 samples; d) Ariobarzanes I (96-63 B.C.) – 3 samples.

25. Roman republican denarii – 2 samples (one struck either in 119-110 B.C. or in 90-80 B.C., the other – 64 B.C.); quinarius (half denarius) – 1 sample, dated by 102 B.C.

26. Copper coins of the Pontic cities struck in Mithridates VI Eupator's reign:

a) Dated by 111-105 B.C. Type: Ares – Sword, 1 sample;

b) 111-105 B.C. or 105-90 B.C. – 14 samples, identical type. Amisus' mint – 5 samples, undecipherable – 9 samples;

c) 105-90 B.C. – 1 sample. Type: Athena – Perseus, Amisus' mint;

d) 105-90 B.C. Type: Gorgon – Nike, Amisus – 7 samples, Amastris – 3 samples, unidentified mint – 14 samples. Altogether 24 samples;

e) 90-80 B.C. – 1 sample. Type: Dionysus – Cista, Amisus;

f) 80-70 B.C. – 5 samples. Type: Zeus – Eagle, Amisus – 2 samples, unidentified mint – 3 samples;

g) Badly preserved copper coins, but undoubtedly struck in the Pontic cities during the reign of Mithridates VI – 9 samples.

Thus, there are 55 samples, out of which: 47 samples – tetrachalkon, 6 samples – dichalkon, 1 – obol.

27. Mithridates VI Eupator's tetradrachm dated by 74-3 B.C. with grazing deer on reverse.

28. Another tetradrachm of Mithridates VI Eupator was found during Vani archaeological excavations with Pegasus on reverse.

29. Parthian drachms: Sinatruces (77-70 B.C.) – 1 sample; Orodes II (57-38/7 B.C.) – 1 sample.

30. Cistophorus struck in Pergamon in 50-49 B.C.

Other places of the hinterland

31. In 1914 near Zugdidi tetradrachm of the Armenian king Tigranes II was found by chance.

32. In the vicinity of Chiatura tetradrachm of Tigranes II struck in Antioch in 83-69 B.C. was found.

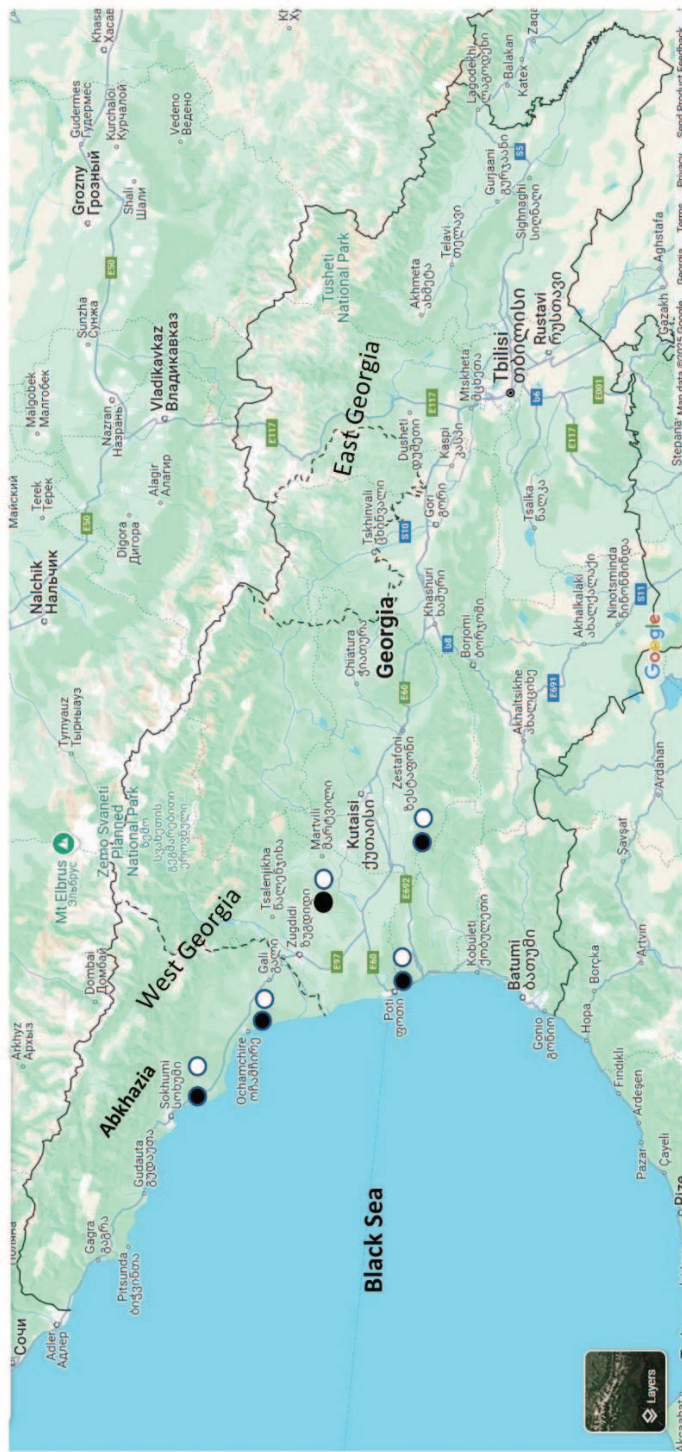
33. Drachm of Sinatruces was found in Gudauta district.

34. In 1930 in the Ghumuri village of the Gali district three silver coins were found by chance. According to A. Zograff, one of them, denarius of Titus Carisius, was struck in 45 B.C.

35. In 1897 in the Sazodelavo village, near Senaki, the hoard of 1st c. B.C. 23 Roman denarii was found by chance.²²

²² T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part One. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2013, pp. 265-267.

3rd-1st cc. B.C. Coins from West Georgia

- Drachms of Aristarchus the Colchian
- Tetradrachms of Pontic Kingdom, Republican denarii, other Hellenistic silver coins

Coin Circulation in Lazica/West Georgia in the 1st-4th Centuries A.D.

As far back as in the 6th c. B.C. Themistagoras from Miletus made Phasis in Colchis home for himself and his Greek colonists. Thus, the country has been involved in the European matter.

Greek commercial superiority was substituted by the Roman hegemony over the small coastal strip of Colchis, already called Lazica in the 1st c. A.D. And that hegemony was based upon well-manned castellum-system from Pitius up to Aphsaros (Gonio). Lazi client-kings, dwelling in the hinterland, largely enjoyed Roman *pax* and prosperity, gaining a handsome profit by trading with the gallant Pontic cities, like Sinope, Amisus and Trapezus. The whole Black Sea area might be looked upon as a multicultural region of which the general principles were still based on Hellenism, but that was facilitated mostly by the Roman money and defended by the Roman soldiers.

Soldiers and merchants brought money, rich deposits of which show the picture as follows (fig. 1).²³

The best thing to demonstrate money circulation of Lazica in the Roman times is to manipulate with the numismatic data from Bichvinta/Pitius, the celebrated coastal castellum and the city in the neighbourhood, and with some hoards from West Georgian/Lazi hinterland.

a) Bichvinta/Pitius

The 1st century – dupondius of Augustus.

The 2nd century – municipal copper of Trapezus – 25 pieces; silver coins of Caesarea in Cappadocia – 9; both, silver and copper, Rome – 7; Asian mint – 1; Pautalia – 1.

The 3rd century – 340 pieces in all. First half of the 3rd c. – 247 pieces: municipal copper of Trapezus – 191; silver coins of Caesarea – 31; copper of Neocaesarea – 3; of Sinope – 1; of Amisus – 1; of Nicomedia – 1, etc. 149

²³ For the numismatic data v. Г. Ф. Дундуа. Монетное дело и монетное обращение в Грузии в античную эпоху. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. Тб. 1982; T. Dundua. Influx of the Roman Coins in Georgia. Roman Coins Outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions. Proceedings of the ESF/SCH Exploratory Workshop. Radziwill Palace, Nieborow (Poland) 3-6. 09. 2005. Moneta 82. Wetteren. 2008, pp. 309-319; T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Municipal Copper Coins of Trapezus. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part Two. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2014, pp. 178-185.

pieces form a hoard. Structure of the hoard is as follows: municipal copper of Trapezus, dated by the 2nd-3rd centuries (L. Verus-Philip Senior) – 139; Caesareian silver issues – didrachm of Hadrian – 4; didrachm of Commodus – 1; drachm of Septimius Severus – 2; drachm of Julia Domna – 1; drachm of Geta – 1; drachm of Caracalla – 1. Date of the hoard-deposit is 245 as *terminus post quem*. This hoard could emerge due to threat of Gothic invasion from the Crimea in 252. Pitius was the place severely attacked by them. Both, Pitius and Dioscurias/Sebastopolis show some 238 samples of Trapezuntine municipal issues. Second half of the 3rd century – about 100 pieces, mostly copper: struck in Rome – 70 pieces, including also Antoniniani; Antioch – 11; Cyzicus – 6; other mints are represented by unique samples.²⁴

The 4th century – more than 500 copper pieces in all, 310 – form a hoard. Structure of the hoard is as follows: Constantine I – 11; Helena – 4; Constantine I (struck after his death) – 52; Constantine II – 6; Constantius II – 102; Constans – 75; Constantius II or Constans – 60. Constantius' issue is the last one. Mints: Constantinople – 20; Antioch – 87; Nicomedia – 51; Cyzicus – 31; Alexandria – 10; Siscia – 9; Thessalonica – 1; unidentified – 101. Single finds provide us with the names of Licinius, Constantine I, Helena, Constantine I (struck after his death), Crispus, Constantine II, Constantius II, Constans, Valentinian II. Mints – Antioch – 30; Constantinople – 20; Nicomedia – 11; Cyzicus – 5; Thessalonica – 6; Siscia – 7; Trier – 1; Sirmium – 1; Alexandria – 1; unidentified – 127.

b) Hoards from the hinterland

– Gerzeuli hoard – some 469 pieces. Structure: denarius of Augustus – 1; local imitation to the stater of Lysimachus – 1; Caesareian silver issues – Nero (1); Vespasian (30); Domitian (9); Nerva (22); Trajan (165); Hadrian (90); Antoninus Pius and M. Aurelius (122); L. Verus (28). Nominals: hemidrachm, drachm, didrachm.

– Eki hoard – 907 pieces. Structure: Orodes II of Parthia – 1; Caesareian didrachm of Nerva – 1; Caesareian didrachm of Trajan – 2; Caesareian didrachm of Hadrian – 712; Caesareian didrachm of Antoninus Pius – 55; Caesareian didrachm of L. Verus – 1; denarius of Commodus, struck at Rome – 1; denarius of Pertinax, struck at Rome – 5; denarius of Niger, struck at Rome – 1; denarius of Septimius Severus – 101 (mints: Rome (12), Orient (84), Alexandria (5)); Julia Domna – 14 denarii, struck at Rome (5) and Oriental mint (9), and Caesareian drachm – 1; Caracalla

²⁴ Copper coins of Trapezus (M. Aurelius-Severus Alexander) are found also in Gonio/Aphsaros. v. <https://chre.ashmus.ox.ac.uk/hoard20923>.

– denarii, struck at Rome – 2, and Caesareian drachm – 1; Geta – denarius (1), struck either at Rome or Antioch, and Caesareian drachm – 1; Elagabalus – Caesareian drachm (1); Severus Alexander – 6 denarii, struck at Rome (1) and Oriental mint (5). Caesareian output numbers 775 as many; denarii – 131, mostly struck at Oriental mints.

– Sepieti Hoard – approximately 377 pieces. Structure: Roman denarii – 365 (mints: Emesa (158), Rome (118), Eastern mint (62)), and a small number of Caesareian coins. Money of Septimius Severus dominates the hoard (227 pieces), mostly struck at Emesa in 194. Severus Alexander's issue of, probably, 222 provides a certain date for the hoard.

List of the coins from the extreme eastern provinces of Western Georgia: denarius of Augustus – 56; denarius of Tiberius – 1; denarius of Caligula – 1; Caesareian hemidrachm of Nero – 1; Caesareian drachm of Nerva – 3; denarius of Trajan – 1; Hadrian – Caesareian didrachm (2), Caesareian hemidrachm (2); Caesareian didrachm of Antoninus Pius – 2; denarius of Faustina Junior – 1; denarius of Julia Domna – 1 (Laodiceia); solid of Constantine I – 1 (Siscia); solid of Constantius II – 2 (Antioch); semiss of Constantine I – 1 (Constantinople); semiss of Constantius II – 1 (Antioch); triens of Constantius – 1 (Antioch).

Now about interpretation, first empiric level. Sea coast has mostly provincial silver of Caesareian issue, municipal copper of Trapezus and Imperial copper money, struck predominantly at the mints of Antioch and Asia Minor, in the complexes, hoards and as single finds. Hinterland absorbs only Caesareian silver, accompanied by Roman denarii, struck in greater quantity at the Oriental (e.g., Syrian) mints. Further Eastwards Late Roman gold pieces and denarii of Augustus, mixed with Caesareian silver issues, make really amazing picture for Lazica. Academic level of interpretation commences with Caesareian prominent accumulation – merchants could bring them for sure and those merchants had to be from Sinope or Amisus, the import of which dominates Lazica. But good commercial balance sees those money to facilitate the foreign trade, and not the domestic exchange. Some more money was necessary. If it could happen as follows: since Lazi never had their own coinage, they could barter the sufficient amount of the Roman money for their economics, and the closest *aerarium* branches were that of Cappadocia and Syria. As to copper absence in the hinterland, there does exist only one explanation – there was no need of small trade in Lazica generally. Thus, copper coins could come here for military purposes only, as a part of soldiers' *stipendium*. This statement can be argued.

Why the soldiers had to be paid in copper?! Indeed, silver money and especially gold, due to total weight lightness, was easier for a transfer to a camp.²⁵ Then, why do the former camps everywhere (e.g., on the Rhine) show bronze predominantly?!²⁶ When you are paid some few hundreds per year, and – usually in three installments, everybody expects this to be done in basic units. That is absolutely logical. But when you are in military camp, having all supplies, and also – future opportunity to get a small farm with carefully saved money just invested in, what would you prefer – whole money with you at the border, or the most kept safely in bank. The last thing would work perfectly with the Roman I cycle of Capitalism and normal banking-system in service.²⁷ Then soldiers received only copper as a pocket-money. The written sources speak about some silver donatives to the legions. But they speak also how dangerous could it happen big money to be in a camp – Vitellius made his way to the throne thanks to his soldiers' financial assistance (not necessarily with money) (Tac. Hist. I. 57). Thus, officials could avoid dangerous accumulation of money in the camps, on the one hand, and on the other hand, they always possessed some extra money for large state commercial operations.

Georgian case can provide more arguments for the copper being paid to the soldiers.

With a handsome agriculture, which could find market everywhere – in the hinterland towns inhabited by the Colchians, in the prosperous Greek cities at the coastal strip with already mixed population and at last, abroad, first in Miletus, then Athens and Sinope – this land provided well-shaped middle-class, having monies²⁸, but it failed to create small

²⁵ v. R. Wolters. Bronze, Silver or Gold? Coin Finds and the Pay of the Roman Army. *Zephyrus. Revista de Prehistoria y Arqueología*. vol. LIII-LIV. 2000-2001. Salamanca, pp. 579-588.

²⁶ D. G. Wigg. Coin Supply and the Roman Army. *Roman Frontier Studies*. 1995. Proceedings of the 16th International Congress of Roman Frontier Studies. Oxbow Monograph 91. 1997, pp. 281-288; D. G. Wigg. The Development of the Monetary Economy in Northern Gaul in the Late La Tène and Early Roman Periods. *Roman Germany. Studies in Cultural Interaction. Journal of Roman Archaeology. Supplementary series N32*. Portsmouth, Rhode Island. 1999, pp. 111, 121; D. G. Wigg. Die Rolle des Militärs bei der Münzversorgung und Münzwirtschaft am Rhein in der frühen Kaiserzeit. *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption*. B. 1. Osnabrück. 1999, pp. 327-346; F. Berger. *Untersuchungen zu römerzeitlichen Münzfunden in Nordwestdeutschland*. Berlin. 1992. *Studien zu Fundmünzen der Antike*. B. 9.

²⁷ T. Dundua. *The Cyclic Dialectics*. Tb. 1996; J. Andreau. *La Vie Financière dans le Monde Romain. Les Métiers de Manieurs d'Argent (IVe Siècle av. J.-C.-IIIe Siècle ap. J.-C.)*. École Française de Rome. Palais Farnèse. 1987.

²⁸ T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage. *Catalogue of Georgian Coins*. Tb. 1999, p. 4.

service-system until the 10th c.²⁹ The hands were needed elsewhere. And the Hellenic economics also failed there due to the country's super-humidity; the Greeks had no idea about how to drain those marches.³⁰ That is, perhaps, why the copper money had been never respected there. The only attempt of Phasis to issue small money was again connected with the beloved silver – 3 hemitetartemorii show this attempt to be an abortive one.³¹ Indeed, just a few copper coins of the 6th-2nd cc. B.C. are found at the coastal strip.³²

And then amazing thing happens – copper “revolution” marks the 1st c. B.C. Copper is everywhere – Dioscurias (modern Sokhumi) and suburbs not only offer some twenty copper Pontic municipal pieces of Eupator's time,³³ but also produce local autonomous Dioscuriadi,³⁴ mostly to be spread in Crimean Bosphorus. Vani/Surion in deep hinterland demonstrates about 200 synchronous copper coins, struck either in Pontic cities, or at the spot by king of Colchis in 84 B.C. Mithridates Philopator Philadelphos, son of Mithridates Eupator.³⁵ Indeed, being a Pontic satrapy, Colchis enjoyed its own king only for a definitely small period (App. Mithr. 64). Full-scale economic transformation – that could be an immediate answer. Alas, it took whole century and a half, even more, for next influx of copper coins. The written sources tell us about the Romans stationed at the East Black Sea coast by that time; and archaeology reveals a plenty of synchronous copper coins. Until the 6th c. copper money comes and goes, and there is in fact one more gap for the 7th-9th cc.³⁶ Byzantines had gone.

So, copper comes and disappears together with the soldiers. That means that partly the Imperial armies used to be paid in copper, or bronze, does not matter (fig. 2).

As to the eastern West Georgian provinces in the Late Antiquity, they seem to form economic and political condominium of Lazica and Iberia.

²⁹ T. Dundua. Georgian Ethnocultural Evolution and the West According to the Numismatic Material (in Georg.). Tb. 1997, pp. 113-114.

³⁰ T. Dundua. Making of Europe. Tb. 2000, p. 3.

³¹ T. Dundua. Georgia within the European Integration as Seen in Coinage, p. 8.

³² T. Dundua. Colchis, Iberia and the Kingdom of Pontus According to the Numismatic Material (in Georg.). Tb. 1993, p. 46.

³³ T. Dundua. Colchis, Iberia and the Kingdom of Pontus . . . , p. 46.

³⁴ T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Municipal copper coins of Dioscurias. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>

³⁵ T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Anonymous copper coins struck in Vani (?). Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>

³⁶ G. Dundua, T. Dundua. Georgian Numismatics. Part One (in Georg.). Tb. 2006, pp. 183-186.

Former provides e.g. the Caesareian issues for them, latter – denarii of Augustus and Late Roman gold.

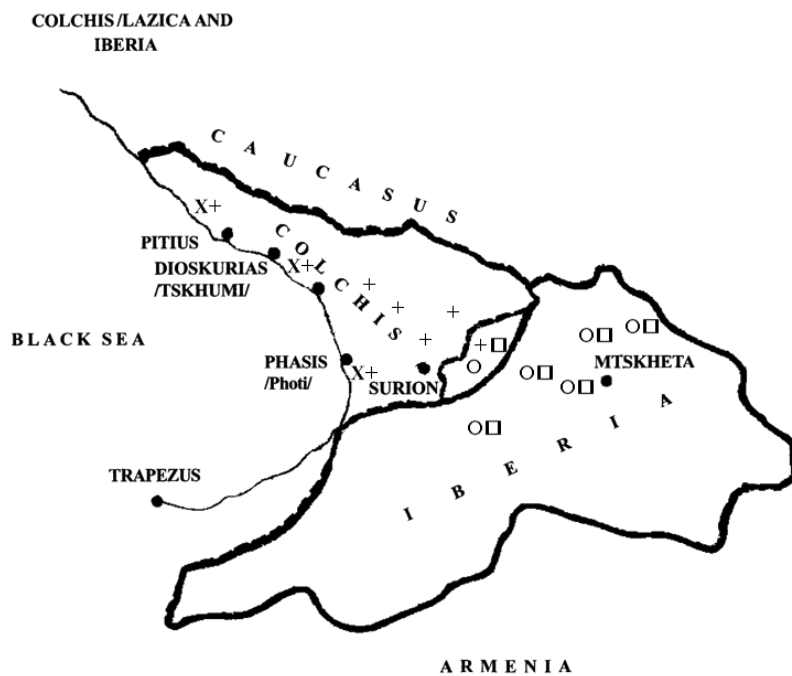
Roman Imperial denarii from Abkhazia

Coins found in Tsebelda (Gulripshi district): denarius of M. Aurelius, struck at Rome; denarii of Septimius Severus (2); denarius of Septimius Severus, struck at Emesa, denarius of Septimius Severus, struck at Oriental mint.³⁷

³⁷ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, pp. 65-66.

fig. 1

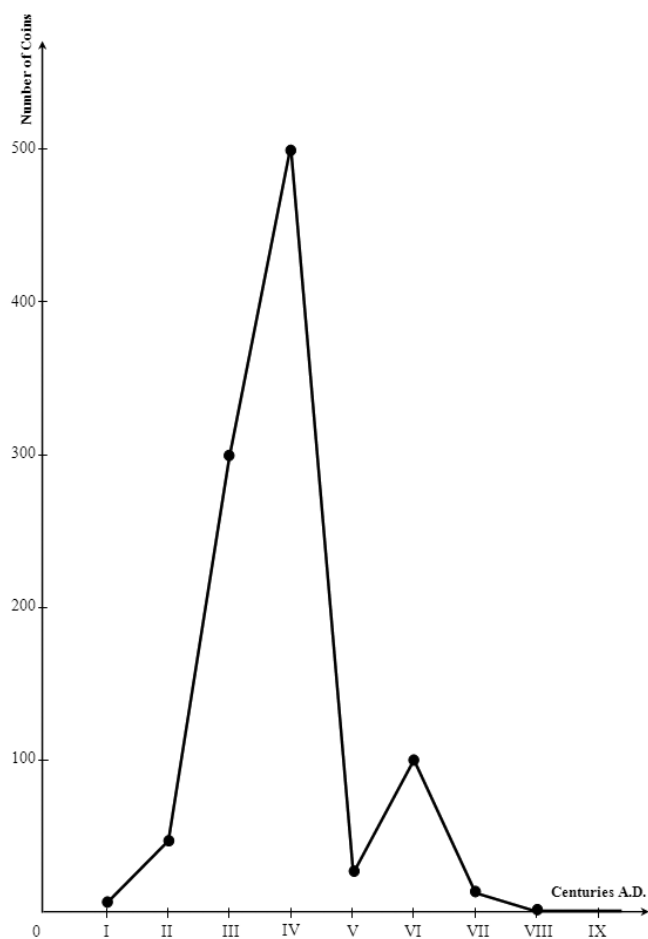
Numismatic Map

- X Copper
- + Caesareian issues and other Imperial silver
- Denarii of Augustus
- Roman gold coins

fig. 2.

Copper Money from Pitius

Coin Circulation in Lazica/West Georgia in the 5th-7th Centuries

The 5th-7th cc. foreign coins from West Georgia

Coins found in Bichvinta-Pitius

The 5th c. coins: Arcadius (395-408) – 8, Theodosius II (408-450) – 1, and another one of his wife Eudocia (all of them are copper ones).

On the territory of Bichvinta there are found over 100 Byzantine copper coins of the 6th c., the majority of which is struck in the first half. The coins are classified as follows: 1. Anastasius I – 5; 2. Justin I (518-527) – 72; 3. Justinian I (527-565) – 15; 4. Justin II (565-578) – 4; 5. Maurice Tiberius (582-602) – 4.

From a numismatic point of view, part of the coins found in Bichvinta is of special interest. This primarily concerns the hoard (55 pieces) of 5 nummi coins of Justin I found in 1961. Identical coins have not been discovered in any other place in Georgia. In Bichvinta there are found separately 11 such coins. According to literature, their total number is not large. The coins from the Bichvinta hoard are most probably struck in the I and II workshops (*officina*) of Constantinople mint.

It is worth noting that the majority of the coins found in Bichvinta is struck in the Constantinopolitan mint (86 pieces). On the territory of Bichvinta there are also found the coins struck in Antioch-Theopolis (2), Nicomedia (1), Carthage (1), and Thessalonica (2). It is the only time when the coins struck in Carthage and Thessalonica are found on Georgian soil. The same can be said about the coins from Theopolis, Antioch was renamed Theopolis after the earthquake in 538.

The 5th c. Byzantine coins found on the rest of West Georgia's territory

1. In 1959 on the territory of the Sokhumi fortress a copper coin of Arcadius (395-408) was found.
2. In 1903 on Gagra necropolis West Roman Emperor Honorius' (395-426) gold coin was found.
3. In 1937 in the Tskhumari village (Mestia district) two gold coins of Leo I (457-474) and Anastasius I (491-518) were found.

The 6th c. Byzantine coins found on the rest of West Georgia's territory

1. The copper coins found in Sokhumi are classified as follows: Anastasius I – 2; Justin I – 1; Justinian I – 4.
2. The 6th c. Byzantine coins are found in the surroundings of Tsebelda (Gulripshi district) during archaeological excavations: Justinian I – 6, 2 of which are copper, 3 – silver, and 1 – gold.

3. The 6th c. Byzantine coins are found in Tsikhisdziri: 10-15 copper coins of Anastasius I, Justin I and Justin II (565-578).
4. In 1903 in Ochamchire while working, allegedly, a pot full of Byzantine copper coins was found. The composition of the hoard is very doubtful because of its chronological frame (6th-11th cc.). It is impossible that the coins of such different periods could have been placed together. Therefore, it should be presumed, that before the hoard got to the museum (1957), its contents had been mixed. Nevertheless, the hoard contains interesting coins from the 6th c. Justin I (518-527) – 2; Justinian I (527-565) – 1; Justin II (565-578) – 2; Tiberius II (578-582) – 1; Maurice Tiberius (582-602) – 2; Eight coins altogether.

The 6th c. Byzantine coins are also found in other places of West Georgia. Their classification is as follows (mainly without notification of time of finding and circumstances): 1. one copper coin of Anastasius I (491-518) found in Kutaisi; 2. six coins (four solidi, one silver, and one copper) of Justin I found in Nokalakevi (Senaki district), Zugdidi, and the outskirts of Batumi; 3. Justinian I's seven coins (three solidi, three copper, and one silver) found in Psirskha (Gudauta district), Chkhalt'a (Sokhumi district), New Athos, Chkhorotsku and Poti; 4. Tiberius II's gold coin found in a hoard (see below) in Chibati (Lanchkhuti district); 5. hoard of Maurice Tiberius' 23 solidi found in 1930 during the archaeological excavations in Nokalakevi; 6. the 6th c. 6 copper coins found again in Nokalakevi.

The 7th c. Byzantine coins found in West Georgia

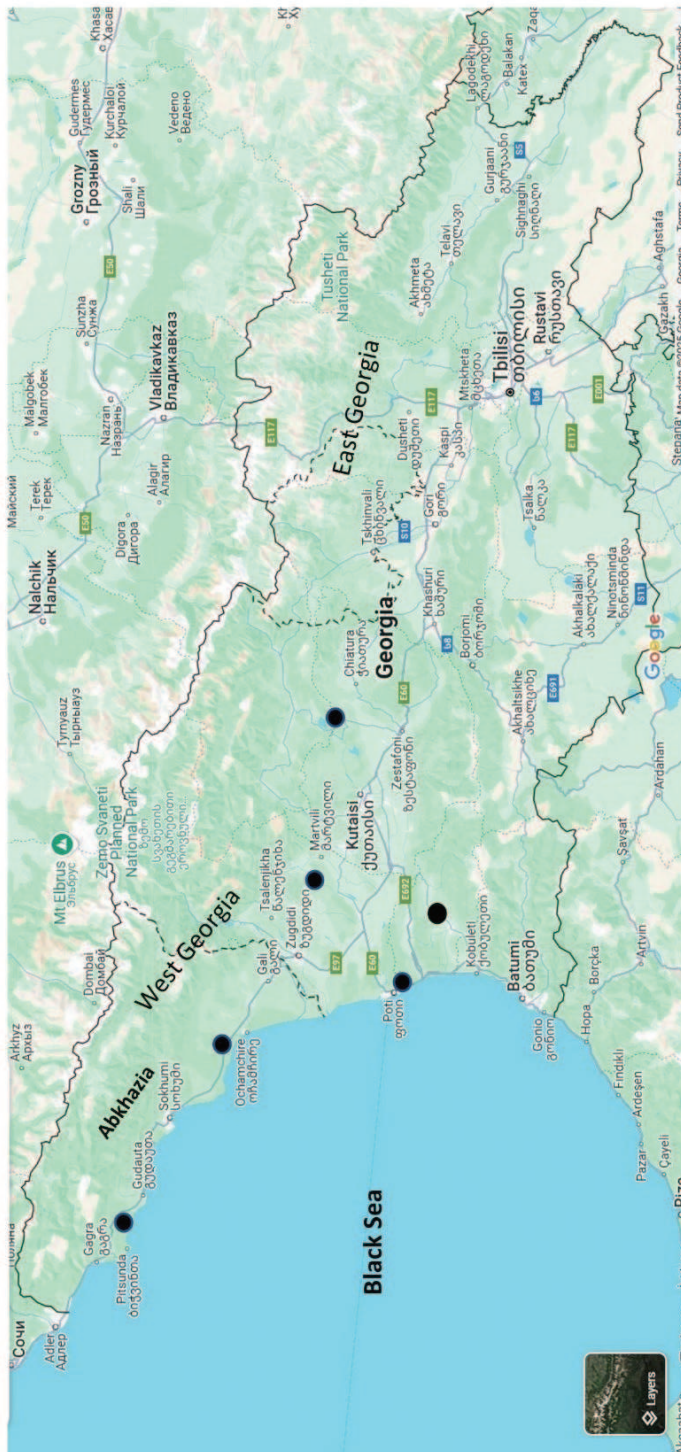
1. In 1958 in the village Chibati (Lanchkhuti district) a hoard of Byzantine gold coins was found. Their classification is as follows: Tiberius II – 1; Maurice Tiberius – 1; Phocas (602-610) – 107; Heraclius (610-641) – 14.
2. In the Odishi village (Zugdidi district) a hoard of 13 silver coins was found. Their classifications is as follows: Maurice Tiberius – 2, Heraclius and Heraclius Constantine – 11.
3. Emperor Phoca's gold coin was found in 1927 in the Dranda village (Sokhumi district).
4. In 1952-1953 in Bichvinta three copper coins of Heraclius were found.
5. Heraclius' gold coin was found in the village Chiora (Oni district).
6. In 1950 in the Koreti village (Sachkhere district) Heraclius' hexagram was found.
7. In 1940 in Didchkoni (Martvili district) a gold coin was found struck in the name of Heraclius and his son Heraclius Constantine.

8. Constans II's (641-668) gold coin was found in the outskirts of Sokhumi.
9. In 1930 in the village Ghvankiti (Terjola district) a solidus of Constans II was found.
10. In 1915 in the outskirts of Bichvinta Justinian II's (685-695) three gold coins were found.

In Tsikhisdziri a hoard of the Sassanian coins was found, out of which only three drachms got to the Batumi Museum. Their classification is as follows: Kavadh I (488-531) – 2, Khusrau I (531-579) – 1. Another two Sassanian drachms are found in Abkhazia: Kavadh I – 1, Khusrau II (591-628) – 1.³⁸

³⁸ T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part Two. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2014, pp. 256-258.

5th-7th cc. Coins from West Georgia

- Byzantine gold and silver coins

Coin Circulation in Egrisi-Apkhazeti/West Georgia in the 8th-10th Centuries

The 8th-10th cc. foreign coins from West Georgia

1. Tiberius III Apsimar's (698-705) gold coin was found in Bichvinta.
2. Gold coin of the same Emperor was found in the ruins of Sokhumi fortress.
3. Constantine V's (741-775) and his son Leo's gold coin was discovered in the outskirts of Gudauta.
4. Leo V's (813-820) copper coin was found in Kobuleti.
5. Theophilus' (829-842) copper coin was discovered in Bobokvati (Kobuleti district).
6. Coin of the same Emperor was found in Kobuleti.
7. Basil I's (867-886) and Basil I and Constantine's two copper coins were found in Bobokvati.
8. Leo VI's (886-912) several silver coins were discovered in Opiza (now in Turkey).
9. Leo VI's two copper coins were among other coins in the "hoard" found in Ochamchire, which seems to be a result of mixture of several monetary complexes.
10. Copper coin of the same Emperor was found in Psirtskha village (Gudauta district).
11. Copper coin of the same Emperor was found in Tsikhisdziri.
12. Copper coin of the same Emperor was found in Kobuleti.
13. Copper coin of the same Emperor was found in Bobokvati.
14. Copper coin of the same Emperor was found in Sokhumi.
15. In the "hoard" discovered in 1903 in Ochamchire there was Constantine VII's (913-959) copper coin.
16. On the Mount Iveria (Akhali Atoni, Gudauta district) Constantine VII's copper coin was discovered.
17. In 1902 in Kobuleti outskirts Constantine VII's copper coin was found.
18. In 1926 in Kobuleti Romanus I's (920-944) copper coin was discovered.
19. In 1962-1963 in Bobokvati Romanus I's two copper coins were discovered.
20. Found in 1903 Ochamchire "hoard" contains Romanus I's two copper coins.

21. In 1956 in Bobokvati village Constantine VII's and Romanus I's copper coin was found.

22. In 1930 in Tsikhisdziri John Tzimisce's (969-976) copper coin was found.

23. In 1958 in Akhali Atoni John Tzimisce's copper money was discovered.

24. Copper coin of the same Emperor was found in Bobokvati.

25. In 1962-1963 in Bobokvati John Tzimisce's copper coin was found.

26. Found in 1903 the "hoard" of Ochamchire contains three copper coins of John Tzimisce.

27. In Kldeeti village (Zestaponi district) John Tzimisce's copper coin was found.

28. In 1957-1958 on the territory of Anakopia fortress (Akhali Atoni) 13 copper coins of the first half of the 10th c. were discovered.

29. Romanus I's two folles were found in Sokhumi and also – John Tzimisce's copper coin.

30. In 1935 in Akhali Atoni John Tzimisce's copper coin was discovered.

31. In Achandara village (Gudauta district) coin of the same Emperor was discovered.

32. In 1955 in Sokhumi Constantine VII's two and John Tzimisce's five copper coins were found.

33. In 1950 in Merdjevi village (Sachkhere district) Umayyad dirhem dated by 718/19 was discovered.

34. In 1965 in Savane village (Sachkhere district), at the "Alavidze quarter", during the cultivation of the land, clay vessel with the silver coins was found. Only 68 samples are preserved. One is Umayyad dirhem and the rest are the 'Abbāsid dirhems. The chronological frame for the coins is 740/41-792/93.³⁹

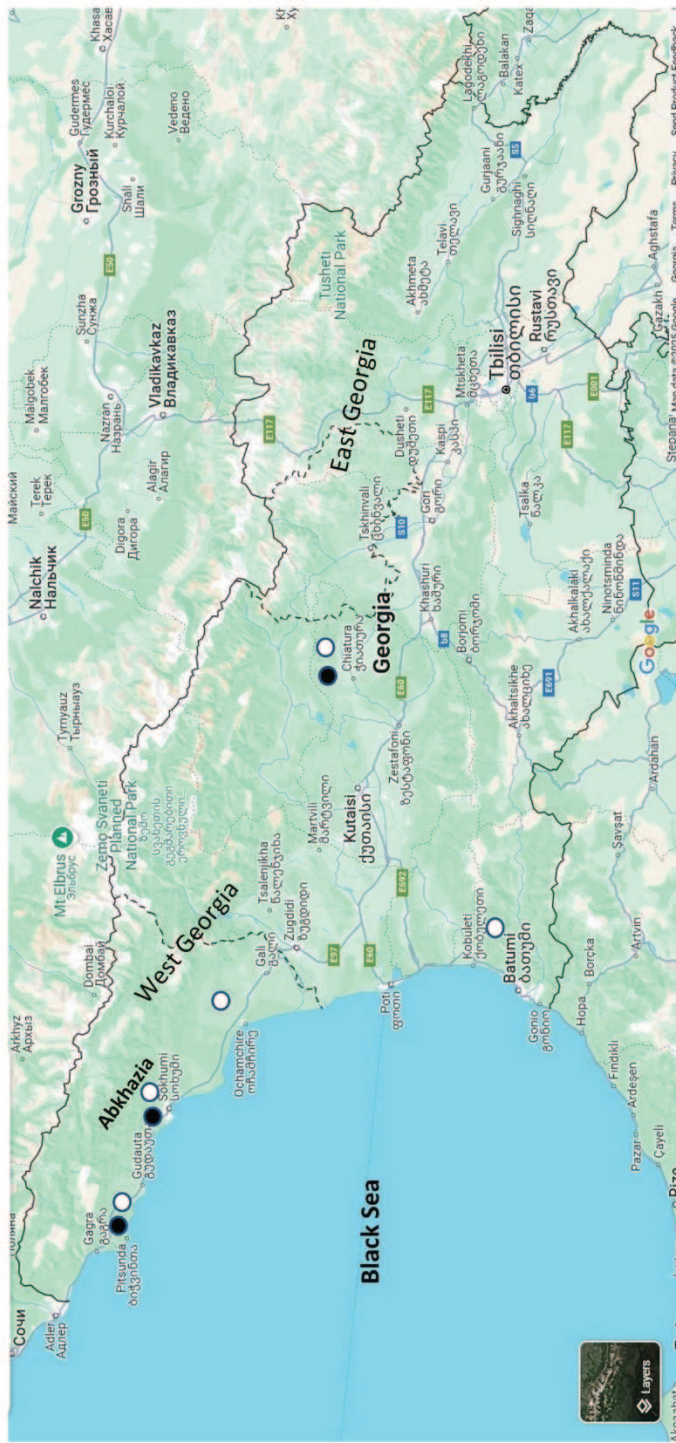
Georgian imitations to Arabic dirhems from Abkhazia

A hoard found in Tsebelda (Gulripshi district) in 1977 shows 106 Georgian imitations to Arabic dirhems dated back to the second half of the 10th c., and one original Abbasid dirhem.⁴⁰

³⁹ T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part Two. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2014, pp. 302-303.

⁴⁰ G. Dundua, T. Dundua. Georgian Numismatics. Part One (in Georg.). Tb. 2006, pp. 179-180.

8th-10th cc. Coins from West Georgia

- Arabic dirhems and Georgian imitations to Arabic dirhems
- Byzantine gold and copper coins

Coin Circulation in Georgia in the Last Quarter of the 10th Century- First Quarter of the 12th Century

“Georgian-Byzantine coins” is the name of a coin group. It consists of the issues as follows: David III Kuropalates’ coins with the depiction of cross potent, St. Virgin Blachernitissa type coins – Bagrat IV’s first and second emissions, Giorgi II’s first, second and third emissions and David IV’s first and second emissions; David IV’s copper coin, type – king in Imperial coat.

The initiator of the Georgian silver coinage inspired by Byzantine style was David III Kuropalates, seignior of Imier Tao, a part of historical Southwest Georgia (Obv. Georgian legend (abbreviation everywhere) – ԺԴԴԻ/ՇԳ “Christ, forgive David”; Rev. Cross potent on the four steps and Georgian legend – ԿՍԲԻ “Kurapalati”). Only four specimens are known from this emission. The dating of this issue rests on a precise knowledge of the year in which David was granted the title of Kuropalates. And it is thought that this title was bestowed upon him for his special help to the Emperor Basil in the struggle against mutinous grandees. The army of Bardas Sclerus was annihilated by David’s generals near Halys River. This event took place in 979. The coins of David III are dated to 979, it was in that year that he received the title of Kuropalates and coins bearing that title would have served as a magnificent memorial to that historical event. But still, we have a suspicion. Why do these coins copy Imperial silver of 977; maybe David was already Kuropalates while preparing auxiliary for the Emperor. And one more question – there is Patriarchal cross on the supposed prototype. Still another pattern was used also while modelling this coin.

From the 4 specimens now discussed none of them was found in Georgia. They were discovered far away from there, in Russia, Estonia, Germany and Sweden. How did they find their way to those regions? Two hypotheses exist concerning this item:

1) typologically these coins are very close to almost synchronous silver pieces of Basil II and Constantine VIII, and they have the same weight and standard. So, it was good money and could circulate everywhere together with Byzantine currency. Merchants from Kievan Rus used to come to Constantinople regularly and then they took the silver pieces of David Kuropalates to the north;

2) trading contacts between Georgia and Kievan Rus must account for the findings of these coins so far away from Georgia, effected via Tmutaracan (modern Taman Peninsula), this view being corroborated by other evidence as well. A rare Tmutaracanian piece was found in Georgia – the imitation of a miliaresion.

The supposed mint for the coins of Kuropalates is Oltisi, his residence (modern Oltu in Turkey).

The kings of Georgia – Bagrat IV (1027-1072), Giorgi II (1072-1089) and David IV (1089-1125) – were enjoying St. Virgin Blachernitissa type taken from the coins of Constantine IX and maintained after.

The very characteristic trait of the 11th c. Georgian numismatics is an obvious tendency towards weight lightening – a reception of a new standard, the Byzantine 2/3 miliaresion, called tetri (Ar.) took place during the reign of Bagrat IV.

Bagrat IV. I emission. Kutaisi (West Georgia). Obv. Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Greek legend – Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ – “the Holy Virgin”, close to nimbus, in different ways; Rev. Marginal Georgian legend – ჭԾԾԻԳԼԸԸԲԵԴՇԺԲԻ – “Christ, exalt Bagrat, the king of the Abkhazians” (i.e. West Georgia). In the centre – ԾՇԽՕ/ԲԻԵԼՆԻ/ԺՕՆԻ – “and Nobilissimos”.

Only 12 specimens are known. The dating is based on the king’s Byzantine title and other political traits.

Now briefly about the mentioned Georgian title – “the king of the Abkhazians”. A country is economic-geographical region. Unique culture is formed within on a basis of the intensive interior economic links. And Georgia is such complex. It was formed by economic synthesis of the East (Kartli/Iberia) and the West (Colchis), and since the Mingrelian (i.e. the Colchian) language has been transferred to a position of a family-language. A bit earlier the Svanetian and the Abkhazian languages were put on the same position by the Mingrelian language. In the 8th c. new dynasty was founded in Colchis, or Lazica. And this ruling house was from the province of Abkhazia, part of Lazica. So, Lazica was called “the Kingdom of Abkhazians”, and the languages spoken there were Mingrelian, first, then – Georgian. And soon after, Georgia – a new economic complex – came to realization, and a bit later the country was unified by Bagrationi ruling house. This house also claimed to be “the king of the Abkhazians”, i.e. of West Georgia.

The royal descents left without the special domain in Amier Tao (Southwest Georgia) had to strip themselves of the title – “king of the

orgi, the king of the Abkhazians and the Kartvelians". In the centre – ოც/ ოც/ ოც – "and Caesaros".

Within the 8 pieces of David IV (3 of them are found near Sokhumi) three emissions can be identified.

David IV. I emission. Kutaisi. Obv. Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Greek legend – ΜΡ – ΘΥ, to l. and r. from nimbus; Rev. Marginal Georgian legend – ... $\overline{\text{T}}\overline{\text{O}}\overline{\text{G}}\overline{\text{C}}\overline{\text{P}}\overline{\text{E}}$... – “Christ, exalt David, the king of the Abkhazians”. In the centre – $\overline{\text{O}}\overline{\text{C}}/\overline{\text{U}}\overline{\text{T}}\overline{\text{F}}\overline{\text{U}}/\overline{\text{P}}\overline{\text{U}}$ – “and Sebastos”.

David IV. II emission. Kutaisi. Obv. Facing bust of Virgin orans, nimbate, wearing pallium and maphorium. Greek legend MP – ΘΥ, to l. and r. from nimbus; Rev. Cross in the center and marginal Georgian legend – ღⴏⴂⴃⴅⴆⴐⴑⴓⴔⴕ... – “Christ, exalt David, the king and Sebastos (?)”.

David gained almost full control over the country only about 1099, and before he had been just “king of the Abkhazians”. First two issues show the king in this troubled position. Thus St. Virgin Blachernitissa series came to an end.

David IV's copper coin, type – king in Imperial coat (III emission). Kutaisi. Obv. Bust of a king in Imperial coat – wearing stemma (Imperial crown with cross and the pendants, pendilia, *πρεπενδούλια*), divitision and chlamys; holds in right hand scepter cruciger, and in left, globus cruciger. And Georgian legend – *ԾԺ – ԺՓ* – “king David”; Rev. Cross in a centre and marginal Georgian legend – *ԽԾԺԺՓՂԵՐԴԻԽԻՆԻԿԱԿԻԵՐԵՆԻԱՆ* – “Christ, David the king of the Abkhazians, Kartvelians, Ranians, Kakhetians, Armenians” (Rani and Kakheti are very eastern provinces of Georgia).

The obverse type of this coin is patterned on the reverse of the post-reform aspron trachy (billon) of Alexios I Comnenos. But the Imperial coat of the Georgian king is not a fiction.

David is “king of Armenians” from 1118, so his follis was struck between 1118-1125.

11th-12th cc. Byzantine coins from Georgia

East Georgia

1. 4 copper coins of Basil II and Constantine VIII (976-1025) were found during the archaeological excavations in 1936 in Dmanisi.

2. Copper coin of the same Emperors was found in 1937 in Ude village (Adigeni district).

3. Copper coin of the same Emperors was found near Paravani village.

4. Copper coin of the same Emperors was found in 1940s in Noste village (Kaspi district).

5. Copper coin of the same Emperors was found in 1948 during the archaeological excavations near Gandza Gate (historical place in Tbilisi).

6. Identical copper coin was found in Okami (Akhalkalaki district).

7. Identical coin was found in Abavreti (Akhalkalaki district).

8. Copper coin of the same Emperors was found in 1960 in Bakuriani (Borjomi district).

9. There were 5 gold coins of Constantine VIII (1025-1028) in the hoard found in 1906 near Akhaltsikhe.

10. Hoard of Byzantine gold coins placed in a pot was found in the 1930s in Dviri village (Borjomi district). All the coins except for one belong to the following three Byzantine Emperors: Constantine VIII, Constantine X Ducas (1059-1067), and Romanus IV Diogenes (1067-1071). 22 coins belonging to Constantine VIII are of normal shape. 23 coins are scyphate and belong to Ducas and Romanus IV Diogenes: 22 – to Constantine X Ducas, 1 – to Romanus IV Diogenes. Presumably, the hoard was buried in the 70-80s of the 11th c.

11. Copper coin of Romanus III (1028-1034) was found in 1936 in Dmanisi during archaeological excavations.

12. 6 copper coins of Michael IV (1034-1041) were found in Dmanisi.

13. Copper coin of Constantine IX (1042-1055) was found in the same place.

14. Gold coin of Constantine IX was accidentally found in 1956 in Avchala, Tbilisi.

15. Copper coin of Theodora (1055-1056) was found in 1911/12 in Tbilisi (Avlabari).

16. 2 copper coins of Theodora were found in the 1920s near Tskordza village (Akhaltsikhe district).

17. Copper coin of Theodora was found in 1936 in Tsintskaro village (Tetrtskaro district).

18. 3 copper coins of Theodora were found in 1936 in Dmanisi during archaeological excavations.

19. 2 copper coins of Michael VI (1056-1057) were found in Dmanisi.

20. Constantine X's copper coin was found in 1925 in Tbilisi during the works at Leselidze street.

21. Copper coin of Constantine X was found in 1926 near Tbilisi.

22. Identical coin was found in 1926 in Dzveli Dmanisi village.

23. 5 copper coins of Constantine X were found in 1936 in Dmanisi during archaeological excavations.

24. Copper coin of Constantine X was found in 1948 near 300 Aragveli Garden, Tbilisi.

25. Copper coin of the same Emperor was found in Ugudeti village (Tetritskaro district) in the 1950s.

26. Copper coin of Constantine X was found in 1952 near Ikalto village.

27. Nomisma of the same Emperor was found in 1953 in Telavi.

28. Nomisma of the same Emperor was found in 1956 in Tsalka district during construction of Khrami power station.

29. Gold coin of Constantine X was found in 1957 near the Tbilisi Sea (water reservoir).

30. Hoard of Byzantine money was found in 1962 in Idumala village (Aspindza district). One gold and 12 electrum coins are preserved. The gold coin belongs to Constantine X and, as T. Abramishvili asserts, can be “Constantinati”, whereas the rest of the coins were struck in the name of Nicephorus III (1078-1081) and are “Botaniati”. According to T. Abramishvili, the hoard was probably buried in response to the Seljuk invasion of 1080-1090.

31. Gold coin of Constantine X was found in 1962 in Patara Dmanisi village.

32. Gold coin of Constantine X was found in 1962 near Dmanisi on Zurtaket-Gomareti Plateau.

33. Gold coin of Constantine X was found in 1965 in Rustavi during archaeological excavations.

34. Copper coin of Romanus IV was found in 1936 in Dmanisi.

35. Copper coin of Michael VII (1071-1078) was found in 1936 in Dmanisi during archaeological excavations.

36. Gold coin of Nicephorus III (1078-1081) was found in 1873-1875 near Sapara Monastery (Akhaltzikhe district).

37. Hoard of Nicephorus III's scyphate silver coins was found near Sapara Monastery in 1890. The exact number of the coins is unknown.

38. Nicephorus III's electrum coin was found in 1930s near Tetritskaro.

39. 11 electrum coins were found in 1936 in Natkora, between the villages Vardisubani (Telavi district) and Gulgula. One coin, kept at Telavi Historical Museum, belongs to Nicephorus III.

40. Copper coin of Alexios I (1081-1118) was found in 1962 near Shiomgvi Monastery, not far away from Mtskheta.

41. Copper coin of Alexios I was found in 1935 in Krtsanisi.

42. Identical coin was found in 1936 in Dmanisi during archaeological excavations.

43. 2 copper coins of Alexios I were found in 1948 in Tbilisi near the Ganja Gate during archaeological excavations.

44. Hoard of Byzantine gold coins was found in 1949 near Gurjaani during construction of Alazani irrigation channel. Only 7 pieces are extant: 6 – of Alexios I; 1 – of John II (1118-1143).

45. Gold coin of John II was found in 1929 near Shibliani village (Sagarejo district).

46. Gold coin of John II was found in 1953 in Khodasheni village (Telavi district).

47. Identical coin was found in Makharadze village (Gurjaani district).

48. Anonymous 11th c. Byzantine coin was found in 1938 in Tbilisi.

49. Two identical coins were found in 1941-1943 near Dmanisi.

50. Two identical coins were found in 1952 in Okami village (Akhalakalaki district).

51. Anonymous Byzantine copper coin of the 11th c. was found in 1953 near Tmogvi fortress (Aspindza district).

52. 10th-11th cc. Byzantine copper coin was found during construction of Ortachala power station, Tbilisi.

53. 11th c. Byzantine gold coin was found in 1954 in the same place.

54. 11th c. Byzantine copper coin was found in 1953 near Akhalkalaki old fortress.

Thus, within East Georgia there have been found more than 150 11th-12th cc. Byzantine coins: gold – 72; electrum – 24; copper – 52. From the total number, there are 5 hoards of gold, silver, and electrum coins. Very interesting is distribution of the 11th-12th cc. Byzantine coins according to centuries. 11 out of approximately 150 pieces belong to Alexios I (1081-1118), in other words, to the transitional period, whereas there are only 4 coins from the 12th c. belonging to John II (1118-1143). To conclude: 11th c. Byzantine coins were widely in use in East Georgia. In the 12th c. influx of the Byzantine coins nearly stops.

West Georgia

1. Found in 1903 Ochamchire hoard contained 7 copper coins of Basil II and Constantine VIII (976-1025).

2. 2 copper coins struck in the name of the same Emperors were found in 1956 in Bobokvati (Kobuleti district).

3. Identical coin was found in 1957 in Akhali Atoni (Gudauta district).

4. 2 folles of the same Emperors were found in 1957 in Sokhumi (near lighthouse).

5. Copper coin of the same Emperors was found in 1958 in Tsebelda (Gulripshi district).

6. Identical coin was found in 1962 in Kobuleti.

7. Two identical coins were found in 1962-1963 in Bobokvati.

8. 6 copper coins (2 of them belong to Constantine VIII) were found in 1949 in Tsikhisdziri (Kobuleti district).

9. 4 copper coins of Romanus III (1028-1034) were in Ochamchire hoard.

10. Copper coin of Romanus III was found in 1948 in Likhni village (Gudauta district).

11. Identical coin was found in 1962 in Kobuleti.

12. There were 4 coins of Michael IV (1034-1041) in Ochamchire hoard.

13. 2 identical coins were found in 1910-1911 in Gelati.

14. Identical coin was found in 1929 in Sakara village (Zestaponi district).

15. Identical coin was found in 1957 in Kveda Vani village (Vani district).

16. Copper coin of Michael IV was found in Achandara village (Gudauta district).

17. Copper coin of Michael IV was found of Odishi village (Sokhumi district).

18. 2 copper coins of Ochamchire hoard belong to Constantine IX (1042-1055).

19. Silver coin of Constantine IX was found in 1957 in Akhali Atoni.

20. 11 copper coins of Ochamchire hoard belong to Theodora (1055-1056).

21. Identical coins (exact number is unknown) were found in 1910-1911 in Gelati.

22. 2 identical coins were found in 1956 and 1962-1963 in Bobokvati.

23. 5 copper coins of Ochamchire hoard belong to Constantine X (1059-1067).

24. 2 identical coins were found in 1950 in Tsikhisdziri.

25. Identical coin was found in 1962 near Kobuleti.

26. Hoard of copper coins was found in 1968 in Abanoeti village (Ambrolauri district). The hoard consisted of: 2 folles of Basil II and Cos-

tantine VIII; 1 – of Michael IV; 2 – of Theodora; 2 – of Constantine X. Also, there were 3 coins of the Latin Empire and 1 – unidentified.

27. Copper coin of Constantine X and his wife Eudocia was found in Odishi village (Zugdidi district).

28. Copper coin of Constantine X (1) and copper coin of Romanus IV (1) were found in Odishi village (Sokhumi district).

29. Follis of Romanus IV (1067-1071) was found in Odishi village (Zugdidi district).

30. Hoard of Georgian silver and scyphate Byzantine gold coins was found in a clay pot in 1983 in Likhni village while excavating Medieval palace. The Byzantine coins are struck in the name of: Constantine IX Monomachus – 1; Constantine X – 9; his wife Eudocia – 1; Romanus IV – 17; 28 – altogether. 43 coins are of Georgian provenance: 31 belong to Bagrat IV (1027-1072); 12 – to Giorgi II (1072-1089). Coin of Giorgi II with the title of Sebastos (?) is found in Beshkardashi (Sokhumi district), and coin of Giorgi II with the title of Caesaros – in Anakopia.

31. Gold coin of Michael VII (1071-1078) was found in 1951 on Sokhumi Mountain.

32. Identical coin was found in 1959 in Tsikhisdziri.

33. Copper coin of Nicephorus III (1078-1081) was in Ochamchire hoard.

34. Electrum coin of Nicephorus III was found in 1925 in Chkhari village (Terjola district).

35. Identical coin was found in 1925 in Meskheti village (Kutaisi district).

36. Identical coin was found in 1926 in Racha.

37. Identical coin was found in 1926 near Kutaisi.

38. Identical coin was found in 1933 in Gubi village (Khoni district).

39. Identical coin was found in 1951 on Sokhumi Mountain.

40. 5 identical coins were found in 1956 in Bichvinta during archaeological excavations.

41. Hoard of copper coins was found in 1955 in Sokhumi. The classification is as follows: 2 folles of Michael IV; 5 – of Constantine IX; 3 – of Constantine X; 10 – anonymous (1075-1080).

42. 11th c. Byzantine scyphate gold coin was found in 1901 in Racha.

43. Several 11th-12th cc. Byzantine copper coins were found in 1904 in Keda village (Keda district).

44. 11th c. Byzantine scyphate gold coin was found in 1905 near Ozurgeti.

45. Electrum coin of Nicephorus III was found in 1969 near Sinope (Sokhumi).

46. Several Byzantine copper coins with four-line inscription were found in 1910-1911 in Gelati, near Kutaisi.

47. Identical coin was found in 1934 in Tsikhisdziri.

48. 11th-12th cc. Byzantine copper coin with four-line inscription was found in 1935 near Bagrati Cathedral in Kutaisi.

49. Identical coin was found in 1939 in Kutaisi, near railway bridge.

50. 11th c. Byzantine copper coin was found in 1948 near Tsikhisdziri.

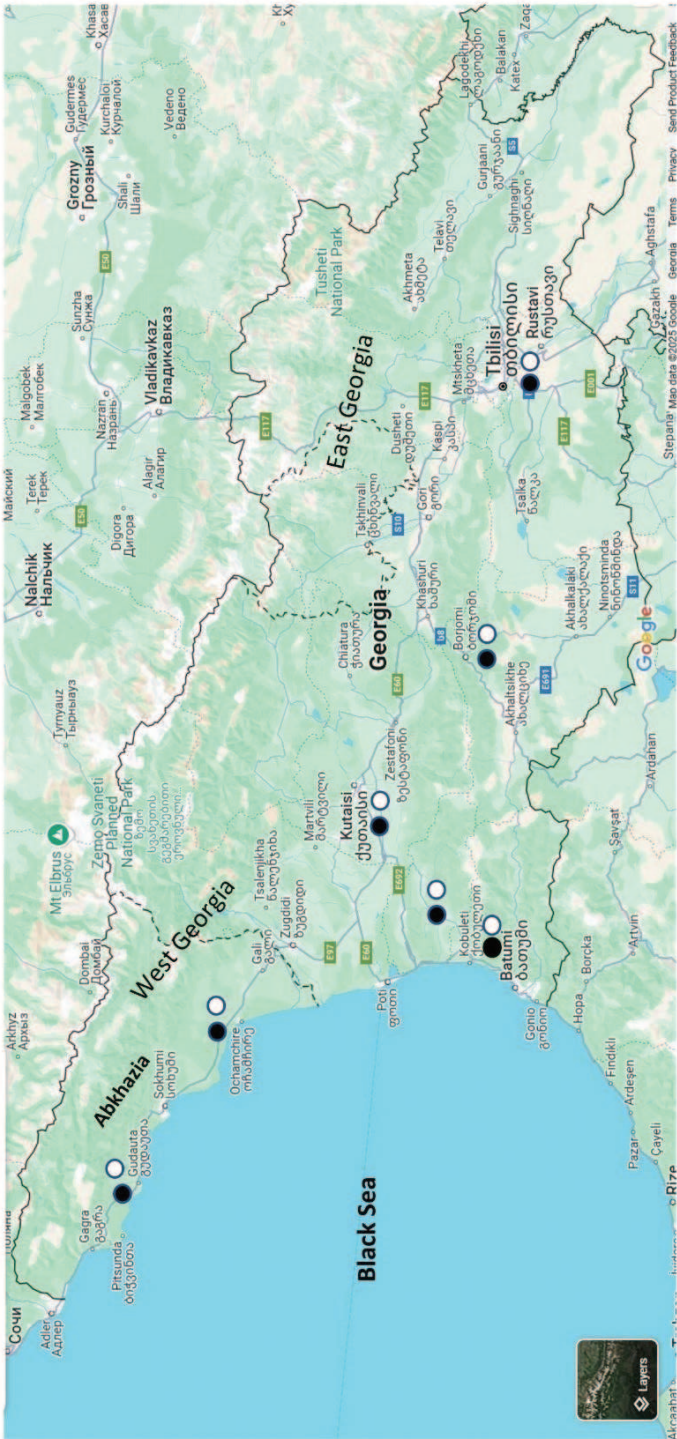
51. Identical coin was found in 1949 in Tsikhisdziri.

Thus, there have been found approximately 149 11th-12th cc. Byzantine coins in West Georgia: copper – about 104; gold – 32; electrum –12; silver – 1. From the total number, there are 3 hoards: 2 – of copper money; 1 – mixed, of gold and silver.

The above-given coins found on the territory of the West Georgia are dated by the 11th c. 12th c. coins have not yet been reported.⁴¹

⁴¹ T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Georgian-Byzantine coins. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part Three. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2015, pp. 180-202; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, pp. 227-244.

11th-12th cc. Coins from Georgia

- Georgian-Byzantine coins
- Byzantine gold, electrum and copper coins

Coin Circulation in Georgia in the 12th Century-First Half of the 13th Century

We begin review of the Georgian credit money (12th c.-the 20s of 13th c.) with the copper coins of Demetre I (1125-1156) and end with the copper money of Rusudan (1222-1245). This period in the Georgian numismatics is strictly “copper period”. The so-called “silver famine” in the Middle East was at its highest point at the time and left traces on Georgian numismatics. From the reign of Demetre I to that of Rusudan only copper coins were struck. This is one of the peculiarities of numismatic activity. Another peculiarity is that in 12th c. the face of the coin changed drastically. The coins lost their up-to-then standard feature, round shape. From then on, the large part of the coins was struck as copper plates which had accidental shapes. Often, because of small size of the plates, the die was not placed on the coins in its entirety. This method of coin issue first appeared in the Middle East and was then introduced into Georgia. It was suggested that in trading the so-called “irregularly” struck coins were weighted rather than counted. Simultaneously with the “irregular” coins, round coins were struck too.

Issues of Demetre I.

1. Obv. Asomtavruli letter Ⴌ in the centre, which represents first letter of Demetre’s name. Arabic legend above and below ملك الملوك

King of the Kings. Circle around and unreadable Arabic legend;
Rev. Arabic legend in two lines محمود بن محمد

Mahmud ibn Muhammad (1118-1131). Almost unreadable Arabic legend around.

2. Obv. Asomtavruli letter Ⴌ in the centre of octagonal frame. Arabic legend outside the frame

ملك الملوك

حسام المسيح

King of the Kings, sword of the Messiah – stylized and represents the part of the frame; Rev. Arabic legend inside rosette shows the names of Caliph al-Muktafi li-amr Allāh (1136-1160) and the Seljuk sultan Ghias ad-din Masud (1133-1152).

The date of the issues of Demetre I should be established by the Muslim rulers’ regnal years. Indeed, their names are placed on the coins. Supposedly, Demetre I struck coins in 1125-1131 and 1136-1152.

“Irregularly” struck copper coins of Giorgi III (1156-1184) (Issues of Giorgi III with Asomtavruli letter) are almost identical to the above-described money of Demetre I with the difference of having another letter for the king’s name. Instead of Asomtavruli Ⴋ there is Ⴌ for Giorgi. It might be a bit surprising that Giorgi III, the mighty king of the united Georgia, placed Arabic legends and the name of a Caliph on his coins. Some scholars think this should point to some sort of dependence on a part of the Georgian king towards the Muslim ruler. However, this argument is largely flawed. Such actions of Demetre I and Giorgi III were dictated mainly by economic factors, since the Georgian money had to reach the Middle Eastern markets, and Arabic legends and name of a Caliph on them would undoubtedly help in it. Simultaneously the contents of the legend conveyed to the Muslim world that Giorgi III was the “King of the Kings” and the “sword of the Messiah”. These coins were issued in 1156-1160.

Simultaneously with the “irregularly” struck coins, Giorgi III started issuing round shape coins (Coins of Giorgi III – king with falcon on hand) (Obv. Giorgi III in Asian-Byzantine dress. Seated cross-legged, facing. His left (sometimes right) hand rests on his thigh, on another hand up lifted sits a falcon. King wears stemma. Georgian Mkhedruli letters for the name of Giorgi (გო, sometimes monogram of ႬႩ is added to it) and Asomtavruli legend ႫႫႫႫႫႫ, in the K’oronikon 394 (=1174); Rev. Arabic legend in three lines

ملك الملوك

كيوركى بن ديمطرى

حسام المسيح

King of the Kings Giorgi, son of Demetre, sword of the Messiah).

In 1178 Giorgi III made his daughter Tamar co-ruler. Most probably, the below “irregular” copper coin (Coins of Giorgi III and Tamar) belong to their joint rule. These coins represent an exception in the Georgian numismatics as there are only Georgian legends placed on them. The coins should have been struck between 1178 and 1184 (Obv. In the centre of an ornamented hexagonal rosette two Asomtavruli letters ႬႩ (Giorgi). Asomtavruli legend outside rosette – ႫႫႩႩႩႩႩႩႩႩႩႩ – May God exalt King of the Kings; Rev. In the centre of rosette the first letter of the name Tamar or various abbreviations of her name – ႫႫ, ႫႫႫ, ႫႫႫ. Asomtavruli legend outside rosette – ႫႫႫႫႫႫႫႫႫႫႫႫႫႫႫႫ – May God exalt king and queen).

horseman) (Obv. The king on horseback, right. Above, right, royal monogram meaning David, and Georgian Asomtavruli letters ღჳღჳ for the K'oronikon 467 (=1247). Above, left, six-pointed star; Rev. Persian legend in four lines

بقوة خدا
دولة كوك
قالان بنده

By the power of God, slave of Kuyuk (or Guyuk) Qā'ān's rule – king David.

At right
ضرب تفليس
Struck at Tbilisi).

Also at Tbilisi, rare silver coins of David Narin's co-ruler David Ulugh (1247-1270) were struck in A.H. 650, 651 and 652 (Silver issues of 1252-1255 of David Ulugh "Bagrationi") (Obv. Arabic legend in four lines

داود ملك
ابن كيوركى
البحراطى
ضرب تفليس

King David, son of Giorgi, Bagrationi. Struck at Tbilisi; Rev. Persian legend in four lines

بقوة خداى
ياقبال پاد شاهی
جهان منكو قالان
و ستمایه سنة خمسين

With God's power, by the will of Mangu Qā'ān, in the year 650 (=1252/53).

Perhaps, rare copper coins too should be attributed to David Ulugh (Copper coins of David Ulugh with the depiction of a horseman) (Obv. Crowned figure of a horseman to the right. To both sides of the effigy – Asomtavruli ო and ჳ, i.e. David; Rev. Arabic legend in three lines

الملك الملوك
داود بن كيوركى
حسام المسيح

King of the Kings David, son of Giorgi, sword of the Messiah).

The exact attribution of the coin is widely discussed. Some scholars think the coin should have been struck by David IV (1089-1125). The majority, however, attribute it to David Ulugh, because the coin is the exact

imitation of the iconography of the copper money of Seljuk Kaikhusrau I (1192-1200) of Rum. Therefore, its emission was impossible by David IV.⁴²

Georgian credit money from Abkazia

Coin of Giorgi III struck in 1174 is found in Sokhumi, near the lighthouse. There is also information about finding of two such coins in 1880 and 1902 in Sokhumi. Two copper coins of Tamar and David Soslan are found in Sokhumi, near the lighthouse. Rusudan's copper coin struck in 1227 is found in Sokhumi.⁴³

⁴² T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Georgian credit money (12th c.-the 20s of 13th c.); Coins of the Georgian kings in the 13th -14th cc. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part Three. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2015, pp. 203-223, 226-231, 240-244; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, pp. 245-271.

⁴³ С. М. Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии (V в. до н. э.-XIII в. н. э.). Тб. 1987, pp. 101-102.

12th-13th cc. Coins from Georgia

- Georgian credit money, silver coins of Rusudan

Coin Circulation in West Georgia in the 13th-15th Centuries

“Western Georgian money of the 13th-15th cc.” is the name of coin group. It consists of the silver coins struck by David Ulugh and David Narin (Coins with the effigy of two Davids) and Kirmaneuli tetri.

Coins with the effigy of two Davids are patterned on the issues of the Emperors, John Comnenos (1118-1143) and Michael Palaeologus (1258-1282). We have only 10 samples of them.

Coins with the effigy of two Davids. Obv. Labarum in the centre and the kings' effigy in Imperial coat on the both sides. On the left and right, Georgian Asomtavruli legends placed vertically – ოძე, ძეძე – “King David” and “King of the Kings David”; Rev. St. Virgin seated upon a throne like on the Imperial issue of Michael VIII Palaeologus, and corresponding Georgian legend on the left and right – ოძე/ნიჭ-ბე.

Towards the midst of the 13th c. the Mongol overlords exercised their rule over Georgia through joint-rule of the two vassal kings, David Ulugh and David Narin, and they had real power in the Eastern provinces. This co-regnancy was interrupted, when David Narin fled to safety of West Georgia, thus splitting the country into two kingdoms. That of East was vassal state.

Georgian narrative does not support the exact chronology of this very disintegration. General consideration leads to 1259 as possible date.

Still some Western sources are more precise.

Friar William of Rubruck made his journey to the court of the Great Khan. When back in France in 1257, he read a formal report. One passage of it is extremely interesting and runs as follows: “beyond that estuary is Ziquia (modern Tuaphse region, Russian Federation – T. D.), which is not subject to the Tartars, and further East the Sueni (Suani, West Georgian highlanders – T. D.) and the Iberi, who are not subject to them”. This simply means that the Mongols are already missing Western Georgia by 1257. But that could be only upper chronological limit in the case William added some recent information. Lower one depends on when he was in those sites. And William of Rubruck was in touch with Georgia in early 1255. That is the lower chronological limit for the entire kingdom to split into two parts.

Still, the date of issue of the coins with the effigy of two Davids cannot be changed. Now David Ulugh fled to safety of Western Georgia in 1260. 1261-1262 saw both kings in Western Georgia. And in the frames

of restored co-regnancy, they designed coin inspired by the Byzantine iconography, putting their names and titles thoroughly on it.

As concerning Kirmaneuli, i.e. the Georgian imitations to the aspers of Trebizond, they are patterned mostly on the coins of the two Emperors: Manuel I (1238-1263) and John II (1280-1297). The descriptions are presented below.

Kirmaneuli tetri, issues with the name of Manuel. Obv. St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left and right, Greek legend placed vertically – O-A-ΓI/EY-ΓE-NI-O; Rev. Emperor in loros and stemma, standing, facing, holding labarum in his right hand and akakia – in his left hand. On the right and above – Manus Dei. On the left and right, Greek legend placed vertically – M-N-Λ/O-K-MN.

Kirmaneuli tetri, issues with the name of John. Obv. St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left and right, Greek legend placed vertically – (Α)-E-Υ/ΓE-NI; Rev. Emperor in loros and stemma, standing, facing, holding labarum in his right hand and akakia – in his left hand. On the right and above – Manus Dei. Below – six-pointed star. On the left and right, Greek legend placed vertically – Ω-O K/N-O.

Kirmaneuli tetri, issues with “Emperor in three-arched stemma”.

1. Obv. St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left and right, Greek legend placed vertically – O-Υ/T-E-N-O; Rev. Emperor in loros and three-arched stemma, standing, facing, holding labarum in his right hand and globus cruciger – in his left hand. On the right and above – Manus Dei. Below – six-pointed star. On the left and right, Greek legend placed vertically – ΙΩ-O-KO/H-O.

2. Obv. St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left and right, Greek legend placed vertically – E-I/Γ-E-NΥ-O-O; Rev. Emperor in loros and three-arched stemma, standing, facing, holding labarum in his right hand. On the left, globus cruciger, it looks like a flower. On the right and above – Manus Dei. Below – six-pointed star. On the left and right, Greek legend placed vertically – Ω-O-K-H/N-O.

Kirmaneuli tetri, issues with Emperor’s bust. Obv. Bust of St. Eugenius facing, holding labarum in his right hand and long cross – in his left hand. Greek legend is traced; Rev. Bust of Emperor in loros and stemma facing, holding labarum in his right hand and long cross – in his left hand. On the left, globus cruciger, it looks like a flower. Shield on the right. No sign of the Greek legend.

Kirmaneuli tetri, issue with Asomtavruli letters. Obv. St. Eugenius standing, facing, holding long cross in his right hand. On the left – some

uncertain signs. On the right, above, Asomtavruli letters – ႱႱ, below, Greek letters in two lines – ΓΕ-Ο; Rev. Emperor (king) in loros and three-arched stemma, standing, facing, holding labarum in his left hand. On the left Asomtavruli letters placed vertically – Փ-Թ.

Georgian legends are read as “Giorgi, the king” and Greek – as “St. Eugenius”. Giorgi I, king of Imereti/West Georgia in 1389-1392 issued these coins; this is general opinion.

Kirmaneuli tetri, Vamek’s money with St. Eugenius’ effigy. Obv. Mkhedruli letters for the name Vamek (a mirror image) in ornamented frame; Rev. St. Eugenius in stemma, standing, facing, holding either labarum or long cross in his right hand. On the left and right – Greek legend – Ο-Ε/ΓΕ-ΙΝ.

S. Makalatia was the first to publish Vamek’s money. The coin kept in Sokhumi was examined by him in 1940. He made a photo of this sample and attributed it to Vamek I Dadiani (1384-1396), prince of Samegrelo. In 1927 a hoard containing several hundred Georgian imitations to the aspers of Trebizond and the above coin was found in the ruins of “Bagrati fortress”, Sokhumi. 15th c. Georgian documents present Tskhumuri (Sokhumi) tetri. Some scholars think this to be exact name for Vamek’s coin.

And many years before, in 1844, M. Barataev thought the imitations to the aspers of Trebizond to be issued in Georgia, as he found term “Kirmaneuli” in the Georgian documents. For scholars today there are distorted details of the effigies and distorted legends to distinguish Georgian imitations to the aspers of Trebizond. Also, Kirmaneuli’s weight is lowered. The term itself denotes that first Manuel’s aspers were imitated. 15th c. Georgian documents still bear the term “Kirmaneuli”. Georgian government could issue these coins for the local needs.

The 13th-15th cc. foreign coins from West Georgia

1. Kopitnari hoard includes 15 aspers of Trebizond. They are struck in the name of the following Emperors: Manuel I (1238-1263) – 6 samples, John II (1280-1297) – 7 samples, Manuel III (1390-1417) – 1 sample, Alexios IV (1417-1446) – 1 sample.

2. Tobanieri hoard includes 186 aspers. They are struck in the name of the following Emperors: John I (1235-1238) – 4 samples, Manuel I (1238-1263) – 56 samples, John II (1280-1297) – 125 samples, John II and Alexios II (up to 1297) – 1 sample.

The rest material is presented according to chronology of findings.

3. Asper of Trebizond was found in 1885 in Sokhumi, near left bank of the river Besleti.

4. Asper of Trebizond was found in 1886 in Sokhumi, on the territory of so-called cantonment.

5. A hoard of about 500 silver coins was accidentally found in 1894 in Patara Jikhaishi village, near Khoni. The hoard consisted mostly of the Ottoman (1520-1617) and Iranian (1524-1574) coins. John III's (1340-1344) asper was in the hoard.

6. A hoard of the aspers of John I and Manuel I was found near Kutaisi in 1908. Evg. Pakhomov saw 50 pieces from the hoard and he bought 30 pieces.

7. John II's asper was found in the vicinity of Sokhumi in either 1928, or 1929.

8. John II's 5 aspers were found in Sokhumi in 1931. One of them is in the Fund of Treasury, Numismatic Collection, Simon Janashia Museum of Georgia.

9. D. Kapanadze bought John II's asper found accidentally in the vicinity of Chiatura in 1932.

10. John II's one more asper was found in Chiatura in the same year.

11. 13th c. asper of Trebizond was found in Kutaisi in 1935.

12. State Museum of Georgia bought John II's asper found in 1940 in the vicinity of Shuamta village, Vani district.

13. Clay pot with silver coins was accidentally found in 1948 in Zeda Sazano village (Terjola district). Together with the Seljuk coins, the hoard contained Manuel I's aspers, 9 pieces in all.

14. Manuel I's coin was accidentally found in 1951 in Besleti village (Sokhumi district).

15. The following aspers of Trebizond were found in 1960 in Kutaisi during agricultural works to the North-West of Bagrati Cathedral: John I – 1 sample, Manuel I – 1 sample, John II – 19 samples. The hoard is kept at Kutaisi State Museum.

16. Coin of John II was found in 1969 in Khoni.

17. Aspers of Manuel I and Kirmaneuli were found in 1999 in Nojikevi village (Martvili district) by Nokalakevi archaeological expedition.⁴⁴

⁴⁴ T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Western Georgian money of the 13th-15th cc. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part Three. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2015, pp. 277-293; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, pp. 312-327; G. Dundua, T. Dundua. Georgian Numismatics. Part II. Tb. 2011, pp. 23-27 (in Georg.).

13th-15th cc. Coins from West Georgia

- Kirmaneuli tetri
- Aspers of Trebizond

Coin Circulation in West Georgia in the 16th Century

Large hoard of silver coins was found in Patara Jikhaishi (Khoni district) in 1946. The coins of the hoard unfortunately were mostly dispersed. Even with 18 coins which reached us T. Lomouri managed to fill up partially the gap which existed in the 16th Georgian numismatics. Out of 18 coins, 5 are Georgian, 4 – Turkish, and 9 – Iranian. All the coins are silver. 5 Georgian coins can be divided into three different types.

I type (Coins of Giorgi, king of Imereti. I type). Obv. Schematic depiction of bearded man, facing, in jewelled crown. To the left – plant ornament, around – linear circle and circle of the dots; Rev. Georgian Asomtavruli legend in abbreviation – ̄ᲑᲣᲚᲚ – “King Giorgi”, to the right – plant ornament.

II type (Coins of Giorgi, king of Imereti. II “type”). elongated, corner-shaped metal plates with Asomtavruli legends. The obverse legend is in two lines with a line between them. In the first line we have ̄ᲑᲣᲚᲚ, in the second – ̄ᲑᲣ, i.e. “King of the Kings”. In between the two linear circles there is a circle of the dots. The reverse legend is ̄ᲑᲣᲚᲚᲚ – “king Giorgi”.

III type (Coins of Giorgi, king of Imereti. III type). The coin is of an elongated, incorrect rectangular form. Human profile to the left is visible, bearded, crowned. There are Asomtavruli legends: in front of the head – ̄ᲑᲣᲚᲚ, behind – ᲚᲚ, i.e. “King Giorgi”. An animal to the left is depicted on the other side.

In Patara Jikhaishi hoard there were found well-dated foreign coins which enable us to establish chronological frame for the Georgian coins. Turkish akçe of the sultan Murad III (1574-1595) is dated by A.H. 982 (=1574-1575). It is clear that king Giorgi of Imereti/West Georgia (1565-1585) issued the Georgian coins.

M. Barataev and V. Langlois published such a sample of the Georgian coins where the name of Bagrat is possible to be read (Coins of Bagrat, king of Imereti). Initially, this silver coin was attributed by V. Langlois to Bagrat III, king of Imereti (1510-1565) (Obv. Schematic depiction of king in three arched-crown, facing; Rev. Georgian Asomtavruli legend in two lines divided by horizontal line. The legend should be read as fol-

lows – “King Bagrat”). D. Kapanadze writes: “None of the coins with the name of Bagrat was found in Patara Jikhaishi hoard. However, the comparison of the samples and the coin types makes it possible to relate to the same period and to date by 1510-1565 the below (the above-described coin – T. D.) silver coin”.

And finally, as the material attests, imitations to the coins of Tahmasp I (Imitations to the bistis of shah Tahmasp) were struck in Georgia.

We have already said that only 18 coins survived from Patara Jikhaishi hoard. 5 of them are Georgian, 4 – Turkish, whereas 9 – Iranian or imitations to Iranian. According to the description of T. Lomouri, “. . . outwardly they represent elongated, incorrect rectangular plates with the diameter ranging from 6/11 mm. to 13/16 mm. and the weight ranging from 0,42 gr. to 0,75 gr. On both sides of the plates there are Arabic legends. The legend on the first side should be a Muslim religious formula, whereas on the second side the legend is unclear. No date is visible on any of the coins. However, by virtue of various features it is still possible to date them . . . There is a large collection in the Numismatic Cabinet of the State Museum of Georgia. The collection contains 692 coins, which, despite minor exceptions, are of the same type. The legends are mostly unclear. On two samples, №№5059, 5200, it was possible to read a date of A.H. 963 (=1555)”. This year belongs to the reign of Tahmasp I.

Identical coins were also a part of large hoard found near Ambrolauri in 1909. Half of the coins from hoard belonged to shah Abbas I (1589-1629), whereas the second half was elongated quadrangle-shaped small money with distorted Arabic legends. Evg. Pakhomov thought that these mysterious coins resemble in both shape and size the money of Tahmasp I and their issue presumably took place in West Georgia. D. Kapanadze also thought these coins were produced at some mint in Imereti.

The role of imitations to Turkish akçes and imitations to the Iranian coins is well attested in monetary circulation of Georgia by the contents of the hoards (Gori, Mna and Ambrolauri hoards).

16th c. foreign coins from West Georgia

Ottoman coins

1. Four Ottoman akçes, struck in the name of Selim II (1566-1574) and Murad III (1574-1595), were in Patara Jikhaishi hoard.

2. A hoard of silver coins was found in 1945 in Likhauri village (Ozurgeti district). The hoard consisted of about one hundred 16th-17th cc. Ottoman akçes, more than one thousand imitations to the Ottoman akçes and about twenty plates of various form. Unfortunately, we do not know the number of the 16th c. coins.

3. A hoard was found in 1895 in Kutaisi. The hoard contained Ottoman and Iranian coins of the 16th-17th cc., and coins from Trebizond, about 500 pieces in all.

4. 15th c. Juchid coins, 16th c. Ottoman coins and 16th c. Spanish silvered coins were found along with other items in 1903 at the Otobaya cemetery (Sokhumi district).

5. 334 small silver coins were accidentally found in 1977 in Jikhanjiri village (Lanchkhuti district) on "Nastepanari hill", under the stone. The hoard is kept at Simon Janashia Museum of Georgia. All the coins in the hoard are the Ottoman akçes. The chronological frame of the hoard is large. The earliest coin is dated by A.H. 926 (1519/1520), latest by A.H. 1003 (1594/1595). Majority of them is struck at Hanja mint of Trabzon vilayet. Apart from the coins struck at Hanja, there are also coins struck in various mints of the Ottoman Empire. These mints are Constantinople, Edirne, Novar, Karatovo, Novoberda, Sidre-Kays, Sakiz, Kayseri and Erzerum. European coins

1. A copper vessel with 414 European silver coins (overall weight – 8,5 kg.) was found during agricultural works in June 1953 in Makharadze (modern Ozurgeti). 270 coins were handed over to State Museum of Georgia, whereas 144 samples – to Ozurgeti Historical Museum. The hoard was studied and published by R. Kebuladze. The hoard, according to its contents, is divided into three parts. It consists of Austrian, Italian and Spanish coins. The earliest coin from the hoard, taler, belongs to archduke Ferdinand and is struck in 1564-1595, whereas the latest, peso, belongs to Philip IV and is struck in 1628. The hoard, according to the latest coin, was buried after the 20s of the 17th c. We will talk about this hoard later during the discussion on the 17th c. data. For the moment, we are interested how many 16th c. coins are in this hoard. Below is their list:

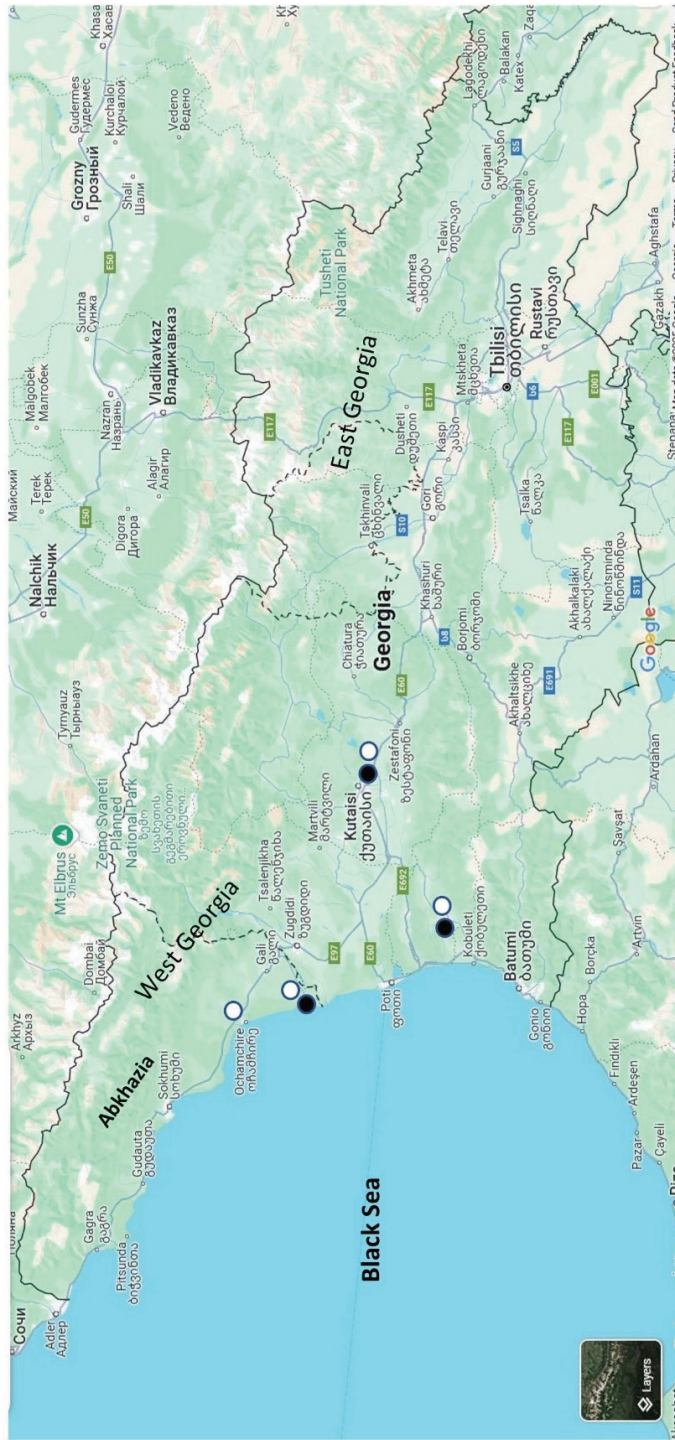
a) Dukedom of Tirol, mint of Halle – 6, Ensisheim – 1. Taler. Archduke Ferdinand (1564-1595) – 7 samples.

b) Republic of Venice, doge Pasquale Cicogna (1585-1595). Silver. Undated ducato.

- c) Spain and its colonies in America. Philip II (1556-1598) – 2 samples.
2. A hoard of silver coins was found in 1903 at Otobaya cemetery. Apart from the 15th c. Juchid samples and 16th c. Ottoman akçes, the hoard contained 16th c. Spanish coins.
3. 16th-17th cc. Spanish pesos were found in 1955 in Urta village (Ochamchire district).⁴⁵

⁴⁵ T. Dundua, G. Dundua, A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, N. Kharshiladze. Coins of the Georgian kings and princes in the 15th-16th cc. Online English-Georgian Catalogue of Georgian Numismatics. 2013-2014. <http://geonumismatics.tsu.ge/public/home/en>; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part Three. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2015, pp. 301-305, 311-323; T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Second edition. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani, M. Kardava. Athens. 2021, pp. 335-339, 345-350.

16th c. Coins from West Georgia

● Ottoman akces and their imitations

○ Western European silver coins

Coin Circulation in West Georgia in the 17th-18th Centuries

Hoard of the 17th-18th cc. foreign coins found in West Georgia

Hoard of the 17th c. Ottoman coins found in West Georgia

1. A large hoard was found in Likhuri village (Makharadze/Ozurgeti district) in 1945. The hoard contains up to 100 Turkish akçes, more than 1000 imitations to them and up to 20 silver plates of various shapes. These plates conform to the imitations by their quality of metal. According to D. Kapanadze, it is clear that they were the plates for striking the imitations. The author pays particular attention to the fact that "... among these plates two or three have a shape of cross and huge importance should be given to that, since this shows that if the imitations were not struck by Christians, they were produced by those who lived among the Christians (i.e. in Georgia)". M. Antadze divided the hoard of Likhuri into three parts:

I. Akçes struck by Murad III (1574-1595) at Hanja mint.

II. Coins struck in the name of Mehmet IV (1648-1687) and Ahmet II (1691-1695) at various mints of the Ottoman Empire.

III. In this part the author assembled those coins which she considered to be local imitations.

Most probably, the hoard of Likhuri was buried in late 17th c.

2. A hoard of the 17th c. 537 small size Ottoman and Iranian silver coins in a clay pot was found in 1913 near Batumi, on top of Sameba hill, in the gorge of Korolistkali river and Bartskhana, near the ruins of old church. Evg. Pakhomov, while reviewing the hoard, spotted 2 coins of Murad IV (1623-1640) dated by A.H. 1033 (1623/1624) and 4 mahmuds of shah Suleyman (1667-1694). On one of them there is a name of the mint – Tbilisi, and a fragment of a date – 109?. He also saw shahi of the same shah and 3 imitations to Ottoman money. Apart from this, there was one Georgian coin with the depiction of fish (which probably belongs to atabeg Kvarkvare – T. Dundua) and 519 badly preserved Turkish akçes. 29 coins out of this hoard are kept at Simon Janashia Museum of Georgia. All of them are badly preserved. According to M. Antadze, the deposition of the hoard should happen in late 17th c. or early 18th c.

Hoard of the 18th c. Ottoman coins found in West Georgia

1. A hoard of 13 altuns and 8 Venetian ducats was found in 1941 in Kutaisi on the territory of a Catholic church. 10 out of 13 altuns were struck by Ahmet III (1703-1730). 8 out of these 10 altuns were struck at Constantinople, 1 – at Misr, and another one – at Tbilisi. Three altuns

were struck in the name of Mahmud I (1730-1754) at Constantinople. These coins were handed over to Moscow for the defence fund, whereas Tbilisi altun was given back to the State Museum of Georgia. Date – A.H. 1115 (1703/1704).

2. 18th c. Ottoman and European silver coins in clay pot were found in 1958 in Chanchati village (Lanchkhuti district) during land works. The contents of the hoard are as follows: 1. 2 ortas of the Polish king Sigismund III (1587-1632), dated by 1622-1623; 2. 24 akçes of Ahmet III (1703-1730) and 58 akçes of Mahmud I (1730-1754). The hoard was buried in the second half of the 18th c.

3. 3 akçes of Ahmet III (1703-1730) and 2 kuruş of Mustafa III (1757-1774), found near Koreti village (Sachkhere district) in 1935, were handed over to the school museum by the teacher Gogitashvili.

4. A copper vessel with up to 8 kg. of Ottoman silver coins, dated by 1703-1786, was found in 1892 in Zarati village (nowadays Tskaltubo district).

5. A clay pot with 106 Ottoman silver coins was found in the 1900s in Batumi. The coins were handed over to the Odessa Society of History and Antiquities. The hoard contained the coins of Abdul Hamid I (1774-1789) and Selim III (1789-1807).

6. A hoard of the 18th c. Ottoman coins was found in the outskirts of Terjola in 1949. The contents are as follows: 1. 2 akçes of Mahmud I, A.H. 1143 (=1730/1731); 2. 2 akçes of Mustafa III, A.H. 1171 (=1757/1758); 3. akçe of Abdul Hamid, A.H. 1187 (=1774). The hoard, most probably, was buried in late 18th c.

7. A hoard was found in the 1950s in Likhauri village (Makharadze/Ozurgeti district). The coins belong to Ahmet III (1703-1730), Mahmud I (1730-1754), Osman III (1754-1757), Mustafa III (1757-1774) and Abdul Hamid I (1774-1789). The hoard is kept at Ozurgeti Historical Museum. According to M. Antadze, the coins are divided as follows:

I. 10 coins belong to Ahmet III, 7 out of them are struck at Constantinople, 3 – at Misr. Nominal – para.

II. 47 coins belong to Mahmud I. 19 out of them are struck at Misr, 27 – at Constantinople, 1 is worn. Nominal – para.

III. 5 coins belong to Osman III. 4 out of them are struck at Constantinople, 1 – at Misr. Nominal – para.

IV. There are many coins of Mustafa III. Out of them 54 are struck at Islambul. 15 are worn. As to the number of coins struck at Misr, they are presented by 59 samples. Nominal – para.

V. There are 143 coins of Abdul Hamid in the hoard of Likhauri. 74 out of this number belong to Constantinople mint, 62 are struck at Misr, whereas on other 7 samples the name of a mint is unreadable. Nominal – para. The hoard, most probably, was buried in the 80s of the 18th c.

8. Silver coins were found in 1975 in Mandaeti village (Chiatura district) during land works. The hoard was divided among the finders. Ultimately 270 samples were assembled; 205 samples were handed over to Chiatura Historical Museum, 35 – to Simon Janashia State Museum of Georgia, 30 – to Kutaisi Museum of History and Ethnography. All the coins from the hoard, except for one sample, are Ottoman and are struck in the name of the following sultans: 1. Ahmet III (1703-1730), 2. Mahmud I (1730-1754), 3. Osman III (1754-1757), 4. Mustafa III (1757-1774), 5. Abdul Hamid I (1774-1789), 6. Selim III (1789-1807). There is also one *sirma vertskhli* in the hoard, which is dated by A.H. 1203 (=1788/1789). The coins are issued at the following mints: Constantinople, Islambul, Misr and Tbilisi. There are two nominals in the hoard: para and *kuruş*. The chronological frame of the hoard is A.H. 1115-1203 (=1703/1704-1788/1789). The hoard was most probably buried in late 18th c.

9. Hoard of the 17th-19th cc. Ottoman *akçes* was found in 1831 near Ilori church (Ochamchire district). One part of the hoard was handed over to the State Museum of Abkhazeti. Unfortunately, there is no information what coins they were.

10. In December 1967 336 low-quality Ottoman coins were handed over to the Pushkin State Museum of Fine Arts, Moscow. The coins were found in Abkhazeti. However, it is unknown, what coins the hoard consisted of.

11. A hoard was found in 1876 near the church in Tskhemi village (Zugdidi district). The hoard, along with 400 Ottoman coins (it is unknown what coins they were), contained 115 *kirmaneulis*.

12. A hoard of small, low-quality silver money was found in the 1940s in the outskirts of Kutiri village (Tsulukidze/Khoni district). According to M. Antadze, the hoard was handed over to Simon Janashia State Museum of Georgia in 1949.

Hoard of 17th-18th cc. Iranian coins found in West Georgia

1. A large hoard of silver coins and various items was found in 1909 near Ambrolauri. There were 2287 coins, out of which 948 were of large size, 124 – mid-size and 1215 – small, with the overall weight up to 10,9 kg. One part of the coins from the military chancellery of Kutaisi was handed over to the Hermitage, another part was given back to the find-

er. Evg. Pakhomov in 1910 reviewed the hoard in the above-mentioned chancellery and confirmed that it consisted of shah Abbas I's heavy abbasis which were struck at the mints of South Caucasus and Iran. Among them were numerous samples struck at Tbilisi. Mid-size coins were the Georgian imitations to the coins of Trebizond – kirmaneulis. Small size coins had an elongated shape with a distorted Arabic legend, on one of the coins there is a Muslim religious formula. In 1977 I. Dobrovolski published 15 samples of this hoard from numismatic collection of the Hermitage. According to Evg. Pakhomov's information, in 1930 near Ambrolauri another hoard in a copper pot was found, which, as he thinks, is a part of the hoard found earlier. Apart from this, hoard of 21 silver coins kept at Simon Janashia Museum of Georgia, again according to Evg. Pakhomov, should belong to Ambrolauri hoard. All the kirmaneulis are of late period and pierced, which attests to the fact that by the time they were buried they were not circulating. Abbasis were struck in the name of shah Abbas I, whereas the name of a mint can be read on six samples (Zagemi, Tbilisi, Tabriz). The date is not attested on any of them, but T. Kutelia thinks that they were struck before 1617. Elongated coins resemble silver bistis of Tahmasp I and are dated by 16th c. The hoard was buried in early 17th c.

2. 36 silver abbasis found in Ratcha (without date of finding) are kept at Simon Janashia Museum of Georgia. D. Kapanadze wrote in the inventory book that these coins are a part of Ambrolauri hoard. T. Kutelia agrees with this hypothesis. 36 heavy coins from the hoard are struck in the name of shah Abbas I. The date A.H. 1020 (=1611/1612) is readable only on one sample. The mints are as follows: Ardebil, Yerevan, Zagemi, Ordu, Resht, Tbilisi, Tabriz, Maksi. According to T. Kutelia, the hoard belongs to the second decade of the 17th c.

3. 165 small elongated silver coins are kept at Simon Janashia Museum of Georgia. Although exact place of their finding is unknown, T. Lomouri thinks this hoard to be a part of the hoard of Ambrolauri. T. Kutelia agrees with this suggestion. Evg. Pakhomov thought them to be imitations to Tahmasp I's coins. On some of the coins T. Lomouri and T. Kutelia read a date which refers to the reign of Tahmasp I.

4. A hoard of the 16th-17th cc. Ottoman and Iranian silver coins, and kirmaneulis (total number 500 samples) was found in 1895, near Kuttaisi. According to Evg. Pakhomov, the hoard was transmitted to the Caucasian Museum.

5. 17th c. Ottoman and Iranian small silver coins (total number 537) were found in 1913 near Batumi, on top of Sameba hill, near the church

(see the 17th c. Ottoman coins, №2). Among the coins there were 4 mahmudis and 1 shahi of shah Suleyman I (1667-1694). On one of the mahmudis there was a mint name, Tbilisi, and a date, A.H. 1098 (=1686/1687).

List of the 17th-18th cc. European coins found in West Georgia

1. 414 European silver coins (overall weight 8,5 kg.) were found in 1953 in Makharadze (Ozurgeti). The coins were in a copper vessel. 270 coins from the hoard were given to Simon Janashia Museum of Georgia, whereas 144 samples – to Ozurgeti Historical Museum. According to the contents, the hoard is divided into three parts: Austrian, Italian and Spanish coins. The majority of the talers belongs to the Austrian archdukes Ferdinand (1564-1595), Maximilian (1612-1618), Leopold (1619-1632) and Emperors Rudolf II (1576-1612) and Ferdinand II (1619-1637), struck at Halle, Ensisheim, Gratz, etc. Italian talers, or ducatos and taleros are struck in the name of doge Pasquale Cicogna (1585-1595), Ferdinando I (1587-1608), Kosimo II (1608-1621) and Ferdinando II (1621-1670) Medici. Spanish coins, struck both in Spain and Spain's American colonies, belong to Philip II (1556-1598), Philip III (1598-1621) and Philip IV (1621-1665). The earliest coin, taler of archduke Ferdinand, is struck in 1564-1595, whereas the latest, peso of Philip IV – in 1628. The chronological frame of the hoard is established by 64 years. The hoard was buried in the 20s of the 17th c.

2. A Dutch daalder, struck in 1652, was found in the 40s of the 19th c. near Bombori village, Abkhazeti.

3. A hoard of the 17th c. European coins was found in the 10s of the 20th c. in Melekeduri village (Ozurgeti district). Among the coins, there was one sample, which, according to Evg. Pakhomov, was a Spanish peso.

4. A Spanish peso (date is unknown) was found in 1942-1943 in Kutaisi.

5. 16th-17th cc. Spanish pesos were found in 1955 in Urta village (Ochamchire district).

6. 17th c. Spanish peso was found in 1959 near Lekhaindrao village (Gegechkori/ Martvili district).

7. 21 gold coins were found in November 1941 in Kutaisi, during construction works in the Catholic church yard (see 18th c. Ottoman coins, №1). The hoard contains Venetian ducats (8 samples) and Ottoman altuns (13 samples). The ducats are struck in the name of the following doges: Giovanni Corner (1709-1722) – 4 samples, Sebastiano Mocenigo (1722-1731) – 2 samples and Carlo Ruzini (1731-1735) – 2 samples. The Ottoman altuns belong to the sultan Ahmet III (1703-1730) and Mah-

mud I (1730-1754). The hoard was probably buried in the late 30s of the 18th c.

8. Ducats of Alvise Mocenigo (1763-1779) were found in 1927 in Neidorf village (Sokhumi district).

9. 33 European silver coins were found in 1954 in Zestaponi in the nonferrous factory during land works. The hoard consists of Polish (30) and Brandenburg-Prussian ortas. Polish coins are struck in 1621-1626 at Bydgoszcz and Gdansk in the name of Sigismund III (1587-1632), whereas the coins from Brandenburg-Prussia are struck in 1622-1624 at Crossen in the name of the elector Georg Wilhelm (1619-1640). The chronological range of the hoard is 5 years and it was buried after 1626.

10. A hoard of silver coins was found in 1958 in Chanchati village (Lanchkhuti district) during agricultural works. The hoard includes 2 ortas of Sigismund III (1587-1632), struck in 1622-1623 at Bydgoszcz, 24 akçes of Ahmet III (1703-1730) and 58 akçes of Mahmud I (1730-1757) (see 18th c. Ottoman coins, №2). The hoard was buried in the second half of the 18th c.

11. A hoard of Polish coins was found in the 1900s in the outskirts of Zedaubani village (Makharadze/Ozurgeti district), during agricultural works. No specific information is provided in the scholarly literature.

12. A Polish silver coin was found in 1944 near Jaghira village (Tsalenjikha district).

13. A hoard of silver coins was found in 1945-1950 in Western Georgia. The hoard was divided among the finders. Two samples were handed over to the State Museum of Georgia. The coins belong to Sigismund III and Georg Wilhelm of Brandenburg.

14. Orta of Sigismund III, dated by 1624, was found in 1950 in Nojikevi village (Gegechkori/Martvili district).⁴⁶

⁴⁶ T. Dundua, G. Dundua. Catalogue of Georgian Numismatics. Part Four. Compiled by A. Boshishvili, A. Tabuashvili, L. Tavadze, N. Phiphia, A. Chikobava, E. Avdaliani. Tb. 2015, pp. 119-131.

17th-18th cc. Coins from West Georgia

- Ottoman alruns and silver coins
- Western European ducats and silver coins, Polish silver coins

ISBN 978-9941-8-7904-3

9 789941 87904